NEAGU DJUVARA

Războiul de șaptezeci și șapte de ani și premisele hegemoniei americane

(1914–1991)

HUMANITAS

NEAGU M. DJUVARA s-a născut la Bucureşti în 1916, într-o familie de origine aromână aşezată în ţările române la sfârşitul secolului al XVIII-lea, care a dat ţării mai mulţi oameni politici, diplomaţi şi universitari. Licenţiat în litere la Sorbona (istorie, 1937) şi doctor în drept (Paris, 1940). Participă la campania din Basarabia şi Transnistria ca elev-ofiţer de rezervă (iunie–noiembrie 1941); rănit în apropiere de Odessa.

Intrat prin concurs la Ministerul de Externe în mai 1943, este trimis curier diplomatic la Stockholm în dimineaţa zilei de 23 august 1944, în legătură cu negocierile de pace cu Uniunea Sovietică. Numit secretar de legaţie la Stockholm de guvernul Sănătescu, va rămâne în Suedia până în septembrie 1947, când comuniştii preiau şi Externele.

Implicat în procesele politice din toamna anului 1947, hotărăşte să rămână în exil, militând până în 1961 în diverse organizaţii ale diasporei româneşti (secretar general al Comitetului de Asistenţă a Refugiaţilor Români, la Paris; ziaristică; Radio „Europa Liberă“; secretar general al Fundaţiei Universitare „Carol I“).

În 1961, pleacă în Africa, în Republica Niger, unde va sta douăzeci şi trei de ani în calitate de consilier diplomatic şi juridic al Ministerului francez al Afacerilor Străine şi, concomitent, profesor de drept internaţional şi de istorie economică la Universitatea din Niamey.

Între timp, reluase studiile de filozofie la Sorbona. În mai 1972, capătă doctoratul de stat la Sorbona cu o teză de filozofie a istoriei; mai târziu, obţine şi o diplomă a Institutului Naţional de Limbi şi Civilizaţii Orientale de la Paris (I.N.A.L.C.O.).

Din 1984, secretar general al Casei Româneşti de la Paris, până după revoluţia din decembrie 1989, când se întoarce în ţară. Din 1991, profesor-asociat la Universitatea din Bucureşti şi membru de onoare al Institutului de Istorie „A.D. Xenopol“ din Iaşi.

Principalele publicaţii: *Le droit roumain en matière de nationalité*, Paris, 1940 (teză de doctorat); „Démétrius Cantemir, philosophe de l'Histoire“, în *Revue des études roumaines*, XIII–XIV, Paris, 1974, pp. 65–90; *Civilisations et lois historiques. Essai d'étude comparée des civilisations*, Mouton, Paris–Haga, 1975 (carte premiată de Academia Franceză); în româneşte, *Civilizaţii şi tipare istorice. Un studiu comparat al civilizaţiilor*, Humanitas, 1999, ed. a IV-a, 2008; „Les «grands boïars» ont-ils constitué dans les principautés roumaines une véritable oligarchie institutionnelle et héréditaire?“ în *Südost-Forschungen*, Band XLVI, München, 1987, pp. 1–56; *Le pays roumain entre Orient et Occident. Les Principautés danubiennes dans la première moitié du XIXe siècle*, Publications Orientalistes de France, 1989; în româneşte, *Între Orient şi Occident. Ţările române la începutul epocii moderne*, Humanitas, 1995, ed. a VI-a, 2008; *Les Aroumains* (operă colectivă), Publications

Langues'O, Paris, 1989; în româneşte, *Aromânii – istorie, limbă, destin*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1996; „Sur un passage controversé de Kékauménos. De l'origine des Valaques de Grèce“, în *Revue roumaine d'histoire*, vol. XXX, 1–2, Bucureşti, 1991; *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, Humanitas, 1999, ed. a XI-a, 2010; *Cum s-a născut poporul român*, Humanitas, 2001, ed. a V-a, 2008; *Mircea cel Bătrân şi luptele cu turcii*, Humanitas, 2001, ed. a III-a, 2007; *De la Vlad Ţepeş la Dracula Vampirul*, Humanitas, 2003, ed. a III-a, 2007; *Însemnările lui Gheorghe Milescu*, roman, Humanitas, 2004; *Amintiri din pribegie*, Albatros, 2002; Humanitas, 2005, ed. a VII-a, 2010; versiune franceză: *Bucarest–Paris–Niamey et retour ou Souvenirs de 42 ans d'exil (1948–1990)*, L'Harmattan, Paris, 2004; *Există istorie adevărată?*, Humanitas, 2004, ed. a IV-a, 2009; *Războiul de şaptezeci şi şapte de ani (1914–1991) şi premisele hegemoniei americane. Eseu de istorie-politologie*, Humanitas, 2008, 2009.

NEAGU
DJUVARA

Războiul de șaptezeci și șapte de ani
și premisele
hegemoniei americane

(1914–1991)

Tema lucrării

Titlul ales nu este unul cu iz gazetăresc.[1] Cred că sintagma „Războiul de ªaptezeci şi ªapte de Ani“ are şanse de a se impune istoricilor din veacurile viitoare, aşa cum se vorbeşte azi de „Războiul de Treizeci de Ani“ pentru seria de conflicte care s-au desfăşurat pe cuprinsul Sfântului Imperiu Roman de Naţiune Germană între 1618 şi 1648 şi s-a soldat, la Pacea din Westfalia, prin ciopârţirea Germaniei; sau de „Războiul de O Sută de Ani“ pentru a desemna duelul intermitent dintre două dinastii – cea din Franţa şi cea din Anglia – pentru dominarea spaţiului francez; în fine, de „Războiul Peloponesiac“, a cărui istorie întruneşte într-un singur mănunchi un şir de ciocniri între, de o parte, Atena şi confederaţia pe care o domina şi, pe de alta, Sparta cu aliaţii săi; ciocniri sporadice de zeci de ani, care n-au fost grupate sub acest titlu decât de genialul Thucydides, părintele ştiinţei istorice şi, prin aceasta, unul dintre precursorii istoriografiei, singurul martor şi cronicar, pentru noi, al evenimentelor – aşa încât un critic francez a putut scrie că Războiul Peloponesiac nu există decât „după Thucydides“. Contemporanii săi nu şi-au dat seama că acele lupte pentru supremaţie dintre Liga Ateniană şi Sparta cu aliaţii ei formau un tot şi erau o singură verigă în marea desfăşurare a Istoriei.

Tot astfel, sunt convins că marea conflagraţie izbucnită în 1914 – cea mai vastă încăierare între state pomenită până atunci –, încheiată în 1918–1919 prin Pacea de la Versailles, care a creat iluzia că punea, din acel moment, capăt tuturor conflictelor, n-a fost decât o suspendare vremelnică a ostilităţilor; acestea vor izbucni din nou douăzeci de ani mai târziu, practic cu aceiaşi combatanţi, distribuiţi însă altfel pe eşichier, şi vor fi şi mai devastatoare, nemailăsând în faţă în 1945 decât două mari puteri rivale, Statele Unite şi Uniunea Sovietică; în sfârşit, lunga perioadă de vreo patruzeci şi cinci de ani care urmează nu va fi decât o luptă surdă între aceste superputeri, isprăvită în 1991 prin prăbuşirea, dinăuntru, a Uniunii Sovietice, care lasă hegemonia mondială Statelor Unite ale Americii. Perioada de şaptezeci şi şapte de ani, între 1914 şi 1991, n-a fost astfel decât *un singur mare război pentru revelarea puterii căreia îi revenea de-acum rolul de a domina ultima fază a civilizaţiei occidentale.* Voi încerca să explic în următorul capitol această afirmaţie într-un exerciţiu de istorie comparată, prin descrierea precedentelor analogice pe care le găsim în istorie.

I

INCURSIUNE ÎN ISTORIA UNIVERSALĂ

Fazele ce apar organic la toate civilizaţiile

Civilizaţia Occidentală a intrat, de cinci sute de ani, în penultima fază, cea a luptei pentru hegemonie sau a erei „regatelor combatante“

Etapele acestei faze

Trebuie să fac aici referire la lucrarea mea de filozofie a istoriei – la origine, o parte a tezei mele de *doctorat d'État* (docenţă) la Sorbona –, publicată la Paris în 1975 şi tradusă mai târziu în româneşte.[2]

Reluând unele teorii de interpretare a ciclicităţii Istoriei, îndeosebi ultimele două, care s-au bucurat de mare răsunet: a germanului Oswald Spengler (*Der Untergang des Abendlandes*, 1918, 1922, 2 volume) şi a britanicului Arnold Toynbee (*A Study of History*, 1934–1954, 10 volume), am încercat – cu mai multă prudenţă însă şi mai multă smerenie – să definesc întâi ce numim „civilizaţii“ în înţelesul de mare ansamblu politic şi cultural desprins din Istorie; apoi, să delimitez în totalitatea neîntreruptă a Istoriei universale, în acel *continuum* la prima vedere nediferenţiat câte asemenea ansambluri, câte „civilizaţii“ putem deosebi. Întrucât cunoaşterea istorică, din lipsă de repere (vestigii, monumente, scrieri etc.), nu poate pătrunde în timp în trecutul nostru mai departe de aproximativ anii 4000 î.e.n., aşadar în totul şase mii de ani – cifră înspăimântător de mică faţă de milioanele de ani ai speciei umane –, n-am putut distinge în acest răstimp decât douăsprezece unităţi de civilizaţie.

> Deschizând o paranteză, reamintesc că Spengler şi Toynbee folosesc alţi termeni pentru a desemna aceste unităţi istorice inventariate: primul le numeşte *Kultur* – rezervând termenul *Zivilisation* pentru faza finală a unei *Kultur*, fază de unitate politică şi de început de sclerozare; al doilea le spune, simplu, *Society*, şi enumerarea lungă, prea lungă, la care a purces a acelor *Societies* e, după părerea mea, cu totul iraţională şi neştiinţifică. Dat fiind că limba română datorează limbii franceze imensa majoritate a neologismelor pe care le-a adoptat de la începuturile occidentalizării noastre, am ales să folosesc termenul preluat din franceză, anume „civilizaţie“, deoarece însuşi „inventatorul“ termenului *civilisation*, marchizul de Mirabeau (*L'Ami des hommes ou Traité de la population*, 1756) îl foloseşte în ambele sale înţelesuri: în sensul monist, adică desemnând starea de rafinament la care ajunsese Europa Occidentală sau, mai precis, o clasă superioară în sânul acestei Europe, în opoziţie cu sălbaticii sau barbarii; şi în sensul *pluralist*, când a evocat într-un text „civilizaţii efemere [ca] Galileea, Egiptul, Grecia, Cartagina, Africa, Asia, Spania“… Fuseseră deci, chiar pentru el, în cursul istoriei, mai multe „civilizaţii“.

Termenul e de-acum folosit de toţi istoricii, chiar şi de cei mai puţin dispuşi să filozofeze, adică să admită că ar exista în evoluţia societăţilor umane nişte şabloane, anumite regularităţi sau, pentru a

folosi expresia aplicată de Basil Munteanu la istoria literară comparată, unele „constante variabile“. Toţi istoricii vor vorbi, de pildă, de o civilizaţie egipteană, de o civilizaţie elenică, de o civilizaţie chineză etc., recunoscând astfel implicit că, într-un anumit areal şi pentru o anumită curgere de timp, un grup de popoare, mai totdeauna de obârşii deosebite, au adoptat un mod de viaţă, moravuri şi concepţii comune, un stil în artă şi, de cele mai multe ori, o singură formă de religie, fără ca istoricii respectivi să admită însă că aceste ansambluri ar putea reprezenta entităţi naturale, animate de o dinamică proprie. Mănunchiul de singularităţi observate pe o anumită durată şi într-un spaţiu geografic delimitat ne permite să încercăm o delimitare a civilizaţiilor, de la începutul erei istorice şi până azi. Apoi, procedând la o comparaţie între toate acele unităţi identificate, să vedem dacă ele nu prezintă, toate, uimitoare similitudini în desfăşurarea lor, îngăduindu-ne să specificăm care sunt acele „constante variabile“ care apar la toate.

1. Definiţie

Să vedem însă mai întâi definiţia pe care am dat-o unei civilizaţii în înţelesul de mare unitate istorică... Am convenit să aplicăm termenul „civilizaţie“ societăţilor umane care:

1. au acoperit o arie geografică relativ întinsă pentru vremea când au apărut, îmbrăţişând mai multe etnii sau mai multe state organizate
2. au realizat o anumită unitate în moravuri, în tehnici, în arte, în credinţe
3. şi care, desfăşurându-se, în general, pe o durată de peste două mii de ani, *au trecut prin fazele aceleiaşi scheme de evoluţie politică*.

În enumerarea mea, voi înşira douăsprezece civilizaţii, constituind *grosso modo* trei generaţii de câte două unităţi fiinţând paralel. Una singură dintre ele e ipotetică, *civilizaţia indusiană*, cea care a precedat civilizaţia indiană care începe odată cu infiltrarea la sud de Himalaya, în subcontinentul indian, a „rudelor“ noastre indo-europene, arienii. Civilizaţia indusiană nu ne e cunoscută decât prin ruinele, la câteva sute de kilometri distanţă, a două oraşe de pe Valea Indusului, Harappa şi Mohenjo Daro, ambele foarte înaintate în ce priveşte urbanismul, cu vestigii artistice vădit înrudite cu viitoarea artă indiană şi cu urme dintr-un scris care n-a putut fi încă descifrat. Din această pricină, civilizaţia indusiană nu ne poate fi de folos deocamdată într-un studiu comparativ, dar trebuie menţionată.

Greu de folosit sunt, pe de altă parte, civilizaţia cretană şi civilizaţiile din America precolumbiană, din cauza sărăciei de documente; iar, la acestea din urmă, şi fiindcă faza finală, faza imperială (aztecii din Mexic, incaşii din Perú) a fost întreruptă de intervenţia brutală şi cu totul imprevizibilă a unor oameni de altă rasă, de pe alt continent, înzestraţi cu arme neînchipuite – caii şi puştile: spaniolii. Din aceeaşi pricină, ne va fi puţin folositoare evoluţia civilizaţiei bizantine, întrucât unificarea ei s-a făcut de către un invadator de altă credinţă, din alt ciclu de cultură, Imperiul Otoman! Greu de interpretat sunt şi civilizaţia indiană şi civilizaţia Orientului Mijlociu (zisă şi babiloniană), de data aceasta din cauza duratei anormal de lungi a perioadei ce tocmai ne interesează aici, cea care precedă faza de unitate finală. În sens opus, dar cu acelaşi rezultat e şi cazul civilizaţiei egiptene, cunoscută amănunţit doar în faza ei imperială; în ce priveşte lunga perioadă ce o precedă, putem doar deduce că au fost, în penultima fază, două regate care şi-au disputat întâietatea – cel din nord şi cel din sud –, de unde

dubla coroană a faraonilor din perioada unitară, când începe pentru noi era cunoştinţelor istorice.
În ultimă instanţă, unităţile care ne vor folosi cel mai mult pentru un studiu comparativ, fiindcă sunt integral cunoscute, sunt doar patru din douăsprezece:
– civilizaţia chineză sau extrem-orientală,
– civilizaţia elenică sau greco-romană,
– civilizaţia arabă sau islamică,
– civilizaţia occidentală.
Celelalte opt ne vor servi doar ocazional, când ne pot aduce o confirmare suplimentară a unor „constante“ observate la acestea patru.

2. Succesiunea fazelor

Revenind la afirmaţia de la punctul 3 de mai sus, anume la constatarea că toate civilizaţiile, de la apariţia şi până la dispariţia lor, au trecut prin aceleaşi faze de evoluţie politică, iată succesiunea pe care am observat-o:

Mai întâi o *fază larvară*, când anumite triburi sau neamuri sunt animate deodată de o energie, de un dinamism care le îndeamnă să intre în contact, cel mai adesea violent, cu alte grupuri, alte culturi, pe care le copleşesc, creând un nou amestec.

A doua fază s-o numim *faza de formare* într-un spaţiu delimitat, când, în ciuda unor neîncetate conflicte intestine, se degajă un nou model de structură socială şi un stil comun în gândire şi în artă.

Urmează *faza de înflorire*, când expansiunea e la culme şi creativitatea artistică mai bogată ca oricând (înainte şi după). În plină fază de înflorire, începe însă, în general, *faza luptei pentru hegemonie*, când principalele unităţi statale înfiripate în acel spaţiu îşi dispută întâietatea, fiecare regat străduindu-se să rămână singur dominator, să fie singur „imperial“. Reluând terminologia adoptată de Toynbee după o expresie consacrată din istoria Chinei, am numit această fază perioada „regatelor combatante“ (*the Contending States*). A cincea fază, ultima, ar fi faza imperială, când unul singur dintre competitori i-a învins pe toţi ceilalţi şi-şi asigură dominaţia pe tot întinsul acelei culturi, în general pentru mai multe sute de ani.

Cazul-tip pe care îl adoptăm e, aşadar, cel al civilizaţiei chineze sau extrem-orientale. Pe teritoriul actualei Chine, spre nord, pe la începutul primului mileniu î.e.n., mai precis spre sfârşitul veacului al VIII-lea, constatăm existenţa a şapte sau opt state rivale, de structură medievală, adică feudală, apărute pe ruinele unui vechi imperiu, despre care avem doar veşti de legendă. Rând pe rând, vreme de aproape cinci sute de ani, câte unul dintre aceste mici regate pare să capete supremaţia şi să impună unitatea; până când, în 221 î.e.n., regatul Qin (care-şi va lăsa numele întregii regiuni) înfiinţează, sub conducerea împăratului chinez Qin Shi Huangdi (în vechea transcriere, Tsin Ce Huang Ti – schimbată sub regimul comunist), primul imperiu din zonă, cu peste o sută cincizeci de ani înainte ca un Caius Iulius Caesar să pună bazele statului unificator al lumii elenice,

Imperiul Roman.

Din capul locului, o primă remarcă: în ambele cazuri (Qin, Roma) învingătorul e cel mai excentric din punct de vedere geografic (Qin era un stat periferic din vest, ieşit, după părerea etnologilor, din amestecul chinezilor cu barbari care izgoniseră cu generaţii în urmă o veche dinastie Wei) şi cel ce s-a afirmat cel mai târziu ca pretendent la supremaţie. În cazul Romei, modelul e şi mai caracteristic: avem de-a face cu un neam expansionist din afara lumii elenice, dar a cărui elită politică a adoptat cu pasiune cultura şi idealurile elenismului. De asemenea, aria sa geografică – Italia, Hispania, Gallia – e cea mai excentrică faţă de focarele elenismului. Fenomenul observat în precedentele două cazuri e confirmat nu numai de un al treilea exemplu dintre cele patru unităţi-model alese mai sus, şi anume Imperiul Otoman ca unificator al civilizaţiei arabe, ci şi de toate celelalte exemple pe care le spicuim din celelalte civilizaţii unde putem observa ultima etapă a erei „regatelor combatante“. De pildă, primul unificator (incomplet) al Indiei, Ciandragupta – Sandrocotos al greco-macedonenilor –, provine din clanul Maurya, cel mai îndepărtat în zona de extindere a arienilor; perşii, care unifică lumea Orientului Mijlociu după o foarte lungă perioadă a „regatelor combatante“, sunt indo-europeni târziu veniţi în acel areal. ªi mai impresionante sunt, din afara vechiului continent, exemplele incaşilor în cazul Perú şi al aztecilor în cazul Mexic. Aşadar, vădit *avem de-a face cu un fenomen organic şi planetar*.

Cum stăm atunci cu civilizaţia occidentală?

3. Cazul civilizaţiei occidentale

Care e situaţia civilizaţiei noastre faţă de acest tipar din istoria universală, adică faţă de constatarea că, în toate civilizaţiile cercetate, faza de unitate finală e precedată de câteva secole de lupte între regate ce râvnesc la supremaţie, iar învingătorul este, în cele din urmă, totdeauna cel mai excentric din punct de vedere geografic şi cel intrat cel mai târziu în competiţie?

În lumina celor de mai sus, vom vedea, în încheiere, că apariţia hegemoniei americane în contextul civilizaţiei occidentale nu e câtuşi de puţin accidentală ori chiar ciudată, cum crede mai toată lumea; e, dimpotrivă, izbutirea unui proces organic, înscris de veacuri în destinul Occidentului.

Începutul civilizaţiei occidentale se cuvine să-l punem la mijlocul veacului al V-lea din era noastră, mai exact cu o sută de ani înainte de dispariţia finală a Imperiului Roman (în partea lui apuseană, detronarea lui Romulus Augustulus, în 476), iar, din punct de vedere geografic, în Gallia, a cărei romanizare începuse de aproape cinci sute de ani. Acolo are loc întemeierea unui nou stat de către un trib barbar

germanic, francii, peste un vast teritoriu, cu o veche organizare administrativă, socială şi religioasă şi o limbă oficială răspândită aproape uniform. Din această confruntare şi acest amestec va ieşi încet, cu veacurile, o lume nouă, cu o singură religie, foarte prezentă şi constrângătoare, cu un sistem juridic compozit, adică multă vreme deosebit pentru băştinaşi şi pentru năvălitorii sedentarizaţi, cu o evoluţie a limbii curând foarte diferenţiată după regiuni, în sfârşit – şi mai cu seamă – cu o profundă schimbare în structura politico-socială, când, din pricina neîncetatelor invazii (sarazini, unguri, normanzi) şi a insecurităţii generalizate, se naşte sistemul feudal.

Modelul feudal născut în Franţa se va extinde treptat la toată Europa, din ce în ce mai variat însă. Mai întâi, în Spania, în Anglia, în Germania, în Italia. Apoi, în ţările slave, Moravia, Cehia, Polonia, Croaţia; la noii năvălitori, ca ungurii, chiar în jurul anului 1000. La ţările ortodoxe (Bulgaria, Serbia, Rusia, voivodatele române), modelul se impune mult mai târziu şi sensibil modificat, sub influenţa Ungariei şi Poloniei; iar din 1204, odată cu nefericita cucerire a Constantinopolului de către flota şi oştile Cruciadei a IV-a, până în inima Imperiului Bizantin, cu consecinţe dramatice şi de durată.

Am schiţat în pagina de mai sus primele două faze ale ciclului civilizaţiei apusene. Odată cu apariţia (îmi vine să scriu „izbucnirea“) Renaşterii în veacurile al XIV-lea–al XVI-lea în Italia şi Ţările de Jos, coincizând cu prodigioasa aventură, pe toate oceanele, a navigatorilor portughezi, apoi şi spanioli, englezi, francezi, olandezi, ne aflăm în plină fază de înflorire. Şi, ca de regulă, la mijlocul acestei faze începe şi perioada „regatelor combatante“.

Primul care încearcă să unifice Europa – de fapt, doar Europa Occidentală – la vest de fosta lume bizantină, atunci cotropită, în chiar leagănul ei, de Turcia otomană – e Carol Quintul, Habsburg ajuns (din 1516) rege al Spaniei şi (între 1519 şi 1556) împărat al Sfântului Imperiu Roman de Naţiune Germană. Prin combinaţia căsătoriilor princiare, el moştenise de la cei patru bunici ai săi – de partea tatălui, împăratul Maximilian de Habsburg şi Maria, fiica faimosului duce al Burgundiei Carol Cutezătorul (Charles le Téméraire); de partea mamei, Ferdinand de Aragon şi Isabela de Castilia – Aragonul, Castilia, Sicilia, Ducatul Burgundiei, în sfârşit Austria cu posesiunile ei anexe şi vocaţia la tronul Sfântului Imperiu. Spania, care isprăvise abia de câteva zeci de ani (1492) lunga *Reconquista* a întregii peninsule de la mauri, avea pe atunci una dintre cele mai bune oştiri din Europa. Din Mexic şi din Perú, corăbiile începuseră să vină an de an încărcate cu comori de aur şi de argint. Germania putea furniza împăratului zeci de mii de mercenari dintre cei mai căutaţi în Europa. În sfârşit, Ducatul Burgundiei, care cuprindea şi Flandra şi Ţările de Jos, poseda economia cea mai înaintată, cu industria ei de postavuri

scumpe. În veacurile al XIV-lea şi al XV-lea, ducii de Burgundia, vasali ai regelui Franţei, dar mai avuţi şi uneori mai ambiţioşi decât el, căpătaseră porecla „marii-duci ai Apusului“ (*les Grands-ducs d'Occident*). Carol Quintul se credea astfel îndrituit şi în stare să înfăptuiască o adevărată împărăţie a Europei. Dar între cele două principale ţări ale sale, Spania şi Germania, se afla Regatul Franţei, cel mai populat din Europa şi cel mai bine închegat în ce priveşte puterea regală. Iar pe atunci rege al Franţei era „fenomenul“ Francisc I.

„Fenomen“ din mai multe puncte de vedere: întâi fizic. La o vreme când media staturii bărbaţilor era la circa 12 cm sub media actuală (aproape nici unul dintre contemporanii noştri din Europa n-ar mai intra într-o armură medievală!), Francisc I măsura doi metri. Doi metri de musculatură. Regele Franţei era un uriaş; el a inspirat personajele fantastice şi groteşti ale lui Rabelais, Gargantua şi Pantagruel. Dar avea o inteligenţă vie, o voinţă de fier, gust pentru fast şi pentru artă.

Obstacolul francez va zădărnici ambiţiosul plan al lui Carol Quintul. Degeaba iese învingătoare armata sa la Pavia, în 1525, şi-l duce pe Francisc I în captivitate. Pacea dezastruoasă pe care acesta o va iscăli la Madrid după luni de zile de şovăială va fi anulată de Adunarea Stărilor Generale la întoarcerea regelui în Franţa. Reîncepe războiul, care se va desfăşura cu intermitenţe. Şi atunci, Francisc I face un gest greu de închipuit în lumea creştină a vremii sale: se aliază, împotriva Habsburgului, cu sultanul otoman Soliman Magnificul. A pus interesul naţiunii şi al dinastiei înainte de imperativele religiei. Şi Carol Quintul, care crezuse că poate strânge Franţa ca într-un cleşte între Spania şi Germania, e luat el însuşi în cleşte între Franţa şi Imperiul Otoman. După zeci de ani de înfruntări, e silit să recunoască eşecul măreţului său proiect şi se retrage, ca odinioară Diocleţian, împărţindu-şi domeniile: Spania cu posesiunile ei, fiului său Filip, Austria, fratelui său Ferdinand.

Deschid aici o nouă scurtă paranteză: bătălia de la Pavia, din veacul care va vedea, în ultimii săi ani, aventura lui Mihai Viteazul, ilustrează în chip izbitor compoziţia armatelor din acea vreme. Nu mai au prioritate înfruntările de cavaleri şi ridicarea „oastei celei mari“ compuse din ţărani. Întâietatea o vor câştiga armele de foc, mânuite de oameni de meserie. În armata regelui Spaniei şi în armata regelui Franţei, spaniolii, respectiv francezii nu sunt decât cinci-şase mii. Carol Quintul are douăzeci de mii de mercenari germani, iar Francisc I douăzeci de mii de mercenari elveţieni – aşa că s-a putut spune, oarecum în derâdere, că bătălia de la Pavia fusese o răfuială între mercenari nemţi şi elveţieni. Alt amănunt anecdotic: oastea regelui Franţei, surprinsă în noapte, n-a putut avea nici o trupă călare. Însuşi regele se bătea pe jos, alături de pedestrime, şi, trădat de statura lui de uriaş, a atras toată înverşunarea adversarilor împotriva lui, până a fost prins de oamenii unui Medici, „Giovanni delle Bande Nere“, aliat credincios al împăratului.

Zadarnic va încerca Filip II, fiul lui Carol Quintul, să menţină preponderenţa spaniolă în treburile Europei, visul lui se va îneca în mările din jurul Angliei, odată cu corăbiile vestitei „Invincibile Armade“ (*La Armada Invencible*).

Următoarea tentativă de hegemonie o va avea Franţa după Războiul

de Treizeci de Ani (1618–1648), pe care l-am pomenit. Împotriva Habsburgului din Austria, campion al catolicismului care-i strivise întâi pe adversarii săi cehi, s-au ridicat, pe rând, scandinavii protestanţi: întâi danezii, apoi suedezii lui Gustav Adolf. Aceştia – lucru greu de închipuit când îi cunoşti pe suedezii de astăzi – se vor deda în Cehia şi în Germania la neînchipuite devastări. În cele din urmă, intervine Franţa catolică, guvernată de cardinalul Richelieu. Iarăşi cântărise mai greu interesul naţional decât apartenenţa religioasă. Iar la Pacea din Westfalia, Franţa trage toate foloasele, impunând pentru două veacuri blocului german, mai fărâmiţat ca înainte, un fel de tutelă politică şi culturală.

Când suntem îngroziţi de cumplitele devastări şi jertfe umane, de zecile de milioane de morţi pricinuite de ultimele două conflicte mondiale, putem totuşi relativiza oarecum tragedia pe care am trăit-o, constatând că, în cei treizeci de ani ai războiului din 1618–1648, în urma bătăliilor, ravagiilor armatelor, distrugerilor, foametei, molimilor, populaţia spaţiului german a scăzut cu două treimi! Din treizeci de milioane, au rămas doar zece milioane!

După Westfalia şi după ce va fi murit, în 1661, iscusitul cardinal Mazarin, care a guvernat Franţa vreme de optsprezece ani, Ludovic XIV (urcat pe tron la vârsta de cinci ani, în 1643) va urmări cu obstinaţie şi orgoliu nemăsurat ţelul de a face din Regatul Franţei puterea hegemonică în Europa. Va duce patru lungi campanii împotriva tuturor vecinilor (unele de o excesivă duritate, cum a fost devastarea Palatinatului), va înfrunta mai multe coaliţii şi, deşi va rotunji regatul prin anexarea mai multor provincii – unele oarecum fireşti, în sensul că erau de limbă franceză, altele mai puţin, ca de pildă sudul Flandrei, de limbă neerlandeză, sau Alsacia, de limbă germană, şi Roussillon-ul, de limbă catalană –, la moartea sa, în 1715, scopul măreţ pe care-l urmărise era departe de a se fi împlinit, iar ţara era istovită şi sărăcită. Ultimul război pe care l-a purtat, războiul pentru succesiunea Spaniei, încheiat prin Pacea de la Utrecht, din 1713, care dădea tronul Spaniei nepotului său de fiu, Filip, lăsa francezilor cel puţin credinţa că scăpaseră, la sud, de încercuirea habsburgică.

Apoi, fastul desfăşurat în ochii Europei şi ai lumii de cel poreclit *le Roi-Soleil* „Regele-Soare“, splendoarea castelului de la Versailles, care va inspira atâtea palate din toată Europa – şi până şi din America şi Asia –, ca şi apariţia atâtor talente excepţionale în literatură şi artă, încât s-a putut vorbi de „secolul lui Ludovic XIV“, cum se spunea „secolul lui Pericle“ sau „secolul lui August“, în fine impunerea, în tratatele internaţionale, a limbii franceze ca limbă diplomatică în locul latinei, toate acestea conferă Franţei de după Ludovic XIV o aureolă de întâietate în Europa şi în lume.

Cele două domnii care umplu secolul al XVIII-lea până la Revoluţia Franceză – a lui Ludovic XV (1715–1774), şi el rege la cinci ani, ca

străbunicul său, şi a lui Ludovic XVI (1774–1792) – lasă, la prima vedere, impresia unor domnii slabe. E drept că Ludovic XV, după un război de şapte ani împotriva Angliei şi a coaliţiei urzite de ea, cedează mai toate bazele militare şi comerciale franceze din India şi pierde colonia din Canada. Dar faptul se datorează mai puţin proastei guvernări sau slăbirii puterii militare, cât lipsei de interes în ţară pentru emigrare (când Franţa cedează Canada Angliei în 1763, coloniştii francezi sunt doar 60.000, faţă de 350.000 de britanici) iar elita intelectuală a ţării e nepăsătoare faţă de problemă. A rămas de pomină sentinţa lui Voltaire, ce considera nesăbuită încăierarea a două mari puteri europene *pour quelques arpents de neige au Canada* („pentru câteva pogoane de zăpadă în Canada")!

Dar, alături de aceste scăderi şi câteva altele, erau multe aspecte pozitive, pe care istoricii din ultimii două sute de ani le-au cam uitat sau ocultat; obsedaţi de cauzele şi urmările Revoluţiei Franceze, ei ocolesc aceste aspecte pozitive şi deformează grav imaginea Franţei din veacul al XVIII-lea. Uită că, în tot acel răstimp, Franţa a fost de departe ţara cea mai populată şi cea mai bogată din Europa; că, singura pe tot continentul, avea drumuri de macadam de la un cap la altul al ţării; că inginerii ei creaseră artileria cea mai perfecţionată şi că organizarea armatelor franceze servea de model (aproape tot vocabularul militar german, până la sfârşitul secolului al XIX-lea, e de origine franceză!); că, pentru prima oară, flota franceză, în timpul Războiului de Independenţă al Statelor Unite, învinge flota engleză; în fine, că limba şi cultura franceză se impun de la Lisabona la Sankt Petersburg. Marele strateg Frederic II al Prusiei, făuritorul viitoarei puteri a Germaniei, făcea versuri în franţuzeşte, înfiinţa un liceu francez la Berlin; tot lui i se atribuie butada că nu vorbea nemţeşte decât cu grăjdarii! Dacă nu se ţine seama de tot acest context, nu se înţelege nici de ce Revoluţia Franceză a avut un impact atât de mare în toată Europa, nici cum a putut avea Napoleon un instrument militar atât de temut – geniul său militar nu explică totul.

> În ce ne priveşte pe noi, românii, numai acest enorm prestigiu secular explică adevărata pasiune cu care tinerii români din prima jumătate a veacului al XIX-lea, din clipa când împrejurările politice ne-au îngăduit să reluăm legătura cu Apusul, au îmbrăţişat educaţia, limba şi cultura franceze – oarecum târziu, când puterea politică a Franţei era deja în scădere. Urmările acestei pasiuni mai dăinuie şi azi, latent, prin covârşitoarea înrâurire pe care franceza a avut-o asupra limbii noastre moderne.

Din toate aceste motive, consider că era preponderenţei franceze a ţinut, neîntrerupt, de la Pacea din Westfalia (1648) şi domnia lui Ludovic XIV până la căderea lui Napoleon, în 1815. Europa întreagă, începând cu elitele intelectuale şi sociale, a fost pe cale de „franţuzire"; aşa că visul de dominaţie europeană al lui Napoleon nu era chiar nebunesc. Era doar prematur, naţiunile Europei nefiind coapte pentru o unitate impusă cu forţa. (La fel, imensul imperiu

construit de Alexandru Macedon s-a fărâmiţat îndată după moartea lui, fiindcă încercarea de conglomerare a universului său venise cu două veacuri prea devreme în desfăşurarea ciclului civilizaţiei elenice.)

Următoarea tentativă de hegemonie îi va aparţine Germaniei, de la Bismarck (1864) la Hitler (1945). Relativ scurtul răgaz dintre capitularea germană din noiembrie 1918 şi începutul dictaturii lui Hitler, în 1933, a fost un moment de pace iluzorie, când Aliaţii, în special francezii, au crezut că, impunând Germaniei condiţii economice draconice, o vor reduce la neputinţă. Dezastrul economic care a urmat a dus, dimpotrivă, la rezultatul opus, la exasperarea naţiunii întregi, care nu-şi istovise dinamismul şi care va porni, după o pauză de mai puţin de douăzeci de ani, cu şi mai mult avânt decât generaţiile anterioare, către realizarea visului – nerealist – al supremaţiei mondiale.

Cele două războaie mondiale, urmate de „războiul rece“ dintre URSS şi SUA, au reprezentat ultimul act al erei „regatelor combatante“ şi accedarea SUA la hegemonia mondială. Ceea ce este, cum am mai spus, împlinirea unei cvasifatalităţi: apariţia subită, conform şablonului, a unei puteri de prim rang, geografic cea mai depărtată şi intrată ultima în competiţie.

În contrast cu starea de spirit de după Primul Război Mondial, când populaţiile ţărilor implicate în război fuseseră încredinţate că începuse o eră de pace universală, în 1945 – toţi cei care au trăit momentul o pot mărturisi – sentimentul dominant în lumea întreagă era a cel de insecuritate şi îngrijorare. Groaza produsă de lansarea, în august 1945, a celor două bombe atomice, la Hiroshima şi Nagasaki, a avut ca efect apariţia temerii că izbucnirea unui al treilea război mondial ar putea însemna o catastrofă planetară fără precedent. Iar această teamă era întreţinută de tensiunea care apăruse îndată după prăbuşirea Germaniei între cele două lagăre ale învingătorilor; de o parte URSS, de cealaltă SUA şi Marea Britanie, cărora li se asociase, după 1944, şi Franţa, mult slăbită însă de capitularea din 1940, de lunga ocupaţie germană şi de disensiunile interne care urmaseră. Dar şi Marea Britanie se va dovedi curând prea istovită de şase ani de război în linia întâi, din care o parte o suportase singură împotriva germanilor şi italienilor. Astfel încât va apărea clar, foarte curând, că, faţă de neîncetata şi violenta agresivitate a URSS, SUA erau, de fapt, singurul campion al Occidentului democratic.

Avem însă la început o situaţie paradoxală, unică desigur în istoria universală, anume că cei şase ani, 1945–1951, cât SUA au posedat monopolul armei atomice, deci putinţa de a impune sub ameninţare politica lor în Europa şi în lume, sunt tocmai anii când Rusia a pus stăpânire pe jumătate din Europa, iar, în Asia, China lui Cian Kai-Şi, credincioasă americanilor, a căzut în întregime în mâna comuniştilor lui Mao Zedong.

Aceasta dovedeşte că, în primii ani după dubla victorie din 1945, împotriva Germaniei

şi împotriva Japoniei, clasa politică americană, în majoritatea ei, nu era încă animată de chemarea de a asigura Statelor Unite rolul de putere dominantă şi monopolistă şi de „jandarm“ planetar al democraţiei.

Această chemare, această vocaţie se va înfiripa treptat şi din ce în ce mai adânc, pe măsură ce SUA au fost nevoite să răspundă unor agresiuni flagrante ale URSS. Aceasta din urmă a încercat o singură dată să provoace direct frontul occidental, când a vrut să-i constrângă pe americani, britanici şi francezi să părăsească enclava de la Berlin (blocada Berlinului, în 1948–1949, pe care URSS a ridicat-o când a văzut ferma şi neclintita hotărâre a Aliaţilor de a nu ceda şi după ce organizarea unui neîncetat şi eficace pod aerian îi anulase practic efectele). În alte zone, sovieticii au lucrat cu diabolică dibăcie prin intermediari coreeni, chinezi, indochinezi, iranieni, prin ţări africane foste – sau încă actuale – colonii. Aceste împunsături periferice au pus SUA la grea încercare. Au avut succese parţiale ca în Coreea (1950–1953), momente de umilire ca în Iran (1979) sau înfrângeri şi retrageri ca în Vietnam (1975). Tentativele sovietice n-au avut însă, în cele din urmă, altă consecinţă decât aceea de a-i convinge pe americani de necesitatea absolută de a-l doborî pe adversarul principal, pentru a rămâne singura putere de rangul întâi. Aceasta s-a realizat în scurtă vreme şi aproape pe neaşteptate în timpul celui de-al doilea mandat al preşedintelui Ronald Reagan (1984–1988), când, în cursa înarmărilor, americanii au ridicat miza cheltuielilor bugetare la un nivel atât de înalt, încât URSS, a cărei economie, în ciuda statisticilor înşelătoare, era de trei ori mai slabă – cum voi explica mai departe – decât a SUA, a trebuit să părăsească cursa. Înfrângere care provoacă o adevărată implozie a edificiului artificial pe care-l reprezenta aglomerarea impusă de Rusia în jurul ei după Revoluţia bolşevică din 1917.

În 1945, după o perioadă a „regatelor combatante“ de peste patru sute de ani şi după trei încercări majore de hegemonie, din şapte sau opt competitori iniţiali sau succesivi, rămăseseră prezenţi doar doi, Rusia şi SUA.

Avem aici extraordinara predicţie a lui Tocqueville[3] din 1835. Tânăr magistrat, dornic de a-şi lua un fel de an sabatic după Revoluţia din 1830 – care-l scosese din slujbă pe tatăl său, regalist legitimist, pe când el însuşi avea aspiraţii liberale –, şi-a inventat, cu un coleg, Beaumont, o misiune de studiere a sistemului carceral din SUA. Sosit în primul loc prevăzut pentru studiu, l-a lăsat pe tovarăşul său să aprofundeze cercetarea oficial programată, în vreme ce el a cutreierat pe orice vreme, cu toate riscurile, călare, în caleaşcă, cu corabia, toată ţara, primit cu simpatie de toţi, de la preşedintele federaţiei până la cel mai modest cetăţean. Era nerăbdător să înţeleagă cum se chiverniseşte această nouă naţiune izvorâtă din bătrâna Europă, dar de-acum atât de deosebită. Nădejdea lui era să găsească acolo soluţia pentru prefacerile pe care trebuiau negreşit să le facă vechile regate din Europa, fără a dărâma şi a şterge tot avutul şi strălucirea strânse de veacuri, cu alte cuvinte nu prin revoluţii nimicitoare, ci printr-o cumpănită evoluţie. Providenţa n-a vrut să învingă dintâi această viziune, ci concepţiile, ce răsturnau întregul trecut, ale contemporanului său Karl Marx.

Tocqueville s-a întors din SUA cu o carte epocală: *De la démocratie*

en Amérique (Despre democraţia din America), care a avut oarecare răsunet în mediile intelectuale epocii, dar fără urmări concrete. Au trebuit să treacă peste o sută de ani ca tezele lui să devină un fel de evanghelie a liberalismului politic de azi. Dacă evoc în contextul actual această carte e fiindcă, printre multe alte consideraţii de o admirabilă luciditate, Tocqueville vine la un moment dat cu afirmaţia că cele două mari puteri ale lumii, în veacul următor, vor fi Rusia şi SUA. Să anticipezi în anii 1830 că Rusia va fi cea mai mare putere din Europa, când ştii că ea l-a doborât pe Napoleon şi că va fi pe zi ce trece ţara europeană cea mai populată, era o concluzie la îndemâna oricărui publicist. Dar ca să prevezi că a doua mare putere va fi acea naţiune închegată de abia vreo patruzeci de ani şi având, pe vremea aceea, doar vreo trei milioane şi jumătate de locuitori şi ca să intuieşti că acolo mijeşte o societate de sorginte europeană, dar de tip nou, care cu vremea va inspira sistemele de guvernare din toată Europa – trebuia să fii genial. Acum, în 1945, Europa şi lumea se trezeau cu doar doi campioni în lupta pentru hegemonia mondială, cei doi prevăzuţi de Toqueville cu o sută zece ani înainte. Nu-i oare istoria lumii cel mai pasionant dintre romane?

II
SCHIŢA DESFĂŞURĂRII „RĂZBOIULUI DE ŞAPTEZECI ŞI ŞAPTE DE ANI“

Primul Război Mondial (1914–1918)
Perioada interbelică
Al Doilea Război Mondial (1939–1945)
„Războiul Rece“ (1945–1991)

Voi încerca să rezum în acest capitol cum a decurs încâlcitul joc de şah al puterilor implicate în ultimul act al perioadei „regatelor combatante“ a civilizaţiei occidentale.

Din 1870, când, cu o surprinzătoare iuţeală, Armata prusacă a lui Moltke, însoţită de armatele întregii Confederaţii Germane, coordonate de-acum de Prusia, învinge Armata franceză a lui Napoleon III, Germania apare dintr-o dată ca prima putere din Europa. Războiul împotriva Franţei îi păruse lui Bismarck a fi calea cea mai sigură pentru a cimenta unitatea Germaniei sub conducerea Prusiei. Schimbările în organizarea confederaţiei vor fi simbolizate prin încoronarea regelui Prusiei ca împărat al Germaniei. Renăştea astfel, sub o formă mai restrânsă, dar mult mai închegată şi eficace, străvechiul şi arhaicul Sfânt Imperiu Roman de Naţiune Germană, lichidat dintr-o dată în 1806 de Napoleon, pentru a nu lăsa în fiinţă decât mai modestul Imperiu Austriac al lui Francisc II de Habsburg.

Prăbuşirea Franţei lui Napoleon III i-a putut surprinde pe contemporani, dată fiind politica de grandoare pe care o dusese împăratul pe parcursul întregii sale domnii. Istoricul, azi, poate găsi acestei căderi cauze mai profunde decât ocazionalele deficienţe militare ale generalilor şi politicienilor francezi. Ceea ce nu era încă aparent atunci va fi evident în ajunul izbucnirii Primului Război Mondial, şi anume formidabilele modificări demografice din Europa. În vreme ce, în epoca lui Napoleon I Bonaparte, Franţa avea aceeaşi populaţie ca Rusia, iar Anglia şi Germania erau de două sau de trei ori mai puţin populate, o sută de ani mai târziu populaţia Franţei nu crescuse decât cu o treime, iar populaţiile Marii Britanii şi Germaniei se triplaseră. Cauza probabilă a brutalei scăderi demografice înregistrate în Franţa e atribuită de istoricii de tendinţă regalistă legilor revoluţionare care au introdus egalitatea moştenirii între descendenţii unui cuplu, suprimând majoratul. Consecinţa firească şi imediată a fost străduinţa familiilor de a nu avea decât unul sau doi copii – în toate mediile sociale şi, în special, în rândurile ţărănimii, acolo unde înainte vreme se socotea că mulţi copii sunt o binecuvântare a lui Dumnezeu. (Acelaşi motiv de restricţie voită la nivelul natalităţii se dă şi în cazul saşilor din Transilvania, al căror număr a rămas aproape stabil din Evul Mediu până spre vremurile noastre.)

Ca dovadă că scăderea natalităţii franceze în veacul al XIX-lea nu trebuie atribuită vreunei cauze de deteriorare fiziologică a naţiunii stă exemplul paralel al canadienilor francezi. După cum am zis mai sus, aceştia erau doar 60.000 în 1763, când au pierdut deodată sprijinul metropolei. Sub imboldul adversităţii pricinuite de guvernarea Angliei sau, mai târziu, a anglofonilor locali şi strâns uniţi în jurul preoţilor lor catolici, care nu îngăduiau avortul sau mijloacele anticoncepţionale, canadienii francezi au ajuns şase milioane la sfârşitul secolului al XX-lea; în două sute de ani, de o sută de ori mai

numeroşi, pe când numărul semenilor lor din fosta metropolă sporise cu doar o treime!

Îndată după victoria împotriva Franţei şi proclamarea imperiului, Germania şi-a afirmat rolul de putere continentală dominantă în două mari congrese diplomatice pe care le-a convocat la Berlin. Primul a avut loc în 1878, pentru a limita ambiţiile Rusiei în Balcani după războiul victorios din 1877 împotriva Turciei. Germania e sprijinită atunci de diplomaţia britanică a iscusitului prim-ministru Disraeli, pentru care menţinerea în putere a „omului bolnav“ (Imperiul Otoman) era indispensabilă echilibrului european. În treacăt, n-a scăpat prilejul de a cere Turciei, drept răsplată a intervenţiei sale, cedarea insulei Cipru, preţioasă de la deschiderea Canalului Suez, pentru apărarea căii maritime a Indiei. Cu doi ani înainte, Disraeli făcuse din regina Victoria împărăteasă a Indiei.

Aş dori să semnalez aici o particularitate a istoriei Europei în perioada „regatelor combatante“: spre deosebire de alte mari puteri europene, ca Spania, Franţa, Germania sau Rusia, Anglia n-a încercat niciodată să se aventureze în rolul de putere dominantă pe Continent. Anglia a jucat, de fiecare dată, chiar de la început, în vremea duelului Carol Quintul–Francisc I, doar rolul de terţă putere care manevrează ca să împiedice victoria competitorului care-i părea cel mai primejdios, chiar dacă schimba alianţele de îndată ce balanţa atârna de cealaltă parte. Acest joc diplomatic şi militar poate fi urmărit în tot cursul veacurilor al XVII-lea şi al XVIII-lea. Anglia s-a mulţumit să fie, secole de-a rândul, puterea care garantează păstrarea echilibrului european. În schimb, pe toate celelalte continente, s-a străduit fără răgaz să-şi alcătuiască, pentru belşugul insulelor sale de medie întindere, cel mai mare imperiu colonial din istoria lumii. Un singur eşec: atunci când intervenţia eficace a Franţei lui Ludovic XVI în Revoluţia Americană a lipsit-o de perla cea mai de preţ a coroanei sale de peste mări, America de Nord, din jos de Canada.

A doua conferinţă europeană importantă convocată de Bismarck la Berlin a fost cea din 1885, poreclită conferinţa de „împărţeală a prăjiturii africane“. În 1876, regele Leopold II al Belgiei, foarte grijuliu în ceea ce priveşte posibilitatea de înavuţire a dinastiei sale şi informat, prin explorările întreprinse de sir Henry Morton Stanley, pe care le iniţiase chiar el, de uriaşele rezerve miniere ale văii fluviului Congo, a înfiinţat o Asociaţie Internaţională Africană, botezată curând Asociaţia Internaţională a Congo-ului, şi chiar, în teorie, un „stat independent al Congoului“. Această iniţiativă a deschis tuturor ţărilor europene deja posesoare de colonii sau baze comerciale în Africa (Anglia, Portugalia, Spania, Franţa, Danemarca), precum şi puterilor încă „necăpătuite“ ca Germania sau Italia pofta de a se extinde. Pentru a preveni orice conflict între puteri cu acest prilej, Bismarck s-a gândit să convoace un congres internaţional. Bineînţeles, nici o ţară din Africa nu a fost reprezentată, nici Etiopia sau Marocul, încă independente, nici Egiptul sub tutelă britanică, nici Libia, încă protectorat otoman. Şi atunci, ca să nu ajungă imensul teritoriu al fostelor regate congoleze, de două ori mai întins decât Franţa şi Germania împreună, în posesia uneia din marile puteri, s-a găsit soluţia inedită de a i se atribui regelui Belgiei ca proprietate

personală. (Acesta, mort în 1909, l-a cedat statului belgian în 1908). În 1885, s-a procedat însă la o distribuire şi a restului continentului african, prin felii paralele, pornind de la posesiunile sau bazele deja existente – de unde aspectul actual al statelor africane din nord-vest, arătând ca nişte felii paralele de prăjitură, de unde porecla pomenită. Două dintre „felii", Togo şi Camerun, au fost atribuite Germaniei, plus alte două mari teritorii, unul în sud-vestul continentului, celălalt în est. O a treia hotărâre importantă a congresului din 1885 a fost internaţionalizarea fluviilor africane, în special Congo-ul şi Nigerul. E interesant de notat că, în perioada 1871–1900, Germania n-a descurajat nici una dintre iniţiativele coloniale franceze (Indochina, Tunisia, Madagascar, Pacific), sperând că acestea îi vor distrage atenţia de la dorinţa de a recupera Alsacia şi Lorena.

Prin cele două congrese, din 1878 şi 1885, Germania imperială se considera de acum ca prima putere din „concertul european". După ce eliminase Austria din Confederaţia Germană, prin victoria de la Sadowa (1866), Germania s-a grăbit să facă din ea un aliat statornic. Habsburgul, silit să-şi îndrepte atenţia numai asupra posesiunilor sale dinspre răsărit – Cehia, Ungaria, actuala Slovacie, Galiţia cu Bucovina, Transilvania, Croaţia, Slovenia, Banatul şi Voivodina –, a considerat că Austria propriu-zisă, leagănul de limbă germană al puterii sale, nu mai era în măsură să conducă singură un imperiu cuprinzând atâtea neamuri cu limbi şi credinţe deosebite şi a căutat să modifice, pentru a o întări, structura cârmuirii. Dar, în loc să aleagă formula unei federaţii în care toate naţiunile constitutive să primească acelaşi tratament şi să participe la guvernare proporţional cu ponderea lor demografică şi gradul lor de educaţie, a ales soluţia care s-a dovedit cea mai ineficientă, în noul context spiritual al vremii, anume împărţirea puterii cu una singură dintre naţiuni, cea ungară, lăsând acesteia pe mână toată partea răsăriteană a imperiului, adică, în plus faţă de Ungaria propriu-zisă, actuala Slovacie, partea de vest a actualei Ucraine, zisă şi Ucraina subcarpatică, Transilvania, Banatul, Voivodina şi Croaţia.

Noul stat austro-ungar va deveni îndată un credincios aliat al Germaniei. În 1883, va semna cu aceasta o alianţă la care va adera şi Italia (certată cu Franţa după ce aceasta supusese unui regim de protectorat Tunisia, unde italienii emigrau de mult în număr mare şi pe care ar fi dorit s-o colonizeze ţara). La această Triplă Alianţă („Triplice") va adera şi noul Regat al României, la îndemnul regelui Carol I şi cu aprobarea prim-ministrului Ion Brătianu, ambii convinşi atunci că România trebuia să se sprijine pe Germania împotriva ambiţiilor ruseşti asupra ţărilor balcanice şi Constantinopolului.

Alegerea Ungariei ca singur partener în guvernarea imperiului, cu o largă autonomie în zona sa, cu un guvern şi un parlament aparte la Budapesta, poate părea azi mai greu de înţeles; în spiritul vremii, motivele mi se par a fi fost următoarele:

Mai întâi, dintre toate posesiunile habsburgice, Ungaria avea, singură, un trecut de mare stat medieval. Regatul croat fusese anexat de regii unguri chiar de la sfârşitul veacului al XI-lea; Cehia avea dimensiuni prea reduse şi, cu toate că jucase un rol însemnat până în veacul al XVI-lea, prin faptul însuşi că fusese cuprinsă în sânul Sfântului Imperiu Roman cu rang de mare-elector, îşi pierduse oarecum individualitatea, iar Războiul de Treizeci de Ani o adusese, în cele din urmă, la starea de simplă provincie. În schimb, Ungaria, neîntrerupt de la domnia lui Ştefan I cel Sfânt şi până la moartea lui Mathias Corvinul, timp de o jumătate de mileniu, fusese cea mai mare putere din centrul Europei şi stăpânise, rând pe rând sau împreună, aproape toate ţările pe care compromisul dualist din 1867 i le lăsa acum. Doar că veacul nu mai îngăduia aceeaşi perspectivă.

Al doilea atu al Ungariei a fost, la vremea aceea, aristocraţia. Istoricul de azi pierde uneori din vedere însemnătatea primordială pe care a avut-o în Europa, până în plin veac al XIX-lea, „naşterea“, apartenenţa la înalta aristocraţie. Prezenţa unei numeroase şi foarte active aristocraţii ungare în societatea austriacă şi în jurul tronului habsburgic a jucat în 1867 un rol determinant. După ce se estompase întrucâtva amintirea revoltei conduse cu ai săi curuţi de Francisc II Rákóczi, o mare parte din fosta nobilime maghiară – atât cea din Transilvania şi din Banat, cât, şi mai cu seamă, cea care rămăsese, în tot timpul stăpânirii turceşti, dincolo de Ungaria propriu-zisă, în zonele nordică şi vestică ale vechiului regat pe care o putuseră păstra Habsburgii – s-a raliat în bloc în jurul coroanei, pe vremea împărătesei Maria Tereza. Unii dintre reprezentanţii ei au ajuns la cele mai înalte poziţii în aristocraţia împărăţiei, posedând imense moşii şi printre cele mai luxoase palate. Un Esterházy şi-a putut clădi pe o moşie a lui un castel inspirat de Versailles. Nobilii maghiari au constituit cu încetul o mare parte, dacă nu chiar majoritatea ofiţerimii din imperiu, ceea ce va explica oarecum – când va izbucni deodată, în 1848, în Europa întreagă, spiritul revoluţionar şi naţionalist – succesul, unic în felul lui, al Revoluţiei Ungare de la 1848–1849.

În sfârşit, cele de mai sus dovedesc că alegerea, în 1867, ca asociată a Austriei tocmai a naţiunii care se revoltase cu îndârjire şi cu succes împotriva ei în 1848, pe când naţiunile amice – croaţii lui Jelačić şi românii lui Avram Iancu – erau lăsate la o parte, e paradoxală numai în aparenţă.

Austro-Ungaria a întreprins curând o politică de pătrundere în sud-est, adică peste naţiunile slave din Peninsula Balcanică. Primul prilej i-a fost oferit de Congresul de la Berlin din 1878, unde, ca şi Anglia, ca răsplată a „bunelor sale oficii“, a primit o fărâmă din Imperiul Otoman, sub forma administrării temporare a provinciilor Bosnia şi Herţegovina, cele tocmai unde începuseră, din 1876, revoltele împotriva stăpânirii turceşti şi care vor fi pretextul Războiului Ruso–Turc din 1877. Diplomaţii de atunci n-au intuit câtuşi de puţin că tocmai acolo, după vreo douăzeci şi cinci de ani, va sări scânteia care va dezlănţui cel mai mare conflict de până atunci din istoria omenirii. Acest amestec nou şi cu totul nejustificat al împărăţiei habsburgice în lumea slavilor de sud, care, cu toate că aveau vechi şi adânci disensiuni între ei pe motive religioase şi istorice (croaţi catolici, sârbi ortodocşi, bosniaci musulmani), erau totuşi legaţi prin solidaritate de neam şi de limbă, va stârni, mai cu seamă la sârbi, reacţii violente şi din ce în ce mai necontrolate. Situaţia s-a agravat în 1908, când Austro-Ungaria, sfidând opinia publică internaţională, a făcut un pas decisiv, anexând oficial tot ţinutul Bosniei şi Herţegovinei. Germania, în acelaşi timp, căuta să capete influenţă politică şi economică spre sud, în Bulgaria, Grecia, Turcia (calea ferată până la Bagdad) şi până în Persia, unde interesele ei se ciocneau de ale Rusiei şi Marii Britanii.

În contrapondere cu blocul germano-austriac, Franţa şi Rusia, trecând peste repulsia reciprocă a celor două regimuri politice (de o parte singura mare republică din Europa, de cealaltă regimul cel mai autocratic şi nedemocratic), îşi dau mâna sub domnia ţarului Alexandru III (1881–1894) semnând un tratat de alianţă. Esenţial pentru această alianţă antigermană era să-şi asigure şi sprijinul Marii Britanii. Lucrul n-a fost uşor nici de partea franco-engleză, nici de partea anglo-rusă. Între Anglia şi Franţa erau vechi rivalităţi coloniale în Africa. În 1898, incidentul de la Fashoda (Sudan) fusese pe punctul de a determina dezlănţuirea unui conflict militar. În cele din urmă, după urcarea pe tron a regelui Eduard VII (1901–1910), cele două ţări au ajuns la ceea ce s-a numit „Înţelegerea cordială“ (*L'Entente cordiale*). Rivalităţile anglo–ruse în Asia (Persia, Afganistan, Japonia) au făcut şi mai dificilă apropierea dintre Rusia şi Marea Britanie. Victoria Japoniei împotriva Rusiei în 1904–1905 s-a datorat, în mare parte, ajutorului britanic (construirea flotei, instructori englezi pe vasele de război până în plină bătălie). De aceea, când s-a apropiat criza fatală din 1914, Germania nu avea încă certitudinea că Marea Britanie i se va împotrivi în caz de conflict. Iar această incertitudine va avea consecinţe grave.

Acum, după aproape un veac de la evenimente, putem considera, obiectiv, că pofta de dominaţie a Germaniei a fost cauza iniţială şi cea mai profundă a conflictului care a izbucnit în cele din urmă; dar onestitatea intelectuală ne sileşte să admitem că au fost elite politice cu tendinţă belicistă în ambele lagăre, în special în Franţa. Astfel, istorici din Puterile Centrale au putut susţine – cu toate că nu sunt dovezi clare în documente sau memorialistică – că preşedintele Republicii Franceze, lorenul Raymond Poincaré, în vizita urgentă pe care a făcut-o la Sankt Petersburg între 20 şi 23 iulie 1914 împreună cu prim-ministrul Viviani, când criza dintre Austro-Ungaria şi Serbia era în faza ei acută, i-ar fi încurajat pe ţar şi pe prim-ministrul Rusiei să adopte o atitudine dârză în sprijinirea Serbiei. Ceea ce ar fi avut ca urmare gestul fatal al guvernului rus de a decreta mobilizarea generală la 29 iulie 1914, de teamă că marea întindere a imperiului şi prea slaba sa reţea de căi ferate avea să găsească Rusia nepregătită. Măsură care a fost luată ca pretext de Germania pentru a declara război întâi Rusiei (1 august), apoi Franţei (3 august). Hotărârea Angliei de a declara război Germaniei nu va fi luată (4 august) decât în urma violării de către Germania a neutralităţii Belgiei.

Cred că nu e de prisos să reamintesc aici „filmul“ evenimentelor dramatice care au dus, ca în tragediile antice, la deznodământul fatal din 1 august 1914.

În luna iunie 1914, se pregătise la Viena o vizită oficială a moştenitorului tronului, arhiducele Franz Ferdinand, în Bosnia-Herţegovina, provincie anexată de curând imperiului, cum am spus mai sus. Franz Ferdinand era nepotul împăratului Franz Joseph şi nu accesese la rangul de succesor al acestuia decât după drama morţii la Mayerling, în 1889, a arhiducelui Rudolf, singurul fiu al lui Franz Joseph. Interesant

pentru istorici şi paradoxal e faptul că noului principe moştenitor i s-au atribuit concepţii politice liberale, care ar fi putut duce cu vremea împărăţia la o formă de stat federal. Unul dintre sfetnicii săi a fost românul bănăţean Aurel Popovici.

În ziua de 28 iunie 1914, în capitala Bosniei, Sarajevo, arhiducele Franz Ferdinand şi soţia sa morganatică sunt asasinaţi de revoluţionarul sârb Gavrilo Princip. Complicitatea unei organizaţii teroriste antiaustriece din Serbia părând evidentă, Austria trimite, la 23 iulie, un ultimatum de patruzeci şi opt de ore guvernului sârb, cerându-i să ia un şir de măsuri împotriva mişcărilor iredentiste sârbeşti. Serbia, după ce s-a asigurat că Rusia o va sprijini în caz de atac austriac, dă pe 25 iulie un răspuns moderat, refuzând însă un singur punct, anume ca poliţia austriacă să colaboreze în Serbia cu poliţia sârbă în căutarea vinovaţilor atentatului de la Sarajevo. Austria consideră răspunsul nesatisfăcător şi, la 28 iulie, declară război Serbiei – ceea ce dezlănţuie şirul de mobilizări şi de declaraţii de război pe care le-am pomenit.

1. Desfăşurarea campaniilor militare (august 1914–noiembrie 1918)

Pentru mulţi observatori militari – mă gândesc, de pildă, la regele Carol I al României –, superioritatea militară a Germaniei asupra Aliaţilor, sprijinită de un număr destul de mare de divizii ale Austro-Ungariei, apărea indiscutabilă. Franţa, animată de un spirit viu de revanşă, de recucerire a provinciilor pierdute în 1870, făcuse şi ea un efort în pregătirea unei armate relativ numeroase, deoarece se instituise de zeci de ani serviciul militar obligatoriu. Dar să nu uităm, cum am semnalat mai sus, că Franţa din 1914 n-avea nici 40 de milioane de locuitori, pe când Germania ajunsese la peste 60 de milioane. Disproporţia era mare, iar Anglia, care nu cunoştea încă serviciul militar obligatoriu, nu putea din capul locului strânge, pe baza unei armate de conscripţie, decât un număr de divizii limitat. Desigur, exista legenda marii mase ruseşti – apăruse chiar în Franţa formula „ruloul compresor“, pentru a zugrăvi plastic efectul pe care diviziile Rusiei, mare cât un continent şi numărând peste 120 de milioane de locuitori, urmau să-l aibă asupra Germaniei –, dar strategii germani cunoşteau slăbiciunile organizării militare a Rusiei, încetineala fatală a deplasării unităţilor, iar recenta şi atât de surprinzătoare înfrângere de către japonezi încredinţaseră Statul-Major german că putea la început să nu aducă decât un număr limitat de unităţi pe frontul de răsărit, lăsând acolo efortul principal pe seama Austro-Ungariei, iar cea mai masivă şi rapidă acţiune să fie îndreptată către frontul francez. La care s-a adăugat şi acţiunea de ocolire a aripii stângi a dispozitivului francez prin violarea neutralităţii Belgiei; gest care, în cele din urmă, se va dovedi a fi nu numai o fărădelege pe plan moral, ci şi o eroare, prin galvanizarea armatei acestei mici ţări şi provocarea reacţiei imediate a Marii Britanii.

Socoteala comandamentului german era clară şi, din punct de vedere strategic, corectă: o putere continentală luptând pe două fronturi şi înconjurată de puteri, în ansamblu, mult superioare pe mare nu putea fi învingătoare decât într-un război de scurtă durată. Aceeaşi socoteală o făceau, în sens opus, şi Franţa şi Marea Britanie,

care-şi dădeau seama că numai într-o perspectivă îndelungată îşi vor putea valorifica supremaţia maritimă şi vor putea eventual primi ajutor în oameni şi hrană de la întinsele lor colonii de peste oceane. De aceea, atacul frontal, în august–septembrie 1914, al unor divizii germane, superioare numeric forţelor franceze, putea avea un efect imediat şi hotărâtor. Speranţa comandamentului german s-a năruit deodată la porţile Parisului, prin victoria franceză în bătălia de pe Marna (5–12 septembrie 1914).

Generalul Joseph Joffre, şeful Statului-Major francez, surprins de atacul german prin Belgia, care schimba în adâncime dispozitivul frontului francez prin depăşirea aripii sale stângi, adoptase tactica unei retrageri coordonate, pentru a ajunge să facă front întregii înaintări germane. O asemenea retragere destul de grabnică timp de patru săptămâni risca să submineze însă moralul trupelor, iar terenul din apropierea Parisului, în afară de râuri, nu oferea multe puncte de sprijin. În asemenea împrejurare, când unităţile germane cele mai înaintate se aflau la doar patruzeci de kilometri de Capitală, pe malul Marnei, afluent al Senei, brusca întorsătură favorabilă Armatei franceze s-a datorat, pe de o parte, unei inadvertenţe a comandamentului german – care, în graba de a depăşi Parisul pe la nord-vest, împinsese Armata I a generalului von Kluck prea departe de Armata a II-a a lui von Bülow –, iar, pe de alta, iscusitei observaţii a unui tânăr aviator francez, care, după un zbor de recunoaştere, a fost izbit de marea distanţă care despărţea coloanele celor două armate inamice. Întors la baza lui, s-a grăbit să raporteze ce observase generalului Joseph Gallieni, guvernatorul militar al Parisului (să nu uităm însă că aviaţia militară era de-abia la începuturi, iar opinia unui observator din aviaţie risca să nu fie luată în considerare de înaltele foruri militare). Gallieni a sugerat atunci generalissimului Joffre să arunce grabnic toate rezervele disponibile în gaura dintre cele două armate germane. Joffre a acceptat sugestia şi l-a lăsat pe Gallieni să rechiziţioneze cele câteva mii de taxiuri din Capitală, pentru a strămuta zeci de mii de oameni de la sud la nord de Paris. „Taxiurile de la Marna“, cu toate că n-au reprezentat decât un episod secundar din marea bătălie, au rămas în imaginarul epocii ca un moment crucial. (Aş vrea să pomenesc, cu acest prilej, o frază a lui Joffre, pronunţată mulţi ani după război; cum se tot spunea ici-colo că victoria de pe Marna nu era meritul lui, Joffre a rostit odată următoarea sentinţă, pe care o găsesc memorabilă şi universal aplicabilă: „Nu ştiu cine a câştigat bătălia de pe Marna. Dar ştiu că, dacă ar fi fost pierdută, eu aş fi pierdut-o.“)

Victoria de pe Marna a avut urmări de lungă durată. Armata germană a trebuit să se retragă cu circa o sută de kilometri spre nord-est; iar, când studiem harta operaţiunilor pe frontul franco-belgo-britanic în tot răstimpul celor patru ani de război, constatăm că cele mai mari bătălii care s-au succedat, cele mai straşnice încercări de străpungere de o parte şi de alta – cu sute de mii de morţi, cum a fost pe Somme sau la Verdun –, nu au modificat linia frontului decât cu pătrunderi fără efecte hotărâtoare; de unde acest aspect de stagnare a frontului apusean, cu toate uriaşele jertfe umane.

Pe frontul de răsărit, germanii generalilor von Hindenburg şi von Ludendorff aveau în schimb, din primele săptămâni, o victorie strălucită la Tannenberg, în Prusia Orientală (26–29 august 1914), care a împins frontul, de la început şi cu o singură excepţie, în 1916, pe tot timpul ostilităţilor, dincolo de graniţa imperiului ţarilor.

Faţă de această relativă echilibrare a forţelor aflate faţă în faţă pe câmpurile de luptă şi la vest, şi la est, ambele lagăre făceau intense

eforturi diplomatice pentru a atrage noi aliaţi de partea lor. Din primele săptămâni, Puterile Centrale avuseseră un prim şi foarte important succes cu intrarea în război de partea lor, la 29 octombrie 1914, a Turciei, care de veacuri se bucura de sprijinul Franţei sau Angliei, sau al amândurora, cum fusese cazul, la mijlocul veacului al XIX-lea, cu Războiul Crimeii. Noua întorsătură a politicii externe turceşti fusese luată cu vremea, întâi din pricina încălcărilor colonialiste ale Angliei (de pildă, în Egipt şi Sudan), apoi prin importantele investiţii economice pe care le făcuse Germania în Turcia, şi – *last but not least* – prin faptul în aparenţă marginal, dar care a avut urmări politice, anume că, de zeci de ani, sultanul încredinţase formarea şi instruirea armatei sale Germaniei. După 1905, odată cu noua influenţă politică a ofiţerilor instruiţi de germani, diplomaţia germană s-a bucurat de mare trecere la Istanbul. Se adăugau, bineînţeles, şi motivele seculare de neînţelegere dintre Turcia şi Rusia la graniţa Caucazului. Ostilitatea Turciei a pus grave probleme Marii Britanii: imposibilitatea de a da ajutor Rusiei în Marea Neagră, riscuri de atac în Cipru şi, mai cu seamă, spre Canalul Suez etc. De atunci, Aliaţii se vor strădui din răsputeri să câştige de partea lor Grecia şi Bulgaria. În Grecia, cu toate că se bucurau de simpatia unui om politic de prim plan, Venizelos, s-au izbit de reticenţele regelui Constantin. Într-atât, încât n-au putut aduce Grecia în lagărul lor decât cu sila, prin ocuparea portului Salonic de către flotele engleză şi franceză, în octombrie 1915.

Pentru a convinge guvernul bulgar să aleagă Antanta, diplomaţia Aliaţilor a dus lungi şi dificile negocieri, mergând până la a propune bulgarilor părţi din teritoriul pe care-l luaseră sârbii în 1912 şi 1913 în Macedonia – sârbi pentru care se dezlănţuise războiul şi cărora anglo-francezii se gândeau să le propună, în schimb, compensaţii în Albania, Muntenegru şi Croaţia. Dar mai era şi nefericita hotărâre a României, la Pacea de la Bucureşti (august 1913), de a anexa Cadrilaterul… Bulgaria se hotărăşte să intre în război alături de Austro-Ungaria şi Germania (11 octombrie 1915), atacând Serbia – care rezistase eroic singură, vreme de un an – şi provocând ocuparea totală a ţării, prinsă în cleşte între austro-ungaro-germani, pe de o parte, şi bulgari, pe de alta.

Singurul succes, oarecum neaşteptat, pe care l-au înregistrat Aliaţii din primele zile a fost hotărârea concomitentă – fără a fi fost coordonată – a Italiei şi a României, teoretic aliaţi ai Puterilor Centrale, de a adopta o politică de neutralitate. Ceea ce a atras imediat după sine încercări ale diplomaţiei aliate de a le atrage în lagărul anglo-franco-rus. Pe măsură ce s-au prelungit, dincolo de orice previziune, ostilităţile, un număr din ce în ce mai mare de state, de pe toate continentele, se vor apropia de Aliaţi: pe lângă Italia şi România

– Japonia, Portugalia, Brazilia şi, în cele din urmă, aportul hotărâtor, SUA.

Italia s-a hotărât (23 mai 1915) după ce Aliaţii au acceptat toate condiţiile teritoriale pe care le punea. Intrarea ei în acţiune a silit Austro-Ungaria să retragă importante efective de pe fronturile sârb şi rusesc.

De partea română, negocierile – bineînţeles, secrete – au fost foarte dificile şi lungi. Prim-ministrul Ionel Brătianu n-a vrut să se hotărască până nu va fi avut convingerea că balanţa a început să atârne de partea Aliaţilor (încetarea ofensivei germane de la Verdun, puternica înaintare a armatei generalului Aleksei A. Brusilov în Bucovina) şi Aliaţii nu vor fi acceptat toate exigenţele teritoriale ale României în Transilvania, Banat şi Bucovina. Şi, în cele din urmă, n-a cedat decât în faţa unui ultimatum dat de generalissimul francez Joffre. Prin tratatul secret semnat cu Anglia, Franţa şi Rusia la 17 august 1916, România se angaja să intre în război în termen de zece zile. La 27 august 1916 (14 august stil vechi), România declară război Austro-Ungariei şi, a doua zi, de Sfânta Maria Mare, primele unităţi româneşti trec Carpaţii şi dinspre Moldova, şi dinspre Muntenia.

Fiind vorba de soarta ţării noastre, să mi se dea voie aici să insist mai mult asupra condiţiilor participării noastre la Primul Război Mondial şi să exprim, pe de altă parte, păreri deosebite de majoritatea celor care, de zeci de ani, sunt răspândite de manuale şi tratate istorice, fără a mai pomeni de o imensă publicistică.

Să cugetăm întâi la situaţia geografică foarte particulară a României în momentul când se avântă în bătălia de giganţi pe care o dau şapte mari state din Europa (Franţa, Marea Britanie, Germania, Austro-Ungaria, Italia, Rusia şi Turcia). Ţări mici până atunci în joc erau doar două: Serbia, al cărei teritoriu a fost ocupat de inamic în întregime, şi Bulgaria. Frontul nostru faţă de inamicul iniţial, Austro-Ungaria, e, din capul locului, mai lung decât frontul franco–german sau decât frontul italo–austro-ungar, adică toată creasta Carpaţilor, din Bucovina la Porţile de Fier. Anexarea Cadrilaterului în 1913 ne-a creat însă la sud un nou duşman, Bulgaria de-a lungul Dunării şi de-a curmezişul Dobrogei. Întregul front virtual reprezintă, aşadar, 1.200 de kilometri, *frontul de război cel mai lung din toată Europa* (frontul rusesc de la Baltică la Marea Neagră n-are decât 1.100 de kilometri)! Aceasta fiind situaţia strategică, negociatorii aliaţi, în special ruşii, au încercat să convingă partea română, când va fi intrat în acţiune, să aleagă la început o atitudine defensivă pe linia Carpaţilor, ale căror trecători erau relativ uşor de apărat cu efective subţiri şi să ducă atacul principal la sud, împotriva Bulgariei, în scopul de a o prinde în cleşte cu Armata franco-engleză de la Salonic şi de a o scoate cu totul din conflict. Printre strategii români, cel mai înzestrat dintre ei, Averescu, era de aceeaşi părere. Ionel Brătianu şi consilierii săi însă s-au obstinat să considere că atacul major trebuia făcut către Transilvania, din motive psihologice, căci numai către Ardeal putea să fie însufleţit ostaşul român să pornească la luptă. În cele din urmă, statele-majore aliate, nerăbdătoare să vadă România făcând pasul decisiv, au aceeptat punctul de vedere al guvernului român, dar, pentru orice observator atent, era clar că la comandamentul suprem rusesc se afirma fără ocol că România nu se poate apăra decât pe Carpaţii Orientali şi pe Siret. Şi acest punct de vedere (ar trebui astăzi să-l privim fără părtinire) era cel mai înţelept. Priviţi o hartă a Europei: prelungirea frontului ruso-germano-austriac de peste o mie de kilometri, cu „hernia“ de mai multe sute de kilometri pe care o reprezenta întreaga Muntenie, cu graniţa Carpaţilor Meridionali, plus graniţa Dunării, era o adevărată aberaţie strategică. Brătianu şi consilierii săi n-au vrut s-o vadă. Au pornit de la trei premise, care s-au dovedit, toate trei, eronate: 1. că bulgarii nu vor ataca, fiindcă sunt ţintuiţi la sud de armata aliată de la Salonic şi fiindcă

nu vor voi să lupte împotriva „fraţilor lor“ ruşi; 2. că ruşii vor disloca 200.000 de oameni în Dobrogea; 3. că germanii nu vor putea aduce de pe alte fronturi, în ajutorul austro-ungarilor, mai mult de şapte divizii. În realitate: a) bulgarii, luând-o înainte, au atacat puternic (chiar în ziua când România iscălea tratatul secret cu Aliaţii!) frontul franco-anglo-sârb de la Salonic, muşcând adânc în cele două flancuri ale sale şi paralizând acest front pentru doi ani; b) ruşii nu s-au ţinut de cuvânt şi n-au înaintat decât 40.000 de oameni în Dobrogea; c) mai cu seamă, ofensiva generalului Brusilov în Bucovina s-a prefăcut deodată într-o teribilă înfrângere, împingând din nou linia frontului adânc în teritoriul rusesc şi liberând importante forţe germano-austro-ungare; totodată, oprirea ofensivei germane de la Verdun şi relativa acalmie şi pe frontul italian au permis Germaniei să adune peste patruzeci de divizii împotriva României, făcând, pentru câteva luni, din frontul românesc sectorul cel mai activ al războiului în toată Europa. Acestea fiind împrejurările şi desfăşurarea imprevizibilă a evenimentelor, soarta României în 1916–1917 s-a dovedit dramatică.

Între timp, de doi ani, războiul maritim se desfăşurase în special între flotele britanice şi germane, cu sorţi variate, pe toate oceanele. Flota britanică, numeric superioară, nu s-a încumetat decât după aproape doi ani (31 mai–1 iunie 1916) să dea o mare bătălie cu flota germană în strâmtoarea daneză Jütland. Flota britanică a amiralului John Jellicoe a rămas stăpână, împiedicând de atunci vreo ieşire masivă a germanilor spre oceane, cu toate că aceştia fuseseră superiori din punct de vedere tactic şi cu pierderi mai puţine.

De atunci, amiralitatea germană şi-a concentrat eforturile asupra războiului submarin, domeniu în care a păstrat superioritatea până la sfârşitul conflictului; în cursul anului 1917, pierderile flotelor aliate – atât cele de război, cât şi cele de comerţ – s-au ridicat la un nivel atât de înalt (875.000 de tone numai în luna aprilie 1917!), încât înaltul comandament german a nădăjduit un moment că-i va putea îngenunchea pe Aliaţi pe această cale. Una dintre consecinţe a fost însă exasperarea ţărilor neutre, greu lovite şi ele de atacurile submarine, şi, în cele din urmă, în 1917, unul dintre motivele – sau pretextele – intrării în război a SUA împotriva Germaniei.

Pe frontul de est, germanii au reluat ofensiva în vara anului 1917. Cu ajutorul unei importante misiuni franceze de ajutorare şi datorită sosirii, în sfârşit, a armamentului făgăduit de Aliaţi, Armata română, greu zdruncinată de cele cinci luni de lupte din 1916, s-a putut reface în nordul Moldovei în cursul lunilor de iarnă, cu tinerele contingente (1917–1918–1919–1920). Prin luptele grele din iulie şi august 1917 (ofensiva Averescu de la Mărăşti şi victoriile defensive de la Mărăşeşti şi Oituz), scopul ofensivei germane – care era cel de a sparge „lacătul“ Focşani–Nămoloasa–Galaţi, pentru a răzbate la Odessa – n-a putut fi atins.

2. Revoluţia Rusă şi urmările ei

Această frumoasă izbândă românească avea să fie, din păcate, zădărnicită de dramaticele desfăşurări politice din Rusia. Chiar din luna martie 1917, cu luni înainte de reactivarea frontului de luptă, o

serie de greve muncitoreşti (formarea de „soviete“ în toate întreprinderile) şi de răzmeriţe în Armata şi Flota rusească au dus la o criză guvernamentală acută la Sankt Petersburg (rebotezat Petrograd de la începutul războiului) şi, în cele din urmă, la abdicarea ţarului Nicolae II (15 martie 1917). Mai multe guverne provizorii s-au succedat, până a ajuns prim-ministru avocatul socialist Aleksandr F. Kerenski, om talentat şi de bunăcredinţă, dar care s-a dovedit incapabil de a restabili ordinea, din ce în ce mai tulburată de elementele extremiste, animate de un agitator de o inteligenţă diabolică, Lenin, pe care germanii l-au infiltrat, din refugiul său elveţian, până în spatele frontului în Rusia. Cu toate că partidul său, zis bolşevic, ieşise minoritar la alegerile sovietelor, un puci militar şi muncitoresc îl aduce la putere la 7 noiembrie 1917 (25 octombrie stil vechi, de unde expresia consacrată „Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie“).

Chiar a doua zi, Lenin, promovat şef al noului guvern – numit de-acum Politbiuro[4] (Biroul Politic al Comitetului Central al Partidului Comunist [bolşevic] al URSS) –, dă publicităţii un decret echivalând cu un apel către toţi beligeranţii pentru o încetare imediată a ostilităţilor. Aliaţii, considerând că momentul nu le e încă destul de favorabil, îl resping. Germania şi Austro-Ungaria însă îl acceptă îndată şi au loc fără întârziere primele negocieri de armistiţiu.

Astfel se face că, deşi guvernul român hotărâse la 3 decembrie să nu facă acest pas, două zile mai târziu e silit să cedeze, deoarece comandantul suprem al frontului ruso–român, generalul rus Dmitri Şcerbacev, urmând instrucţiunile guvernului său, a propus armistiţiu comandantului suprem al forţelor Puterilor Centrale pe acel front, generalul von Mackensen. România era prinsă în laţ. Brătianu demisionează şi, după un interval de o lună cu generalul Averescu în fruntea guvernului, este adus la guvernare fruntaşul conservator Alexandru Marghiloman, considerat mai apt de a obţine condiţii mai puţin dure în negocieri cu Germania.

Căci, după semnarea unui armistiţiu la Focşani (6 decembrie 1917), act cu caracter doar militar şi provizoriu, s-a pus îndată, sub presiunea germanilor, chestiunea începerii unor negocieri de pace. Problema era de importanţă covârşitoare nu numai pe moment – adică, în caz contrar, reluarea ostilităţilor fără ajutor rusesc, fără posibilitatea aprovizionării cu armament –, ci şi pentru viitor, cu un vecin revoluţionar extrem de agresiv la Răsărit, nu numai punând stăpânire pe Odessa şi împrejurimi, dar desfăşurând o acţiune generalizată de convertire a populaţiei din Basarabia şi a ostaşilor români din Moldova. Marea majoritate a politicienilor români a fost atunci încredinţată că situaţia era disperată, că refugierea Casei Regale la Odessa prezenta riscuri inacceptabile, iar reluarea ostilităţilor fără aprovizionarea cu armament, o imposibilitate. O mică facţiune a clasei politice, în frunte cu regina Maria şi conservatorul Take Ionescu, era însă de părere că trebuia riscată o rezistenţă prin retragerea armatei, rămasă întreagă şi neatinsă de bolşevizare, în sudul Rusiei, unde ar fi putut duce lupta mai departe, punând mâna pe rezervele ruseşti de armament şi împrăştiind bandele bolşevice încă neorganizate. Că această viziune nu era utopică ne-o dovedeşte exemplul aşa-numitei „legiuni cehe“, de mai puţin de 100.000 de oameni, foşti prizonieri sau dezertori de neam slav din Armata austro-ungară, care au izbutit să străbată toată Siberia, să stăpânească luni de zile calea ferată transsiberiană şi să ajute eficient armata contrarevoluţionară a amiralului Kolceak înainte de a răzbi până în ţara lor prin America, făcând ocolul lumii.

Brătianu l-a convins pe regele Ferdinand că singura soluţie era negocierea păcii,

încercând s-o tărăgăneze cât mai mult. Lucru de mirare e că a fost atât de convingător, încât reprezentantul Franţei, contele de Saint-Aulaire, a considerat şi el că nu exista alternativă şi i-a tras după el şi pe ceilalţi trei reprezentanţi ai puterilor Antantei – britanic, italian şi american –, pentru a declara, împreună, că guvernul român nu putea face altceva în acele împrejurări, mai cu seamă după încheierea Păcii de la Brest-Litovsk (3 martie 1918) dintre Rusia Sovietică şi Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria şi Turcia.5

Negocierile, grele şi lungi, s-au desfăşurat între guvernul Marghiloman şi reprezentanţii Germaniei, Austro-Ungariei, Bulgariei şi Turciei la Palatul Buftea. S-a semnat, în cele din urmă, la 5 mai 1918, Pacea zisă de la Bucureşti, dezastruoasă pentru România. Cadrilaterul şi o parte din judeţul Constanţa erau cedate nemijlocit Bulgariei. Nordul Dobrogei era pus, până la încheierea unei păci generale, sub un condominium germano-austro-ungar-bulgaro-turc. De-a lungul întregului lanţ al Carpaţilor, România ceda Austro-Ungariei o fâşie dincoace de creste, pentru a zădărnici de-acum orice încercare de întărire. În sfârşit, întreaga economie a ţării – petrol, minereuri, cereale, vite – era pusă la dispoziţia Puterilor Centrale.

Un singur moment favorabil sub guvernarea Marghiloman: hotărârea Sfatului Ţării de la Chişinău de a cere reîntregirea Moldovei şi deci unirea Basarabiei cu Regatul României (27 martie/9 aprilie 1918), act înlesnit de solicitarea în prealabil a unui ajutor al Armatei române pentru a pune capăt dezordinii provocate de bandele bolşevice.

Nouă săptămâni după semnarea Tratatului de la Bucureşti, soarta armelor în Occident se întorcea deodată în favoarea Aliaţilor, iar Germania capitula la 11 noiembrie 1918. Întorsătura a fost destul de uimitoare, deoarece prăbuşirea frontului rusesc îngăduise germanilor să aducă, până în primăvara 1918, cincizeci de noi divizii în sprijinul frontului lor din vest. Ludendorff a încercat cât mai grabnic o nouă ofensivă hotărâtoare în nordul Franţei, pentru a nu permite americanilor să debarce mai mult decât cele câteva divizii deja sosite. A făcut o primă încercare de recunoaştere a dispozitivului aliat în martie 1918, apoi, începând de la 27 mai, a organizat cea mai masivă ofensivă de după bătălia de la Verdun: două sute douăzeci de divizii, faţă de cele mai puţin de o sută nouăzeci pe care le putea opune Antanta, unde se înşirau diviziile britanice, belgiene, franceze şi două divizii portugheze, în sfârşit doar şase divizii americane – bine echipate şi antrenate, dar la început dependente de Franţa şi Marea Britanie pentru toată artileria şi armamentul greu. Ludendorff avea însă dreptate să se grăbească, fiindcă, până în noiembrie, americanii vor fi două milioane. Timp de două luni şi jumătate, se va desfăşura una dintre cele mai mari bătălii din cei peste patru ani de război. I s-a zis „a doua bătălie de pe Marna“, căci, după primele opt zile, germanii au izbutit să ajungă din nou pe Marna, la optzeci de kilometri de Paris.

Cum de au putut Aliaţii, inferiori numeric, să resoarbă după două luni de aprigi ciocniri această pungă adâncă şi, de la începutul lui august, să silească Armata germană la o continuă retragere rămâne greu de explicat. O primă măsură care a pus capăt unor disfuncţii ale

frontului aliat, provocate de independenţa fiecărui comandament naţional şi de proasta coordonare între statele-majore, a fost acceptarea generalului francez Ferdinand Foch ca generalissim al tuturor forţelor aliate. În al doilea rând, s-ar părea ca, în ansamblu, artileria franceză să fi fost mai eficace decât artileria germană şi, mai cu seamă, masa tancurilor aruncate în luptă de francezi şi englezi mult mai însemnată decât a germanilor.

Carele de luptă sau tancurile – adică o artilerie blindată şi mobilă, ceea ce revoluţiona tactica militară – au fost o realizare concomitentă, dar independentă, a francezilor şi englezilor în 1917, din nefericire necoordonată. Englezii au făcut marea greşeală să pornească la atac, fără ştirea comandamentului francez, doar un grup insuficient de tancuri. Atacul a fost oprit de artileria germană după o înaintare prea puţin semnificativă; iar tancurile distruse şi capturate au permis Germaniei după puţine luni să-şi adapteze şi ea industria la fabricarea carelor de luptă.

A fost apoi continua sporire a unităţilor americane. Un alt element neîndoielnic a fost subita scădere a moralului soldatului german. Ne putem întreba dacă o subalimentare de ani de zile n-a jucat şi ea un rol. Germania, blocată pe mare şi cu o agricultură mai puţin prosperă decât a Franţei, supunea de ani de zile toată populaţia la serioase restricţii alimentare. În Franţa nu s-au pus asemenea probleme, iar asistenţa americană, chiar înainte de cea militară, a fost importantă, fără a mai pomeni de aportul coloniilor franceze şi engleze. În sfârşit, faptul că populaţia germană era debilitată de patru ani de uriaşe eforturi şi de sângerare cu milioanele a uşurat pătrunderea largă în mediile muncitoreşti din Germania şi Austro-Ungaria – unde renăşteau şi speranţele naţionale ale popoarelor considerate minoritare – a propagandei comuniste răspândite din Rusia. După război, presiunea crescândă a socialiştilor şi a extremei stângi în Germania va fi privită de naţionalişti ca un act de trădare, care ar fi constrâns pe nedrept ţara la capitulare, când armata era încă întreagă, iar solul patriei, neocupat de duşman.

Ludendorff mai invocă o cauză exterioară imprevizibilă: „gripa spaniolă“ adusă de ostaşii americani! Şi care a făcut într-adevăr ravagii în Armata germană.

„Gripa spaniolă“ a fost adusă de un vas venind din China pe Coasta de Vest a SUA. (I s-a spus „spaniolă“ fiindcă a izbit mai ales populaţiile sărace de imigranţi din America Centrală, care nu vorbeau decât spaniola!) Epidemia, conform unui fenomen observat de savanţi, a luat proporţii din ce în ce mai dramatice pe măsură ce înainta spre răsărit. Pierderile în Armata germană ar fi fost enorme, şi de acolo a pătruns molima şi în România.[6]

Astfel a luat sfârşit Primul Război Mondial, pe care toate naţiunile aliate, istovite de uriaşul efort şi de imensele pierderi suferite în oameni şi bunuri, au crezut, în entuziasmul lor momentan, că era ultimul dintre războaiele omenirii – când, de fapt, se va dovedi ulterior că nu fusese decât prima „manşă“ din ultima mare înfruntare dintre puteri, pentru a alege care era să fie ţara hărăzită să unifice

civilizaţia occidentală.

3. Tratatele de pace

Negocierile pentru o pace generală au început destul de grabnic, în ianuarie 1919, în Castelul de la Versailles, care a dat numele păcii încheiate la 28 iunie 1919 între Germania şi toate ţările aliate – numeroase în cele din urmă. Deosebirile de situaţii şi de interese creaseră însă necesitatea unor negocieri separate cu celelalte puteri din lagărul învins, Austro-Ungaria, Turcia, Bulgaria. Întâi, apăreau urmările prăbuşirii celor două mari puteri multinaţionale din centrul şi răsăritul Europei: Rusia şi împărăţia austro-ungară. Prima pierduse mai toate teritoriile neruseşti din Europa – Finlanda, Polonia, Ucraina, Basarabia, Georgia – şi semnase, la 3 martie 1918, cu Germania şi Austro-Ungaria Pacea separată de la Brest-Litovsk, iar relaţiile sale cu Franţa, Marea Britanie şi SUA erau deocamdată conflictuale, cu debarcări aliate la Murmansk, la Odessa, la Vladivostok şi sprijinirea şovăitoare a campaniilor antibolşevice (Anton I. Denikin, Piotr N. Vranghel, Aleksandr V. Kolceak). A doua împărăţie fusese şi mai grav amputată, prin despărţirea Ungariei de Austria, apoi pierderea Cehiei, Slovaciei, Croaţiei, a nordului provinciilor sârbeşti şi a celor trei provincii cu populaţie majoritar românească. Cât despre Turcia otomană, ciuntită de vastele sale teritorii arăbeşti stăpânite vreme de patru sute de ani, situaţia sa internă era adânc şubrezită şi va fi şi mai mult, în urma nefericitei iniţiative a Greciei de a dobândi coastele egeene ale Anatoliei, cu deasă populaţie grecească. Iniţiativă care va aduce o spectaculoasă răsturnare în favoarea Turciei, regenerată şi revoluţionată de Mustafa Kemal Atatürk (conflictul greco-turcesc din Anatolia, 1919–1922).

Astfel s-a ajuns la iscălirea a alte patru tratate: cu Austria la Saint-Germain la 10 septembrie 1919, cu Bulgaria la Neuilly la 27 noiembrie 1919, cu Turcia la Sèvres la 10 august 1920 (anulat după conflictul greco–turc şi înlocuit cu unul mult mai favorabil Turciei la Lausanne la 24 iulie 1923), în sfârşit la Trianon la 4 iunie 1920, cu Ungaria.

> Situaţia României la Versailles a fost destul de singulară: pe de o parte, iniţiativa lui Béla Kun, prim-ministrul comunist al Ungariei, de convenţă cu Rakovski, din sudul Rusiei, de a ataca Armata română, instalată pe linia Munţilor Apuseni cu asentimentul Aliaţilor, a adus reacţia guvernului român (din nou condus de Ionel Brătianu), care, neţinând seama de opoziţia Aliaţilor, i-a respins pe unguri până la Budapesta (ocupată de la 4 august la 10 decembrie 1919).
>
> Pe de altă parte, delegaţia română la negocierile de pace de la Versailles s-a găsit în situaţie dificilă, deoarece Aliaţii considerau că Pacea de la Bucureşti cu Puterile Centrale pricinuise *ipso facto* caducitatea Tratatului de la 17 august 1916 prin care ni se făgăduiau Transilvania, Banatul şi Bucovina. Ionel Brătianu s-a obstinat să nu admită acest argument juridic şi a refuzat, de asemenea, să accepte un control internaţional al drepturilor minorităţilor. În cele din urmă, a demisionat (27 septembrie 1919), pentru a lăsa locul ardeleanului Vaida-Voevod, mai suplu, care a ajuns (se zice, cu sprijinul francmasoneriei franceze) la înţelegere cu reprezentanţii Aliaţilor, astfel încât şi

România a semnat Tratatul de la Trianon.

Mai trebuie adăugat că, de fapt, conducerea tratativelor de la Versailles s-a aflat în mâna cvartetului Franţa–Marea Britanie–SUA–Italia (reprezentate respectiv prin Clemenceau, Lloyd George, Wilson şi Orlando). Puterile zise „cu interese limitate" s-au găsit practic excluse de la marile hotărâri (Brătianu s-a văzut, de pildă, silit să iscălească tratatul cu Austria fără să-l fi putut măcar citi în prealabil!). Nu trebuie uitat, de asemenea, că americanii aveau acum un cuvânt de spus, ei, care nu participaseră la acordul secret din 17 august 1916 şi, în linii generale, pretindeau să nu se mai admită târguieli şi decizii întemeiate doar pe interese şi alianţe politice. În acest sens, proclamarea de către Woodrow Wilson, în Congresul american, la 8 ianuarie 1918, a unui program de pace în paisprezece puncte trebuie privit ca un eveniment istoric crucial, afirmarea – cel puţin teoretic – a unei noi formule de politică internaţională.

Cele paisprezece puncte ale lui Wilson se refereau, unele, la situaţii concrete ale războiului în curs (evacuarea Belgiei, a Serbiei, a României, reînfiinţarea unui stat polonez etc.), altele la încheierea unor convenţii internaţionale privind libertatea comerţului, libera navigaţie pe mare, deschiderea strâmtorilor; şi, punct esenţial pentru naţiunile din Europa Centrală şi Orientală, afirmarea necesităţii de a ţine seama de-acum de voinţa populară în ce priveşte delimitarea graniţelor; în sfârşit, proiectul de a institui un organism internaţional menit să asigure pacea lumii în viitor.

Astfel, Statele Unite al Americii, care intraseră ultimele în război şi avuseseră cel mai puţin de suferit de pe urma conflictului, şi în oameni, şi în pierderi materiale, atârnau tot atât de greu în hotărârile finale ale învingătorilor ca Franţa şi Marea Britanie, marii învingători pe mare şi pe uscat. Acestea, în cele din urmă, nu vor respecta cele mai multe dintre cele paisprezece puncte ale lui Wilson.

Paradoxul continuă în urma semnării păcii, deoarece, după terminarea mandatului lui Wilson (1920), *Senatul american nu va ratifica niciodată Tratatul de la Versailles, şi astfel Statele Unite nu vor face parte din Liga Naţiunilor*, iniţiativa americană care era menită să asigure pacea pe viitor. Fapt care a avut consecinţe dramatice, în sensul că germanii, mai târziu, nu vor fi convinşi de implicarea, de-acum definitivă, a SUA în politica europeană. Totodată, era şi dovada că, între cele două războaie mondiale, oamenii politici din SUA erau încă departe de a avea conştiinţa că ţara lor, prin dimensiunile, dinamismul şi uriaşa sa dezvoltare economică, ar fi chemată, mai curând sau mai târziu, la vreun fel de *leadership* mondial. Straniu este că dovada acestei fatalităţi a venit tocmai de la izbucnirea marii crize financiare şi economice americane din 1929, care s-a întins îndată ca un foc de mirişte în lumea întreagă, dovedind cât de mult atârna de-acum economia mondială de economia americană. Acest dezinteres al oamenilor politici şi, mai cu seamă, al opiniei publice va dăinui până la izbucnirea celui de Al Doilea Război Mondial, iar preşedintele

Franklin Delano Roosevelt – de la bun început convins de necesitatea ca Statele Unite să se implice în conflict, în ajutorul Marii Britanii şi Franţei – va trebui să folosească o adevărată stratagemă pentru a aduce opinia publică şi Congresul la aceeaşi convingere, prin ocolişul unui conflict în Pacific cu Japonia. Aşadar, în perioada interbelică *nu se vede încă nici o urmă de vreo aspiraţie americană către leadership*.

4. Perioada interbelică

Condiţiile impuse Germaniei de Pacea de la Versailles au fost draconice. Silită să-şi recunoască vinovăţia în izbucnirea conflictului, Germania urma să suporte în favoarea foştilor inamici nu numai imense despăgubiri în bani (evaluate, după doi ani, la 132 de miliarde de mărci-aur), ci şi obligaţia de a livra mari cantităţi de cărbune Franţei, Belgiei şi Italiei vreme de zece ani şi să construiască anual 700.000 de tone de nave pentru învingători timp de cinci ani, după ce trebuise să cedeze aproape toată flota ei comercială.

Aceste condiţii excesiv de dure vor duce repede la prăbuşirea economică şi financiară a Germaniei. Moneda va cunoaşte o devaluare catastrofală, cum nu se mai pomenise vreodată (acelaşi fenomen având loc şi în Ungaria), nu numai cu repercusiuni ruinătoare asupra populaţiei, dar provocând şi dificultăţi insurmontabile pentru plăţile externe. Mai multe întruniri internaţionale – în special din iniţiativă americană – se vor strădui în zadar, ani de-a rândul, să găsească soluţii. Încetinirea sau sistarea unor livrări de cărbune va duce, începând din primăvara anului 1921, la ocuparea militară franco-belgiană a regiunii Ruhr – împotriva voinţei Marii Britanii –, cu urmări politice nedorite în Germania, unde se instalase un regim parlamentar democratic şi relativ descentralizat, cu sufragiu universal şi care a rămas cunoscut sub denumirea „Republica de la Weimar“ (de la micul, dar celebrul oraş cu acelaşi nume, care fusese în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea un mare centru cultural şi unde s-a proclamat noua Constituţie a Germaniei în 1919).

În 1924, un plan american de eşalonare a datoriilor germane a fost, în sfârşit, acceptat de toate părţile în cauză, dar marea criză internaţională din 1929 va zădărnici toate planurile. În vara anului 1931, apărând evident că Germania nu mai era în măsură să plătească nici despăgubirile, nici datoriile, SUA au acceptat un moratoriu de un an al plăţilor (Planul Young).

Criza americană a început brutal în octombrie 1929 printr-un crah bursier, provocat, oarecum paradoxal, din supraproducţie şi speculaţie bursieră anarhică şi necontrolată. Au urmat valuri de stopări în producţie şi şomaj în toată ţara, falimente în serie, dereglarea preţurilor. Lipsa, la acea vreme, a legislaţiei sociale adecvate a avut cele mai grave urmări în straturi largi de populaţie.

Abia după preluarea puterii de către democratul Franklin D. Roosevelt (ales în noiembrie 1932) au început să apară semne de refacere, cu aplicarea unor măsuri legislative de tip nou în America (*New Deal*), în domeniul agricol, în sistemul bancar, în

privinţa măsurilor monetare (devaluare), în iniţierea unor uriaşe lucrări publice, în legislaţia muncitorească etc.

În ţările europene, repercusiunile crizei americane au avut nu numai consecinţe economice imediate şi uneori şi mai dramatice decât în Statele Unite, dar, în unele ţări – politic mai şubrede –, şi urmări politice. Fără îndoială, în Germania, criza economică venită de peste ocean, adăugându-se la toate dificultăţile provocate de sfârşitul nefericit al războiului, a favorizat venirea la putere a lui Hitler, cu naţional-socialiştii (*Nationalsozialist – Nazi*).

La alegerile parlamentare din iulie 1932, naţional-socialiştii au obţinut (cu 13 milioane de voturi) majoritatea relativă a mandatelor. După câteva luni de încercări neizbutite de a forma un guvern din care să nu facă parte naţional-socialiştii, mareşalul Hindenburg, reales preşedinte al Republicii în 1932, s-a resemnat să-l numească pe Hitler cancelar la 30 ianuarie 1933. Astfel se face – caz excepţional în Europa, cum vom vedea – că Partidul Naţional-Socialist, cu aspiraţii totalitare, a ajuns la putere pe căi legale, după un vot popular, desfăşurat democratic.

5. Succesiunea venirii la puterea partidelor de extremă dreaptă în Europa

Partidul Naţional-Socialist din Germania nu era primul partid de tip dictatorial care prelua puterea în Europa. Ascensiunea partidelor de extremă dreaptă a fost un fenomen caracteristic şi foarte răspândit al Europei interbelice. El a avut două surse: întâi, teama de bolşevismul din Rusia şi de infiltrările sale (cum s-a petrecut în multe state: Béla Kun în Ungaria, puternicele partide comuniste din Germania, Italia, Spania etc.); în al doilea rând, dezamăgirea faţă de neputinţa regimurilor parlamentare de a stăpâni situaţia economică şi de a înlătura corupţia. Prima ţară mare unde apare un guvern dictatorial şi totalitar e Italia, în 1922, cu „Marşul asupra Romei“ a lui Benito Mussolini (fost socialist) cu „fasciştii“ săi. Pentru a evita un război civil, regele Victor Emmanuel III îl însărcinează atunci cu formarea guvernului pe Mussolini, care curând va preface Italia într-un stat totalitar. Doctrina politică şi economică pe care a dezvoltat-o se va numi „fascism“, termen care va denumi peste tot în Europa şi în lume o anumită mentalitate şi o anumită formă de guvernare.

Avem apoi, în 1926, dictatura mareşalului Józef Piłsudski în Polonia, instaurată în vederea înlăturării instabilităţii guvernamentale. În 1927, preia puterea, peste voinţa partidelor şi a Parlamentului, regele Alexandru în ceea ce se va numi, din 1929, Regatul Iugoslaviei, unde tendinţa sârbilor de a preface ţara – concepută iniţial în spirit federativ – într-o „Mare Serbie“ dusese la conflicte acute, în special cu croaţii. În Germania, în martie 1934, după luni de zile de noi agitaţii parlamentare, Partidul Nazist îşi întemeia legal dictatura totală. În 1936, se instala în Grecia regimul dictatorial al generalului Ioannis Metaxás. În acelaşi an, după răsturnarea guvernului socialist-comunist (Frontul Popular) de către generalul Francisco Franco, începea lungul

şi sângerosul război civil din Spania (1936–1939), în care franchiştii au fost puternic ajutaţi de Italia şi Germania, în vreme ce sprijinul primit de republicani din partea Franţei şi a Marii Britanii s-a dovedit timid.

6. Începe politica externă agresivă a lui Hitler

Între timp, Hitler se grăbea să şteargă toate urmările înfrângerii din 1918, apoi să împlinească pas cu pas ambiţiosul său plan pentru marea Germanie, închipuit în Mein Kampf, cartea scrisă de el în închisoare, în 1924, după un prim puci neizbutit. În martie 1936, Hitler reocupă Renania, demilitarizată prin Tratatul de la Versailles. Franţa, în lipsa asentimentului Marii Britanii, nu îndrăzneşte să intervină. În luna octombrie a aceluiaşi an, Italia şi Germania formează Axa Roma–Berlin, iar în noiembrie un pact germano–japonez asociază Axei o a treia mare putere. Luase fiinţă asocierea a trei mari puteri pornite pe anexiuni teritoriale.

În octombrie 1935, Italia începuse invazia Etiopiei; Societatea Naţiunilor şi-a dovedit cu acel prilej totala neputinţă. Cu toate că s-au votat sancţiuni economice împotriva Italiei (reprezentantul României, Titulescu, a jucat atunci un rol însemnat), acestea s-au dovedit ineficace sau au fost ocolite. După şase luni de luptă inegală, italienii ocupă toată ţara şi o declară anexată, proclamându-l pe regele Victor Emmanuel III împărat al Etiopiei, după modelul reginei Angliei, împărăteasă a Indiei.

În martie 1938, după luni de zile de ameninţări şi agitaţie provocate de naziştii austrieci, Hitler invadează şi anexează Austria (*Anschluss*). Italia e de-acum aliată, iar Franţa şi Anglia se mulţumesc cu proteste, în vreme ce germanii construiesc în mare grabă fortificaţii la graniţa lor de vest, numite „linia Siegfried“, în faţa „liniei Maginot“, deja existentă în Franţa.

Dar Hitler merge mai departe în acelaşi an: sub cuvânt că minoritatea germană din Cehoslovacia (peste trei milioane de persoane) e asuprită, caută să anexeze tot vestul coroanei muntoase a Cehiei (regiunea sudetă). În prezenţa unui ultimatum dat guvernului de la Praga, Franţa şi Marea Britanie, vădit nepregătite încă să rişte un război, fac presiune asupra guvernului cehoslovac ca să cedeze. În urma unei grabnice întâlniri cvadripartite la München (Hitler, Mussolini, Neville Chamberlain, Édouard Daladier, la 28–29 septembrie 1938), Cehoslovacia cedează Germaniei toată regiunea limitrofă cu această ţară, circa 16.000 km^2 cu 3.500.000 de oameni, pierzând totodată puternicul lanţ de fortificaţii construit. Polonia ocupă, la rândul ei, regiunea Teschen, disputată între cele două ţări, iar Ungaria anexează sudul Slovaciei, cu populaţie dens maghiară. Cehoslovacia mutilată e la cheremul Germaniei, şi Mica Înţelegere (Iugoslavia, România, Cehoslovacia) nu mai există. Hitler nu se mulţumeşte cu atât: la 14 martie 1939, Slovacia e declarată stat separat (sub tutela Germaniei), iar la 15 martie Germania ocupă ce a

rămas din Cehia (Protectoratul Boemiei şi Moraviei).

> Capitularea franco-engleză de la München, din septembrie 1938, a căpătat încărcătură simbolică: „spiritul de la München“ înseamnă de-acum pentru oamenii politici în orice împrejurare o mentalitate de slăbiciune sau de tergiversare faţă de inamicul potenţial, tergiversare ce nu face decât să amâne în condiţii defavorabile o scadenţă fatală. S-a putut susţine astfel că anul de răgaz pe care l-au căpătat Anglia şi Franţa a fost mult mai favorabil febrilelor pregătiri militare ale Germaniei decât eventualei completări a lipsurilor Armatelor franceză şi britanică, în special în aviaţie. Neîndoielnic, criza din septembrie 1938 a fost cea mai gravă din toată perioada interbelică şi ambele părţi, vreme de câteva zile, au făcut pregătiri ca de stare de război.[7]

După cotropirea Cehoslovaciei şi dovada slăbiciunii alianţei franco-engleze, apărea evident că Germania nu avea de gând să se oprească din drum. Deja izbutise să se asigure de simpatia Ungariei şi silise România să semneze un acord comercial care o punea, economic, sub tutelă germană.

În Iugoslavia, după asasinarea, la Marsilia, în octombrie 1934, a regelui Alexandru de către revoluţionari macedoneni şi croaţi (ustaşi), guvernanţii erau şovăielnici.

Era vădit că ţelul următor va fi Polonia. Francezii şi britanicii negociau intens cu Uniunea Sovietică, în speranţa de a putea încheia o alianţă care să reprezinte o frână serioasă în faţa expansionismului german. Obstacolul major era reticenţa ţărilor intermediare, Polonia şi România, de a acorda liberă trecere Armatei sovietice. Pe când delegaţiile franceză şi engleză se aflau încă la Moscova, încercând să rezolve dificila dilemă, explodează „bomba mediatică“: miniştrii de externe ai Germaniei şi Uniunii Sovietice semnaseră, la *23 august 1939*, *un pact de neagresiune* (Pactul Ribbentrop–Molotov). Germania era liberă să atace Polonia.

7. Al Doilea Război Mondial (1939–1945)

În urma ocupării Cehoslovaciei întregi de către germani, în martie 1939, Marea Britanie şi Franţa garantează oficial integritatea teritorială a Poloniei şi a României. Gestul nu-l opreşte pe Hitler. După câteva luni de provocări şi incidente în Danzig şi în coridorul ce desparte, din 1919, Germania centrală de Prusia Orientală, în dimineaţa de 1 septembrie 1939 Germania atacă Polonia cu forţe masive şi fără declaraţie de război. Londra şi Parisul trimit note la Berlin că sunt dispuse să intre în negocieri, cu condiţia ca, în prealabil, trupele germane să se retragă. Germania respinge propunerea, iar la 3 septembrie 1939 Franţa şi Marea Britanie declară război Germaniei. Aşa a început al doilea mare război intraeuropean din veacul al XX-lea. Se vor înfrunta aceiaşi actori, dar piesele sunt schimbate pe tabla de joc: Italia, Japonia, România, care fuseseră de partea Aliaţilor în primul război, se vor afla acum de partea Germaniei.

8. Schiţă sumară a diverselor campanii din Al Doilea Război Mondial pe toate fronturile – pe uscat, pe mare, în aer

Lanţul de fortificaţii germane („linia Siegfried“) de pe graniţa franco–germană îi împiedica pe franco-englezi să ducă un ajutor imediat Poloniei şi reţinea pe frontul de vest forţe germane semnificative. Din această cauză, pe frontul respectiv s-a instalat un război de poziţii. Francezii, imobilizaţi luni de zile pe „linia Maginot“, au numit situaţia din iarna 1939–1940 *la drôle de guerre* „războiul ciudat“.

În schimb, germanii, care puteau arunca 1.700.000 de oameni împotriva Poloniei – deţinînd nu doar superioritatea numerică, ci şi în tancuri şi aviaţie –, au forţat Polonia în câteva săptămâni la capitulare (27 septembrie 1939). Aceasta în vreme ce, de la 17 septembrie, sovieticii invadau şi ei ţara pe toată frontiera de la răsărit. La 29 septembrie 1939, germanii şi sovieticii se înţeleg asupra împărţirii Poloniei: Germania anexează oraşul liber Danzig şi circa 50.000 km^2 între Silezia şi Prusia Orientală. Restul Poloniei occidentale e prefăcut într-un „Guvernământ general“ sub cârmuire germană. Polonia de răsărit, cu o populaţie de 13 milioane, e anexată de URSS, iar cele trei mici ţări baltice, Estonia, Letonia şi Lituania, sunt silite să cedeze baze militare Armatei sovietice.

Întrucât Finlanda refuză aranjamente similare, URSS invadează ţara la 30 noiembrie 1939 pe toată graniţa ei. Marele asediu nu s-a putut da în anotimpul de iarnă decât în strâmtul istm al Kareliei (situat între lacul Ladoga şi Golful Finic). Finlandezii rezistă eroic mai bine de trei luni. La 12 martie 1940, frontul lor („linia Mannerheim“) este, în cele din urmă, străpuns; sunt nevoiţi să accepte pacea la Moscova, cedând o parte din Karelia, portul Viipuri (azi, Vâborg) şi câteva insule.

La 9 aprilie 1940, Germania, în vederea întăririi frontului său maritim împotriva Angliei, ocupă Danemarca şi debarcă în Norvegia. Britanicii şi francezii reuşesc o debarcare navală în nordul Norvegiei, alungându-i pe germani din portul Narvik. Dar frontul principal se mută curând mai la sud: *la 10 mai 1940, Germania ocupă Olanda şi invadează Belgia şi Franţa pe la nord de „linia Maginot“.*

Aplicând tactica folosirii punctuale şi masive a tancurilor şi cu o superioritate aeriană numerică şi tehnică (escadrele de avioane de bombardament şi faimoasele atacuri în picaj ale avioanelor Stuka), germanii sparg frontul de la Sedan – la legătura dintre „linia Maginot“ şi prelungirea ei improvizată la graniţa franco-belgiană –, izolând Armata belgiană, laolaltă cu diviziile franceze şi engleze sosite în ajutorul ei. Regele Belgiei Leopold III hotărăşte capitularea (20 mai 1940), iar forţele engleze şi franceze încearcă o dezastruoasă reîmbarcare spre Anglia la Dunkerque (28 mai–4 iunie 1940).

În Marea Britanie, Neville Chamberlain demisionase şi lăsase locul

lui Winston Churchill, mai combativ. În Franţa, şeful Statului-Major, generalul Gamelin, e înlocuit în grabă cu generalul Weygand, fostul adjunct al mareşalului Foch – operaţie mai mult psihologică, având în vedere scăderea brutală a moralului armatei. În zadar: germanii înaintează vijelios în toate direcţiile, iar la 10 iunie Italia declară război Franţei şi atacă de-a lungul graniţei italo-franceze pe uscat, în aer şi pe mare.

În faţa dezastrului, la 16 iunie, prim-ministrul Paul Reynaud demisionează, pentru a lăsa locul mareşalului Pétain, erou din Primul Război Mondial, care, a doua zi, la 17 iunie, cere Germaniei armistiţiu.

La 18 iunie, la Londra, colonelul Charles de Gaulle, de curând promovat general şi trimis acolo în misiune de Paul Reynaud, lansează un apel la rezistenţă: „Am pierdut o bătălie, n-am pierdut războiul"… Prea puţini îl vor urma atunci în Franţa continentală. La 22 iunie 1940, noul guvern al Franţei, prezidat de mareşalul Pétain, semnează armistiţiul la Compiègne: Franţa e dezarmată şi două treimi din teritoriu îi este ocupat de germani.

În treimea neocupată, noul guvern francez se va instala în staţiunea balneară Vichy, de unde-i rămâne, în viitor, cu conotaţie infamantă, numele de „regimul de la Vichy".

Britanicii, temându-se ca o parte din flota franceză care era staţionată pe coastele Algeriei să nu cadă în mâinile germanilor, o atacă pe neprevăzute la 5 iunie la Mers el Kebir şi, în faţa refuzului de a se preda, o scufundă (printre altele, un portavion şi trei mari cuirasate recente şi de cea mai bună calitate). Francezii nu vor ierta aceasta englezilor niciodată, cu toate că, doi ani mai târziu, când Germania ocupă deodată şi sudul Franţei, restul flotei franceze ancorate la Toulon se va saborda şi ea (27 noiembrie 1942).

9. Războiul aerian deasupra Angliei

În acest răstimp, în Apus, Germania încerca să îngenuncheze Marea Britanie prin atacuri masive de aviaţie. De la începutul lui august 1940, puternicele escadre de bombardiere, formate din sute de avioane, au început să atace Anglia, cu scopul prioritar de a distruge aerodromurile, aviaţia şi industria de război, în vreme ce se decreta o blocadă pe apele din jurul insulelor britanice. În septembrie, s-a început bombardarea sistematică a oraşelor, în special a capitalei, Londra.

Îndată după prăbuşirea Franţei, SUA au acceptat să livreze Marii Britanii importante cantităţi de armament (puşti, mitraliere, artilerie, muniţie), pentru a compensa pierderile Armatei britanice pe Continent şi, curând, printr-o înţelegere între Churchill şi preşedintele Roosevelt al SUA, se pune la cale un ajutor din ce în ce mai substanţial în toate domeniile, în special prin livrare de nave, inclusiv nave de război.

Totodată, printr-un efort enorm al aviaţiei de vânătoare – unde s-au distins şi sute de piloţi cehi şi polonezi refugiaţi –, britanicii au pricinuit pierderi din ce în ce mai mari printre bombardierele germane

(s-a socotit că au doborât aproape 2.400 de bombardiere, faţă de o pierdere de doar 800 avioane de vânătoare), în aşa măsură, încât, la începutul lui noiembrie, când anotimpul devenise mai neprielnic, Hitler şi Göring, făuritorul puterii aeriene a Germaniei, hotărăsc încetarea asediului aerian al Angliei.

La 10 noiembrie 1940, într-o ultimă încercare de a lovi mortal industria britanică şi de a demoraliza populaţia, un atac gigantic rade oraşul industrial (dar şi istoric!) Coventry, lângă Birmingham. Mândri de isprava lor, germanii vor inventa verbul *coventryeren* „a coventriza“! Peste doi-trei ani, după intrarea în luptă a SUA, soarta nemiloasă va aduce cumplita răzbunare, „coventrizând“ aproape toate marile oraşe germane, inclusiv capitala, Berlin.

Prăbuşirea Franţei şi izolarea Marii Britanii se repercutează de îndată asupra atitudinii Uniunii Sovietice. Cele trei mici ţări baltice, Estonia, Letonia şi Lituania, sunt invadate şi integrate în URSS. La 26 iunie 1940, guvernul sovietic dă un ultimatum României să cedeze, în treizeci şi şase de ore, Basarabia şi nordul Bucovinei. Solicitat grabnic să intervină la Moscova pentru începerea unor negocieri, Hitler sfătuieşte guvernul român să cedeze. Carol II, după ce Consiliul de Coroană, consultat, a votat, cu o majoritate de cincisprezece contra şase, pentru cedare, ordonă evacuarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei (27 iunie 1940). Departe de a uşura apărarea în partea de vest, această capitulare fără nici un gest de rezistenţă nu face decât să precipite, sub presiunea Germaniei şi Italiei, cedarea către Ungaria a jumătăţii de nord a Transilvaniei (Dictatul de la Viena, 30 august 1940) şi restituirea către Bulgaria a Cadrilaterului (Craiova, 8 septembrie 1940).

Această triplă catastrofă naţională determină chemarea generalului Ion Antonescu la guvernare şi abdicarea regelui Carol II, cu urcarea pe tron a tânărului rege Mihai (6 septembrie 1940), care domnise o dată, copil, între 1927 şi 1930. Antonescu formează un guvern cu legionarii, care sunt conduşi acum de Horia Sima şi care obţin jumătate din toate posturile de răspundere. Consecinţă firească a schimbării de regim şi a noii situaţii externe, Antonescu acceptă intrarea în România a unor unităţi militare germane, sub cuvânt de a instrui Armata română şi de a apăra eventual câmpurile de petrol.

Pe alte fronturi, la 28 octombrie 1940, Italia atacă Grecia din Albania (pe care o cotropise în urmă cu doi ani). Pe de altă parte, la 23 noiembrie 1940, România aderă la Axa Berlin–Roma–Tokyo. Iugoslavia îi urmează exemplul la 25 martie 1941, dar a doua zi un puci militar naţionalist răstoarnă guvernul regentului, principele Paul – punându-l pe tron pe regele minor Petru – şi strică înţelegerea. Germania reacţionează brutal, invadând Iugoslavia din patru părţi (Germania, Ungaria, România şi Bulgaria, 6 aprilie 1941), strivind-o în câteva zile şi penetrând şi în Grecia, în ajutorul italienilor. *Războiul s-a extins altfel în Mediterana răsăriteană* (paraşutare germană în Creta, 20 mai 1941) –*, dar, totodată, s-a întârziat cu o lună momentul când Germania plănuia să atace Rusia,* întârziere care va avea consecinţe fatale pentru planurile lui Hitler.

10. Războiul în Răsărit

Cu toate că guvernul sovietic se aştepta, desigur, la o întorsătură şi la stricarea cârdăşiei încheiate pentru împărţirea Poloniei, el s-a lăsat totuşi surprins de atacul neaşteptat din iunie 1941.

La 22 iunie 1941, germanii atacă fără preaviz de-a lungul întregii graniţe de vest a URSS, mii de kilometri de la Murmansk la Reni, având-u-i ca aliaţi pe finlandezi, italieni, ungurii şi români – aceştia din urmă, cu forţele numeric cele mai importante. În primele săptămâni, armate întregi sovietice sunt respinse sau încercuite, cu sute de mii de prizonieri. Românii înaintează mai încet, trec Nistrul şi asediază Odessa. După patru luni, când au venit zăpezile iernii, germanii pătrunseseră adânc în Rusia, până la porţile Moscovei şi Leningradului şi luând oraşul Rostov pe Don, în nord-estul Mării Azov.

De la Rostov, sunt însă respinşi. Nu pot pătrunde în Moscova, iar Leningradul asediat va rezista toată durata războiului fără să cadă, în parte din pricină că finlandezii au refuzat să continue lupta dincolo de fostele graniţe redobândite, care duceau până nu departe de Leningrad. În acest timp, generalul Antonescu, promovat mareşal, făcea rămăşagul că, dacă rămâne cel mai activ şi credincios aliat al Germaniei, va obţine de la aceasta, după victorie, restituirea Transilvaniei de Nord. Astfel că n-a ascultat de îndemnul şefilor partidelor istorice, Iuliu Maniu şi Dinu Brătianu, de a nu trece Nistrul, fiindcă prin acest gest ne pierdeam eventualul sprijin la o viitoare conferinţă de pace a Marii Britanii şi Franţei, care ne garantaseră graniţele până la Nistru, şi fiindcă îndeobşte o ţară mică nu trebuie să se încumete să se duşmănească pe veci cu vecinul uriaş pe care i l-au hărăzit istoria şi geografia.

În timpul iernii 1941–1942, trupele sovietice, deprinse cu gerul cumplit şi primind de-acum ajutoare substanţiale de la britanici şi americani, au pornit un şir de contraofensive locale, izbutind să muşte în multe locuri din dispozitivul german.

Dar, de la începutul iernii, un alt eveniment major venea să schimbe radical condiţiile confruntării mondiale dintre puterile Axei Berlin–Roma–Tokyo şi statele democratice din Vest: *intrarea în război a SUA*.

11. Statele Unite ale Americii se află în stare de război cu Japonia, Germania şi Italia (7 decembrie 1941)

După cum am văzut, preşedintele democrat al SUA, Franklin Delano Roosevelt (văr îndepărtat al fostului preşedinte republican Theodore Roosevelt), reales în noiembrie 1940 pentru a treia oară, s-a arătat, încă de la începutul războiului în Europa, favorabil unei intervenţii pe Vechiul Continent, şi mai cu seamă după prăbuşirea Franţei, când Marea Britanie a rămas să înfrunte singură Germania, care învinsese fulgerător pe toate fronturile.

Opinia publică americană rămânea însă, în cea mai mare parte, adeptă a tradiţionalului izolaţionism ce începuse să se manifeste imediat după sfârşitul Primului Război Mondial, zădărnicind planurile de pace mondială ale preşedintelui Wilson. Degeaba o parte a presei, favorabilă preşedintelui, încerca să pregătească spiritele împotriva Axei, prezentând veştile sub un unghi favorabil Marii Britanii, căci existau şi voci progermane; chiar dintre cele foarte populare, cum a fost a aviatorului Charles

Lindbergh, cel care reuşise în 1927 prima traversare fără escală a Atlanticului, de la vest la est, şi a cărui notorietate sporise după răpirea şi uciderea copilului său, cinci ani mai târziu.

Guvernul american lua din ce în ce mai vădit măsuri de pregătire a războiului, cum au fost legile ce îngăduiau mobilizarea a 1.200.000 de oameni şi a 800.000 în rezervă, apoi, în înţelegere cu Marea Britanie, instalaţii în Groenlanda daneză şi debarcare de trupe în Islanda. Dar lui Roosevelt îi trebuia ocazia unui şoc major, care să zguduie întreaga naţiune. I-a fost oferită de Japonia, cu care SUA aveau de luni de zile contacte determinate de cererile de extindere ale Japoniei în Pacific. În noiembrie 1941, americanii cer japonezilor ca, înainte de orice negociere, comercială sau de altă natură, să-şi retragă mai întâi forţele din China şi Indochina, dar japonezii întrerup tratativele şi, prin surprindere, la 7 decembrie 1941, cu o escadră aeriană de pe portavioane, atacă flota americană ancorată la Pearl Harbour, în insulele Hawaii, cu efecte catastrofale (cinci mari cuirasate şi trei crucişătoare scufundate, alte nave grav avariate, 177 de avioane distruse). Dintr-o singură lovitură, Japonia pusese în pericol puterea navală a SUA în Pacific.

Emoţia stârnită determină Congresul Statelor Unite să declare război Japoniei a doua zi (8 decembrie 1941). Trei zile mai târziu, Germania şi Italia declarau război SUA.

Destăinuiri ulterioare au revelat lumii un amănunt greu de închipuit: Roosevelt fusese prevenit de serviciile secrete cu două zile înainte despre iminenţa atacului. Într-adevăr, printr-o întâmplare cu totul extraordinară, cu câteva luni înainte de izbucnirea războiului, o navă a flotei americane din Pacific dibuise prăbuşirea în ocean a unui avion militar japonez şi recuperase epava: pilotul căzut purta asupra lui codul militar secret al japonezilor. Astfel, serviciul special al marinei americane a fost în posesia codului japonez încă de la începutul războiului şi putuse, la 5 decembrie 1941, să descifreze mesajul de pregătire a atacului aerian asupra insulelor Hawaii şi să-l comunice preşedintelui. Roosevelt nu l-ar fi transmis comandantului flotei, scontând pe „electroşocul“ pe care un atac-surpriză al japonezilor îl va face asupra opiniei publice americane. N-a prevăzut însă dimensiunea dezastrului.

Cu intrarea în joc a Statelor Unite, care curând îşi vor concentra principalul efort spre înfrângerea în primul rând a Germaniei, încleştată acum în lupta cu Uniunea Sovietică, începe o nouă fază, crucială, a celui de Al Doilea Război Mondial.

Aruncând o privire retrospectivă asupra lumii politice a Europei de la acea vreme, observăm cu stupoare ignoranţa oamenilor politici din ambele tabere cu privire la ponderea Statelor Unite ale Americii. Nu numai Hitler sau Mussolini, dar nici mareşalul Pétain, nici Pierre Laval, prim-ministrul său, şi nici mareşalul Antonescu n-au intuit că, datorită formidabilului avans al economiei SUA faţă de potenţialul oricăreia dintre puterile lumii, şi cunoscând şi dârzenia naţiunii americane, era scris că tabăra căreia i se vor alipi Statele Unite trebuia, mai curând sau mai târziu, să iasă învingătoare. Această stranie orbire politică a împins şi Japonia să se măsoare cu America, iar pe germani să nu înţeleagă îndată urmările fatale ale intervenţiei americane.

Într-adevăr, americanii au început să ajute masiv Uniunea Sovietică cu material de război şi toată industria americană a fost, de la o zi la

alta, orientată spre producţia de război. Un exemplu: aplicând o formulă revoluţionară de sudură metalică, s-a trecut la construirea a sute de nave botezate *Liberty Ships*, realizate în zece zile în loc de mai multe luni. Erau prevăzute să dureze doar zece ani, dar scopul era să ţină cât ţine războiul (de fapt, au mai rezistat zeci de ani după război). Când Roosevelt s-a lăudat la radio că America va scoate o mie de avioane pe săptămână, lumea a crezut că e un *bluff*. După primul an, ieşiseră 52.000 de avioane, dintre care unele de un calibru încă neîntâlnit („fortăreţele zburătoare").

De-abia însă după zece luni de la începutul implicării Statelor Unite a putut o escadră anglo-americană de 850 de nave să debarce, sub comanda generalului american Dwight Eisenhower, o armată în Maroc şi Algeria (8 noiembrie 1942), să pună în câteva zile stăpânire pe Africa de Nord franceză – cu probabila conivenţă a amiralului francez Darlan, care reprezenta guvernul de la Vichy –, pentru ca apoi să plănuiască să treacă de acolo în sudul Italiei şi în Franţa.

De la intrarea lor în război, italienii încercaseră să pătrundă în Egipt din Libia şi, din Etiopia, în Somalia britanică, dar, în câteva luni, anglo-australienii ocupă toată Etiopia italiană şi pătrund adânc în Libia. Din aprilie 1941, un corp expediţionar german sub comanda generalului Erwin Rommel debarcă în ajutorul italienilor şi-i respinge pe britanici până în Egipt. În anul 1942 asistăm la două atacuri şi contraatacuri spectaculoase între britanici şi germano-italieni, până când, chiar în ajunul debarcării anglo-americane în Africa de Nord, britanicii comandaţi de generalul Montgomery îl resping în sfârşit pe Rommel în Tunisia, de unde corpul expediţionar german va fi silit să se reîmbarce (mai 1943).

Americanii, britanicii şi canadienii încep invazia Italiei prin Sicilia (iulie 1943), provocând răsturnarea lui Mussolini de către regele Victor Emmanuel III (25 iulie 1943) şi semnarea armistiţiului cu Aliaţii de către succesorul său, generalul Pietro Badoglio (3 septembrie 1943). După câteva zile însă, Mussolini, salvat din închisoare de germani printr-o spectaculoasă operaţiune paraşutată, va reconstitui un guvern fascist fantomă în nordul Italiei, sub protecţie germană. Dificultatea terenului şi dârzenia rezistenţei germane nu vor permite Aliaţilor să elibereze toată Italia decât după multe luni de lupte grele. La 26 aprilie 1945, capturat de partizani la graniţa cu Elveţia pe când încerca să fugă, Mussolini era executat sumar împreună cu amanta lui, Clara Petacci, şi spânzurat de picioare. Aşa sfârşea măreţul său plan, al unei Italii imperiale.

12. Al doilea an de război în Rusia

Între timp, germanii reluaseră, de la începutul verii anului 1942, ofensiva în Rusia, cu succese mult mai puţin spectaculoase decât în vara precedentă; când iau, de pildă, portul maritim Sevastopol din Crimeea, cu ajutor românesc, oraşul era asediat de opt luni. De acolo peste trecătoarea de la Kerci şi de la Taganrog prin Rostov, ocupă aproape toată partea de nord a Caucazului, fără a atinge însă Marea Caspică şi rezervele ei de petrol. De aceea, după ce trec Donul dincolo de Voronej, îşi propun să cucerească oraşul Stalingrad (fostul Ţariţân), marele centru de comunicaţii de la cotul Volgăi.

Aici comite comandamentul german o eroare strategică fatală, lăsând cele două aripi extreme – la nord-vest, spre cotul Donului, şi la sud-est, în Stepa Kalmâcă – pe seama armatelor auxiliare, adică italiene, ungare şi române, mai slab echipate şi întinse în linii prea subţiri, pe sute de kilometri. La centru, germanii fac eforturi disperate de a ţine

sub control aglomeraţia urbană, unde fiecare clădire se preface într-o cazemată şi trebuie cucerită pas cu pas. Ei se afundă deznădăjduiţi în marele oraş, în vreme ce reaprovizionarea armatei, din pricina extinderii distanţelor şi a drumurilor desfundate de ploi, e din ce în ce mai dificilă. În ce-i priveşte, sovieticii făcuseră, în răgazul oferit de „pauza“ din iarna 1941–1942, mari progrese din punctul de vedere al armamentului, îndeosebi în privinţa tancurilor şi artileriei (de exemplu, bazooka, „orga lui Stalin“ etc.), în vreme ce anglo- americanii, într-o uriaşă sforţare, le trimiteau armament şi muniţie (6.500 de avioane, 138.000 de camioane, alte vehicule etc.), precum şi conserve de alimente, totul adus pe calea transportului maritim pe la Arhanghelsk, Vladivostok sau prin Iranul silit de ruşi şi britanici la colaborare (s-a socotit că, în răstimpul iulie 1942–iulie 1932, sovieticii au primit din America, pe lângă armament şi muniţie, 1.500.000 de tone de alimente). Astfel aprovizionaţi şi profitând de începutul timpuriu al iernii, sovieticii dezlănţuie, la 19 noiembrie 1942, un formidabil atac în cleşte asupra celor două aripi ale dispozitivului german – aflate la distanţă de sute de kilometri, în Stepa Kalmâcă şi cotul Donului. În câteva zile, izbutesc străpungeri adânci şi închid cercul în jurul nucleului german de douăzeci şi două de divizii ale feldmareşalului Friedrich Paulus. Acesta cere voie să încerce o ieşire către vest, în vreme ce în ajutorul său ar ataca feldmareşalul Erich von Manstein, în sens opus. Hitler, cu demenţială încăpăţânare, se opune planului, condamnând astfel Armata lui Paulus, decimată (80.000 de oameni, germani şi români) şi flămânzită, la capitulare (2 februarie 1943). În total, în bătălia de la Stalingrad *Armata română a pierdut 200.000 de oameni, morţi, răniţi, degeraţi, prizonieri – cel mai mare dezastru militar din istoria ei de veacuri*.

După Stalingrad, de-a lungul întregii ierni a anului 1943 şi în primăvara următoare, asistăm la o retragere generală a Armatei germane către vest, cu toate că a mai făcut tentative de revenire şi s-au dat câteva dintre cele mai mari ciocniri de divizii de tancuri din tot războiul. Dar, la sfârşitul lui martie 1944, sovieticii atinseseră deja graniţa României.

Guvernul român acceptase din decembrie 1943 să intre în negocieri secrete cu Uniunea Sovietică la Stockholm pentru ieşirea din război. Puţine luni după care, neîncrezătoare în hotărârea fermă a mareşalului Antonescu de a pune capăt colaborării cu Germania, partidele istorice începeau, în paralel, discuţii tainice, întâi numai cu Aliaţii occidentali în diferite capitale neutre, apoi cu cele trei mari puteri, Marea Britanie, Statele Unite şi Uniunea Sovietică (misiune condusă de Barbu Ştirbei şi Constantin Vişoianu la Cairo, începând din aprilie 1944).

La 19 august 1944, o puternică ofensivă sovietică rupe frontul germano-român din Moldova şi are ca efect prăbuşirea moralului Armatei române. La 22 august, mareşalul Antonescu se hotărăşte, în sfârşit, să accepte ultimele condiţii sovietice comunicate în mai şi trimite, în dimineaţa de 23 august, un curier la Stockholm în acest scop[8].

În după-amiaza aceleiaşi zile, regele Mihai, constatând că Antonescu nu voia să ceară imediat armistiţiul, ci se pregătea să declare ambasadorului Germaniei intenţia de a ieşi din război (demers care ar fi antrenat automat – cum se întâmplase la Budapesta, în martie – răsturnarea de către germani a guvernului şi instalarea unui „Quisling“[9] la putere), procedează la arestarea lui şi a principalilor săi colaboratori şi ordonă Armatei române să înceteze lupta împotriva Uniunii Sovietice. Germanii nu acceptă să se retragă din ţară şi încearcă să ocupe Capitala. România se găseşte de-acum în stare de război împotriva fostului aliat, alături de sovietici şi Aliaţii occidentali. Va fi un nou război sângeros, de opt luni şi jumătate, care va determina participarea activă a Armatei române la luptele care s-au dat şi înaintarea ei până în Cehia – fără să-i fie însă niciodată recunoscută calitatea de cobeligerant.

Defecţiunea română de la 23 august 1944 mută sudul frontului germano–sovietic cu sute de kilometri spre vest şi scurtează războiul cu vreo şase luni. Cu o lună înainte, la 20 iulie 1944, avusese loc la cartierul general al Führerului o tentativă de suprimare a acestuia. Din

nefericire, explozia nu l-a ucis, iar reacţia lui Hitler nu s-a îndreptat doar asupra colonelului Claus Schenk von Stauffenberg, care amplasase bomba, ci şi asupra unui şir întreg de înalţi militari, presupuşi complici, printre care şi foarte popularul Erwin Rommel, „invitat“ să se sinucidă. Dacă ar fi izbutit complotul, Germania ar fi cerut fără întârziere armistiţiu şi n-ar mai fi fost nevoie de un „23 august“ în România, fără să mai vorbim de sutele de mii de morţi care vor mai cădea în ambele tabere.

Eşecul acestui unic complot, de altfel tardiv, este un bun prilej de cugetare la caracterologia popoarelor: aici se vede cum unele mari calităţi ale unei naţii, cum sunt, la germani, disciplina şi spiritul de ascultare, atunci când sunt duse până la absurd, se pot preface în obtuzitate şi chiar stupizenie. Trebuia să fie limpede de luni de zile, pentru orice minte sănătoasă, că Germania, strivită din două părţi de adversari cu populaţie de cinci-şase ori mai numeroasă, nu mai avea nici o şansă de a ieşi învingătoare. Şi iată că totuşi se apără cu disperare luni de zile, sub potop de bombe, şi nu capitulează decât după ce şeful ei, atins de un soi de demenţă, se sinucide în buncărul său din capitala cotropită de inamic. Cred că, la acest nivel, e greu de găsit un caz analog în istoria universală.

O singură circumstanţă atenuantă la acest verdict: e posibil ca hotărârea luată de Aliaţi la una dintre primele întâlniri la vârf ale conducătorilor anglo-americani (Casablanca, 14–24 ianuarie 1943) de a impune Germaniei o capitulare necondiţionată – aceasta, din pricina precedentului din 1918, pe care l-au considerat nefericit – să fi suscitat de atunci la germani un refuz psihologic de a se da pe mâna inamicului fără umbră de asigurare.

Între 4 şi 11 februarie 1945, va avea loc la Ialta, în Crimeea, o conferinţă tripartită, la care vor participa Stalin, Churchill şi Roosevelt (acesta din urmă, bolnav, va muri după două luni), pentru a hotărî care vor fi liniile mari ale păcii după prăbuşirea, de acum neîndoielnică, a Germaniei. Acolo s-au prevăzut: ocuparea Germaniei de către URSS, SUA, Marea Britanie şi Franţa (admisă la cererea lui Churchill); judecarea naziştilor consideraţi criminali de război; păstrarea teritoriilor ocupate de sovietici (cele trei ţări baltice, partea de răsărit a Poloniei, Basarabia etc.); ţinerea de alegeri libere în Polonia şi România; intrarea Uniunii Sovietice în război împotriva Japoniei la trei luni după capitularea Germaniei; în fine, convocarea unei conferinţe internaţionale la San Francisco, pentru crearea Organizaţiei Naţiunilor Unite.

Va trebui aşteptată intrarea sovieticilor în Berlin, la 20 aprilie 1945, şi joncţiunea forţelor ruseşti şi americane pe Elba, la 25 aprilie, pentru a se afla, la 1 mai 1945, că Hitler s-a sinucis în buncărul său, împreună cu tovarăşa sa, Eva Braun, cu care se căsătorise în ajun. Succesorul său, amiralul Karl Dönitz, hotărăşte de îndată încetarea rezistenţei. La 7 mai 1945, o delegaţie militară germană iscăleşte la Reims, cu reprezentanţii aliaţi, capitularea, iar Churchill şi Truman proclamă, la 8 mai, sfârşitul războiului în Europa. Cu Armata sovietică, e semnată capitularea a doua zi, 9 mai 1945, la Berlin.

La 5 iunie 1945, guvernul provizoriu al amiralului Dönitz e înlocuit printr-un Comitet de Control aliat, constituit din generalul Dwight

Eisenhower, mareşalul Bernard Montgomery şi mareşalul Gheorghi K. Jukov. Astfel a luat sfârşit cel de-al Treilea Reich, a treia „împărăţie germană“.

Conform prevederilor de la Ialta, un mare proces se va deschide la 20 noiembrie 1945 împotriva a douăzeci şi patru de inculpaţi şi opt organizaţii naziste, în faţa unui tribunal internaţional, la Nürnberg – unde avuseseră loc ani de-a rândul impresionantele manifestări de mase ale naziştilor. La 1 octombrie 1946, se va publica verdictul: au fost douăsprezece condamnări la moarte (Martin Bormann a fost condamnat în contumacie, deoarece, dispărut în buncărul de la Berlin, n-a fost regăsit niciodată). Mareşalul Hermann Göring, reuşind să ascundă în gură o capsulă cu cianură, s-a sinucis în celulă. (Joseph Goebbels, faimosul ministru al propagandei şi informaţiei, se sinucisese cu întreaga familia în buncărul de la Berlin, după moartea lui Hitler). Ceilalţi zece au fost executaţi prin spânzurare. Au existat şi alte verdicte, printre care cel al lui Rudolf Hess – fostul „numărul trei“ al partidului – care, considerat că devenise mintal iresponsabil, a fost condamnat la închisoare pe viaţă, ajungând să fie, la nouăzeci şi trei de ani, vreme de ani de zile, singurul prizonier politic încarcerat în închisoarea de la Spandau (Berlin), păzită de cele patru puteri ocupante.

Era prima dată în istorie când învinşii într-un război erau suprimaţi sau pedepsiţi pe cale judiciară.

13. E doborâtă şi Japonia

În tot acest răstimp continua şi efortul americano-britanic de a respinge vasta invazie japoneză în tot sud-estul Asiei. Şase luni după Pearl Harbour, avusese loc, la nord de Hawaii, o mare bătălie navală, în largul insulei Midway (4–7 iunie 1942), prima mare bătălie navală între portavioane, care a revoluţionat tactica războiului maritim, marile nave nemaiînfruntându-se direct de la câţiva kilometri distanţă, ci prin escadrele aeriene, la 30-35 de kilometri. Japonezii atacă cu patru portavioane, cărând aeronave de un singur tip. Americanii nu pot opune decât trei portavioane, cu modele de avioane deosebite – şi totuşi ies învingători, scufundând trei dintre cele patru portavioane japoneze. Taina acestei surprinzătoare victorii stă în posesia codului militar japonez pe care am pomenit-o mai sus şi care a îngăduit navelor americane să cunoască mereu dinainte mişcările navelor inamice. Bătălia navală de la Midway a însemnat o întorsătură majoră a războiului din Pacific, iar izbânda se datorează, în primul rând, intelligence-ului, în două dintre înţelesurile[10] de bază ale acestui cuvânt englezesc.

În tot cursul anilor 1943–1944, forţele navale, aeriene şi terestre americane (generalul Douglas MacArthur) şi britanice (lordul Louis Mountbatten) recuceresc pas cu pas şi după lupte grele imensele teritorii cotropite de japonezi de la începutul războiului – Indochina, Tailanda, Birmania, Java şi Sumatra, Borneo, Filipinele şi tot arhipelagul Indiilor Olandeze. După prăbuşirea Germaniei, în aprilie 1945, anglo-americanii îşi vor concentra forţele împotriva japonezilor, astfel încât, la începutul anului 1945, aviaţia americană era în măsură să atace masiv de pe baze de uscat, în plus de pe portavioane, toate oraşele şi instalaţiile industriale japoneze. Îndârjita rezistenţă a acestora e dramatic curmată de *cele două devastatoare bombe atomice lansate de un bombardier american la Hiroshima la 6 august 1945 şi la Nagasaki la 9 august*, făcând, de fiecare dată, 100.000 de victime şi lăsând urmări oribile de lungă durată. La 10 august 1945, împăratul Hirohito trebuie să vestească naţiunii sale stupefiate că Japonia capitulează.

III
SE NAŞTE O NOUĂ ORDINE MONDIALĂ ÎN DEZORDINEA „RĂZBOIULUI RECE“

Marile mutaţii pe plan mondial
Reîmpărţirea sferelor de influenţă
Accentuarea crizelor (în sistemul colonial, Orientul Mijlociu, Cuba)
Apariţia primelor fisuri în edificiul URSS, care se vor dovedi fatale

La câteva săptămâni după invadarea Rusiei de către germani, Marea Britanie a semnat un tratat de asistenţă mutuală cu Uniunea Sovietică. În acelaşi timp, s-a străduit să implice cât mai mult Statele Unite în ajutorarea ţărilor cotropite de puterile Axei. La 14 august 1941, Churchill şi Roosevelt au lansat o proclamaţie, care va rămâne în istorie sub numele *Carta Altanticului*, în care îşi formulau scopurile comune de pace: renunţarea la achiziţii teritoriale fără asentimentul popoarelor – libere, fiecare, de a-şi alege forma de guvernământ –, afirmarea necesităţii colaborării între toate popoarele, cu drepturi egale la dezvoltare economică etc.

Chiar înainte de încetarea ostilităţilor, *Carta Atlanticului* va inspira primele acorduri internaţionale, menite să întemeieze o nouă ordine mondială, şi acele strădanii vor căpăta de pe atunci numele de *Organizaţia Naţiunilor Unite*. În iulie 1944, C*onferinţa de la Bretton Woods* (SUA), *întrunind patruzeci şi patru de state, inclusiv URSS*, iniţiază măsuri pentru reconstrucţia economică şi financiară a lumii postbelice, înfiinţând, între altele, Fondul Monetar Internaţional şi Banca Internaţională pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare.

> În acest context, e stupefiant să constatăm că, la întoarcerea de la penultima sa întâlnire cu Hitler, la 1 martie 1944, mareşalul Antonescu mai putea să creadă că Germania mai avea un cuvânt de spus la o conferinţă de pace, pentru a restitui României Transilvania de Nord!

Apoi, după cinci săptămâni de grele negocieri între Statele Unite, Commonwealth-ul britanic, Uniunea Sovietică şi China, se proclamă, la 9 octombrie 1944, la Dumbarton Oaks (Washington), planul general de constituire a instituţiei internaţionale ce va purta numele „Naţiunile Unite“. Organizaţia va căpăta formă definitivă doar după încetarea ostilităţilor în Germania, în mai–iunie 1945, la conferinţa de la San Francisco.

> Se prevedea crearea a patru organisme principale:
> – o *adunare generală*, cu reprezentanţi ai tuturor statelor membre;
> – un *consiliu de securitate*, „având responsabilitatea principală de menţinere a păcii şi

a securităţii internaţionale“, organism restrâns, numărând cinci membri permanenţi: Statele Unite, Marea Britanie, Uniunea Sovietică, Franţa şi China, şi zece membri aleşi pentru doi ani. O clauză impusă de URSS, după aprige discuţii, instituia însă *dreptul de veto* pentru fiecare dintre cei cinci membri permanenţi, clauză care, cum vom vedea, a dus la o cvasiparalizie a acestui organism esenţial;

– un *consiliu economic şi social*;

– o *curte internaţională de justiţie*.

Între 17 iulie şi 2 august 1945, la Conferinţa de la Potsdam, Statele Unite, Marea Britanie şi Uniunea Sovietică hotărăsc să instituie un Consiliu al Miniştrilor de Externe ai SUA, URSS, Marii Britanii, Franţei şi Chinei, care să pregătească condiţiile definitive ale păcii.

Preşedintele Roosevelt a murit subit la 12 aprilie 1945 şi a fost înlocuit de vicepreşedintele Harry Truman, în vreme ce, în Marea Britanie, Churchill era înlocuit, la 18 iulie 1945, de laburistul Clement Attlee, cum se întâmplă de cele mai multe ori în Istorie să fie răsplătit, după victorie, cel care a salvat patria.

S-a hotărât, în lipsa unui guvern german, ca ţara întreagă să fie administrată, în zone de ocupaţie individualizate, de Statele Unite, Marea Britanie, Franţa şi URSS. Graniţa dintre zona sovietică şi cele trei zone occidentale urma, în linii generale, linia fronturilor la momentul capitulării Germaniei. Zona sovietică ajungea astfel până la Elba, aproape de Lübeck, la nord, şi, spre sud-vest, până la Coburg, capitala Berlin rămânând departe, în zona sovietică, *însă ca o enclavă, împărţită, şi aceasta, în patru sectoare de ocupaţie*. O largă fracţiune a Germaniei Orientale dinainte de 1938 şi toată fosta Prusie Orientală erau cedate Poloniei, care, în schimb, revenea, la răsărit, aproximativ la linia propusă la Versailles de lord Curzon, teritoriul cedat intrând astfel în componenţa, la sud, a Republicii Sovietice Socialiste Ucraina, la centru a Bielorusiei şi, lângă Marea Baltică (Kaliningrad, fostul Königsberg al lui Immanuel Kant!), a Rusiei. Această răvăşire a fostelor graniţe ale Germaniei, plus expulzarea germanilor din regiunea Sudeţilor, din Cehia, va determina exodul către teritoriile rămase germane a unui val de 9.000.000 de refugiaţi! La asta dusese, în cele din urmă, căutarea brutală de spaţiu vital în dauna altora, visul acelui *Lebensraum* al naţionaliştilor germani!

1. Ingerinţa Uniunii Sovietice în viaţa politică a ţărilor din Est

Foarte curând se va dovedi că Uniunea Sovietică avea de gând să impună cu sila un regim de model sovietic atât în zona ei din Germania, cât şi în ţările est-europene pe care le ocupa acum Armata sa: Polonia, România, Bulgaria, Ungaria şi Cehoslovacia.

Primele semne ale văditelor intenţii sovietice se vor manifesta în România, unde regele Mihai e silit, sub ameninţare, să-l înlocuiască (la 2 martie 1945) pe prim-ministrul agreat de partidele istorice, generalul Rădescu, printr-un om propus de partidul comunist, Petru Groza, care, după un an şi jumătate de agitaţii artificiale, măsluieşte alegerile parlamentare din noiembrie 1946, pentru a aduce oficial la putere un guvern comunist. Două luni mai târziu, Polonia suferea aceeaşi soartă, iar vicepremierul Stanisław Mikolajczyk, şeful partidului ţărănesc, se refugia la Londra, unde fiinţa de mult un guvern polonez în exil. În ambele cazuri, puterile occidentale au reacţionat

doar prin proteste fără nici un efect.

În Germania, în vreme ce cele trei puteri occidentale se străduiau să şteargă urmele nazismului şi să restaureze un regim asemănător celui al Republicii de la Weimar din perioada interbelică, Uniunea Sovietică aplica aceeaşi metodă ca la vecinii ei, zise „ţări-satelit". Cu aceleaşi metode se instala în Berlinul de Est un guvern comunist devotat în întregime Moscovei. Germania răsăriteană, zisă Republica Democrată Germană (RDG), izbutea, datorită tradiţionalei discipline germane, să obţină rezultate economice mai bune decât celelalte ţări-satelit. Dar această dominare a Germaniei de Est nu părea Moscovei deplină atâta vreme cât în chiar miezul ei subzista enclava Berlinului de Vest, vitrină, în ochii germanilor, a modelului occidental. Atunci decide să pună la încercare fermitatea occidentalilor şi spiritul lor de hotărâre – în special al americanilor – şi, la 24 iulie 1948, decretează întreruperea tuturor legăturilor dintre Berlin şi Germania de Vest. Berlinezii din partea de vest, pe lângă faptul că nu mai pot avea raporturi cu compatrioţii lor din apus, riscă să fie, cu încetul, înfometaţi. Americanii reacţionează, începând masive transporturi aeriene de alimente şi cărbuni spre enclava Berlinului de Vest. Podul aerian devine, în câteva săptămâni, atât de intens, încât, în faţa inutilităţii măsurii, sovieticii încetează blocada după zece luni şi jumătate (la 12 mai 1949). Occidentalii vor continua zborurile două luni: în total, podul aerian a însumat, într-un an, peste 277.000 de transporturi aeriene.

În Extremul Orient, modelul sovietic avea, în schimb, un succes cu urmări planetare: după zeci de ani de război civil şi de răsturnări de situaţie, comuniştii populari ai lui Mao Zedong (Mao Tzedun) pun mâna pe China întreagă (1 octombrie 1949), iar generalul Jiang Jieshi (Cian Kai-Şi), susţinut de americani, se retrage, cu mii de partizani, în insula Formosa (Taiwan).

Blocada Berlinului n-a făcut, în cele din urmă, decât să grăbească uşurarea condiţilor politice şi economice impuse germanilor de cele trei puteri occidentale: renunţarea, în 1948, la limitarea producţiei industriale decise la început şi crearea unei monede naţionale, marca germană, care îngăduie renaşterea spectaculoasă a economiei. Landurile germane federalizate sunt autorizate să creeze Republica Federală Germană, care, în septembrie 1948, îl alege cancelar pe cel care fusese, înainte de instaurarea regimului nazist, primar al oraşului Köln, Konrad Adenauer. Va sta la putere mai bine de paisprezece ani.

Altă consecinţă cu bătaie lungă a pericolului sovietic: semnarea, la Washington, la 4 aprilie 1949 – la început de către douăsprezece state: Marea Britanie, Franţa, Belgia, Olanda, Luxemburg, Italia, Portugalia, Danemarca, Islanda, Norvegia, Statele Unite şi Canada – a *Tratatului Atlanticului de Nord*, care a dus la crearea unui bloc politic-militar de

apărare, North Atlantic Treaty Organization (NATO), Organizaţia Tratatului Atlanticului de Nord (OTAN), cu sediul la Bruxelles. Acestea au fost, aşadar, principalele rezultate ale primului *bluff* încercat de URSS pentru a testa rezistenţa Occidentului.

În aceeaşi perioadă, avea loc un eveniment epocal: crearea – prin tratatul de la 18 aprilie 1951, la iniţiativa *Planului Schuman* (1949) alcătuit de J. Monnet şi R. Schuman – a *Comunităţii Europene a Cărbunelui şi Oţelului*, care prevedea ca pe viitor ţările din Europa Occidentală producătoare de cărbune şi oţel – Franţa, Germania Federală, Belgia, Olanda, Luxemburg şi Italia – să nu mai fie stăpâne, fiecare, pe producţia ei, ci aceasta să se afle sub controlul unei organizaţii supranaţionale. CECO va fi embrionul viitorului proiect de uniune europeană.

Planul CECO a fost iniţiat de înaltul comisar francez pentru planificare, Jean Monnet (1888–1979) – care se inspirase mai de departe, din Mişcarea Paneuropeană iniţiată de contele Richard Coudenhove-Kalergi, diplomat austriac aflat la originea creării, în 1949, a Consiliului Europei (şi care, prin ascendenţa sa belgiană şi greacă şi prin mama sa japoneză, era menit din naştere unui destin internaţional!). Autorul planului CECO a fost ministrul francez al afacerilor externe Robert Schuman (1886–1963).

Hazardul istoric (sau nu e hazard?) a vrut ca atât familia ministrului afacerilor externe al Franţei Robert Schuman, cât şi cea a cancelarului Konrad Adenauer al Germaniei să fie originară din aceeaşi regiune istorică: Lotharingia nepoţilor lui Carol cel Mare (Charlemagne). Iar istoricul care priveşte harta celor şase ţări fondatoare, reunite în prima Comunitate Europeană de la 1951, vede că aceasta corespunde aidoma imperiului lui Carol cel Mare de acum o mie două sute de ani. Istoria ne dezvăluie uneori astfel de continuităţi obstinate.

Cu toate că primii doi mari actori ai noului proiect, Schuman şi Adenauer, şi-au arătat de la început intenţia de a purcede la construirea unei Europe federale, etapele spre împlinire au fost încete şi pline de dificultăţi, iar scopul unei uniuni politice nu este atins nici azi, ba chiar e pus sub semnul întrebării.

Principalele etape, până în 1991, au fost:

– Tratatul de la Roma, din 1957, care a instituit *Piaţa Comună* (Comunitatea Economică Europeană, CEE) (adică libera circulaţie a bunurilor şi a persoanelor între ţările membre) şi *Euratomul* (Comunitatea Europeană a Energiei Atomice);

– în 1973, intrarea în CEE a Marii Britanii, Irlandei şi Danemarcei (Marea Britanie fusese, la început, nu numai reticentă, ci şi ostilă, încercând să contracareze Comunitatea Europeană cu o zonă de liber comerţ cu ţările scandinave, apoi, când a văzut efectele pozitive ale Comunităţii, a dorit să adere, dar a fost un timp respinsă de ostilitatea generalului de Gaulle, pe atunci preşedinte al Franţei);

– 1979, alegerea primului *Parlament European* – organ al CEE –, cu puteri însă foarte limitate;

– 1992, februarie, Tratatul de la Maastricht este semnat de cei doisprezece membri ai CEE (care devine Comunitatea Europeană [CE]) şi ia fiinţă *Uniunea Europeană* (UE). Acest tratat prevede instituirea Uniunii Economice şi Monetare (UEM), a unei politici externe şi de securitate comune, ca şi a cooperării în domeniul justiţiei şi afacerilor interne. Se introduce cetăţenia europeană. Astfel se desenează proiectul unei viitoare Europe politice.

Dar până la împlinirea acestei îndepărtate şi ipotetice uniri politice, oricât de dureroasă ne-ar părea constatarea, dacă ponderea

economică a Europei Occidentale e din anii 1950 în continuă creştere şi pe alocurea spectaculoasă, ponderea ei politică e din ce în ce mai inconsistentă. Europa e un Gulliver economic şi un Lilliput politic.

2. Marea scenă mondială s-a mutat înspre duelul SUA–URSS

Abia trecuse criza de la Berlin, că o criză şi mai gravă izbucneşte la celălalt capăt al continentului eurasiatic, în Coreea.

După căderea Japoniei, în 1945, americanii n-au fost în măsură să hotărască singuri soarta Coreii, întrucât sovieticii, pentru a nu-i lăsa singuri dominatori, la două zile după lansarea bombei atomice la Hiroshima, au declarat (la 8 august 1945) război Japoniei şi au pătruns adânc în Manciuria, astfel încât Coreea (care căzuse sub protectorat japonez în timpul războiului ruso–japonez din 1904–1905 şi devenise colonie japoneză în 1910) a trebuit, sub presiune sovietică, să fie ocupată, ca şi Germania, de ambele puteri beligerante: jumătatea de sud de către americani, jumătatea de nord – mai puţin populată, dar posedând cea mai mare zonă minieră şi cele mai importante instalaţii industriale – de către sovietici. Conferinţa de la Ialta stabilise această dublă ocupaţie pe cinci ani, care s-au împlinit în 1950. Partea nordică, refuzând alegeri libere în toată peninsula (1948), a instalat acolo un regim de „democraţie populară“. Alegeri libere s-au ţinut numai în sud, unde a ajuns preşedinte Li Sân Man (Syngman Rhee) (care fusese patruzeci şi unu de ani în exil).

La 25 iunie 1950, nord-coreenii invadează Coreea de Sud, nepregătită şi în criză guvernamentală. Este convocat de îndată Consiliul de Securitate al Naţiunilor Unite, care hotărăşte rezistenţa împotriva agresiunii. Şaisprezece state vor răspunde favorabil; cum era însă de aşteptat, ponderea militară a Statelor Unite va fi covârşitoare sub comanda generalului veteran Douglas MacArthur, învingătorul Japoniei, un om impunător cu profil de acvilă imperială.

Sosit cu maximă celeritate în fruntea corpului expediţionar constituit în grabă, îi respinge pe nordişti, care cuceriseră capitala, Seul, şi ajunseseră până în extremitatea sudică a peninsulei. Apoi, pe măsură ce primeşte întăriri, pătrunde şi în Coreea de Nord, luând capitala Pyongyang (Phenian). Dar coaliţia se trezeşte deodată cu intervenţia masivă a Chinei, de curând dominată în întregime de comuniştii lui Mao Zedong. MacArthur cere noi întăriri şi propune să se intre şi în China, pentru a răsturna regimul comunist. Truman şi administraţia sa nu acceptă riscul şi-l recheamă pe MacArthur. Războiul se va împotmoli cu sorţi variabili până în 1953, când americanii hotărăsc să pună capăt ostilităţilor, cele două Corei păstrând aproximativ aceeaşi frontieră ca în 1945, de-a lungul paralelei 380.

Negocierile de armistiţiu de la Panmunjon au fost ocazia unor incidente rămase faimoase în istoria diplomatică: săptămâni de zile nu s-au putut începe discuţiile, fiindcă nord-coreenii au refuzat să stea la aceeaşi masă cu sud-coreenii. Soluţia finală a fost… să fie masa tăiată în două, cu un spaţiu între cele două jumătăţi.

(Acest incident de protocol cu aspect tragicomic mă duce cu gândul la un precedent diplomatic mai apropiat geografic de istoria noastră, fiind vorba de Pacea de la Karlowitz, din 1699, prin care turcii au pierdut Transilvania şi Ungaria. În 1698, când Turcia şi adversarii săi creştini, Habsburgii Sfântului Imperiu, Veneţia, Polonia şi Rusia, hotărăsc în sfârşit să pună capăt unui război de şaisprezece ani, la Karlowitz, pe Dunăre,

începutul negocierilor a întârziat, nici una dintre părţi neacceptând ca masa să fie prezidată nici de sultan, care se dădea drept cel mai mare împărat din lume, nici de împăratul creştin; până când Alexandru Mavrocordat Exaporitul [„Păstrătorul tainelor“], mare-dragoman al Porţii, care era adevăratul iniţiator al întâlnirii, căci, cu machiavelică iscusinţă, îl convinsese pe Habsburg că turcii sunt dornici de pace, iar pe Sultan că austriecii vor pacea, a găsit soluţia: a dispus ridicarea, între cele două tabere, a unui mare cort cu cinci intrări: la un sunet de goarnă, cele cinci delegaţii au intrat deodată pe cele cinci porţi şi s-au aşezat la o masă rotundă, unde nu prezida nimeni!)

Chestiunea coreeană a rămas îngheţată din 1953, Coreea de Nord, îndârjită în sistemul ei anacronic şi totalitar, mai fiind şi azi subiect de îngrijorare pentru lumea occidentală.

Pe de altă parte, o altă regiune din Extremul Orient va deveni, cu vremea, o preocupare majoră pentru Statele Unite: peninsula Indochina. Foste protectorate sau colonii franceze începând din vremea lui Napoleon III, cele trei ţări constitutive ale peninsulei (Vietnam, Cambodgia, Laos) vor fi ocupate de japonezi între 1940 şi 1945, apoi, după restabilirea autorităţilor franceze, subiectul unor revolte naţionale susţinute de comuniştii chinezi. Francezii, obstinându-se să opună rezistenţă militară cu mijloace insuficiente, vor suferi o răsunătoare înfrângere la Diên Biên Phu (mai 1954) şi vor accepta sa acorde independenţa Vietnamului, împărţit însă în două unitaţi, nord (capitala: Hanoi) şi sud (capitala: Saigon) – nordul fiind deja sub regim marxist.

Comuniştii se infiltrează din ce în ce mai intens în Vietnamul de Sud, astfel încât americanii hotărăsc, din 1961, să se implice direct şi cu forţe din ce în ce mai importante, ajungând la peste 500.000 de oameni şi o participare masivă a aviaţiei, cu efecte devastatoare.

Va fi, timp de cincisprezece ani, un război mai greu şi mai costisitor în bani şi pierderi omeneşti decât războiul din Coreea. De asemenea, din ce în ce mai nepopular, astfel încât în 1975, mai mult sub presiunea opiniei publice decât din motive strict militare, americanii părăsesc Vietnamul de Sud, lăsând cele trei ţări indochineze în soarta lor. A fost cel mai usturător eşec americam de după Al Doilea Război Mondial. După douăzeci şi cinci de ani însă, aceste ţări caută prietenia Statelor Unite, fără de care nu pot păşi către procesul de dezvoltare economică.

3. Efectele decolonizării

N-a fost însă singurul domeniu, nici singurul moment în care americanii, conştienţi de acum de destinul lor de leadership, vor întâmpina mari dificultăţi. Speranţa iniţială de a avea, la Naţiunile Unite, sprijinul majorităţii statelor în diferendele care-i opuneau sovieticilor se va preface în amară dezamăgire după desfăşurarea procesului de decolonizare a ţărilor din Africa şi Asia, proces pe care l-au dorit şi susţinut ei înşişi şi care s-a desfăşurat, în linii mari, în perioada cuprinsă între anii 1947 (independenţa Indiei, despărţită în

două state, India cu religia ei antică şi Pakistanul musulman), apoi 1949–1950 (Indonezia eliberată de colonizarea olandeză) şi 1960–1961 (independenţa a aproape tuturor coloniilor britanice şi franceze din Africa; au rămas însă să şi-o câştige în lupte de durată toate coloniile portugheze şi Africa de Nord franceză).

Printr-un fenomen în aparenţă ciudat, din nefericire însă firesc, ţările africane şi asiatice scăpate de o dominaţie europeană de zeci de ani – şi, uneori, de veacuri – vor păstra multă vreme un profund resentiment şi o reţinere naturală faţă de „europeni“ (iar pentru ei europeni erau şi nord-americanii, mai cu seamă că fuseseră principalii profitori ai negoţului cu sclavi negri). Pe un asemenea teren psihologic, sovieticii au jucat cu măiestrie rolul aparent de vajnici apărători ai drepturilor „Lumii a Treia“. (Expresia franceză *tiers monde* este creaţia publiciştilor şi ziariştilor încredinţaţi în mod eronat că în lume există trei grupări de ţări, cu trei concepţii politice, morale şi culturale deosebite – cu alte cuvinte, că existau trei mari culturi: cea occidentală, cea sovietică şi, nediferenţiaţi, toţi ceilalţi de pe celelalte continente şi care constituiau, aşadar, „Lumea a Treia“. În termeni de istorie a civilizaţiilor, ideea că ţările cu sistem politic marxist impus cu sila – deci, în subconştient, nedorit – formau o lume aparte era cu totul greşită. Un regim politic temporar în Rusia şi în ţări unde fusese impus sau introdus de ea nu le scosese „cultural“ din civilizaţia occidentală. În realitate, pe planetă existau doar, pe de o parte, civilizaţia occidentală, iar, pe de alta, mai multe alte civilizaţii, deocamdată dominate sau profund influenţate de ea. Nu existau „trei lumi“, deci nici o „Lume a Treia“.)

Ideile greşite au însă viaţă lungă. Aşa că, în primele decenii după valul de decolonizări, cei care se considerau ca aparţinând „Lumii a Treia“ erau instinctiv ostili sau, cel puţin, reţinuţi faţă de occidentali („lumea întâi“) şi naiv încrezători în bunele intenţii ale sovieticilor („lumea a doua“), ignorând sau vrând să ignore că URSS era, pe teritoriul ei, ţara cea mai colonialistă de pe glob. Acest concept greşit a avut multă vreme cele mai grave consecinţe, iscând neîncetat dificultăţi politice apusenilor, în special americanilor. În 1955, s-a ţinut la Bandung (Indonezia) o conferinţă întrunind douăzeci şi nouă de state din „Lumea a Treia“. Acolo s-a iniţiat *grupul aşa-zişilor nealiniaţi*, adică al ţărilor care nu voiau să se alinieze nici politicii Statelor Unite, nici politicii Uniunii Sovietice. Cei trei principali animatori ai mişcării vor fi Jawaharlal Nehru al Indiei, Gamal Abdel Nasser (Gamal ad-Din Abd an-Nasir) al Egiptului şi Josip Broz Tito al Iugoslaviei. În realitate, „nealiniaţii“ s-au găsit mai totdeauna de partea URSS, care a ştiut să profite cu machiavelică iscusinţă de naivitatea politicienilor pretinşi nealineaţi, chiar a distinsului aristocrat Nehru (care era, cum s-a dovedit de atunci, încredinţat de izbânda finală a comunismului, atribuindu-şi doar rolul de a o întârzia cât se poate în ţara sa)!

Voi mai adăuga şi altă ciudăţenie, anume că acţiunea celor mai multe organizaţii neguvernamentale (ONG) axate pe apărarea drepturilor omului şi pe promovarea unei planete ecologice, ca, de pildă, Amnesty International sau Greenpeace, nu s-a desfăşurat, în realitate, decât în ţările occidentale şi în paguba lor. Erau înfierate doar greşelile şi încălcările pricinuite de americani în politica sau războaiele lor, doar experimentele nucleare ale francezilor, doar, bineînţeles, guvernele „fasciste“ din Spania sau Chile, „tolerate“ în chip vinovat de marile democraţii occidentale. Nimic împotriva gulagurilor sovietice, nimic împotriva încălcării libertăţilor din toate ţările-satelit, nimic despre teroarea dezlănţuită în China prin „Revoluţia Culturală“, şi nici despre experimentele nucleare din China, India etc. Justificarea cu care s-a venit pentru aceste ciudate omisiuni: că, neputând pătrunde în acele ţări, n-au cum aduce dovezi şi nici nu au cum manifesta masiv la faţa locului, aşa cum făceau în Occident! Falsă justificare, căci dovezi erau destule, aduse de rarii fugari, iar acţiuni eficace se puteau întreprinde de-acum pe calea undelor până în cele mai îndepărtate cotloane ale lumii.

Din păcate, erau şi cauze obiective de slăbiciune a poziţiei occidentalilor, şi cel puţin două de importanţă majoră: problema palestiniană şi instituirea unui regim de discriminare rasială

(*apartheid*) în favoarea minorităţii albe într-un dominion din Commonwealthul britanic, Africa de Sud, regim pe care nici Marea Britanie, nici Statele Unite nu puneau destulă râvnă să-l curme; rea-voinţă sau slăbiciune ce ridica valuri de ostilitate împotriva Occidentului în toată lumea neagră şi chiar în ţările asiatice.

Acest al doilea motiv de slăbiciune al lumii occidentale a cunoscut, după multe tergiversări şi mare presiune din partea Statelor Unite, un început de rezolvare, prin abolirea, în iunie 1991, a regimului de apartheid, ce a deschis drumul către instalarea în Republica Africa de Sud a unui regim parlamentar multirasial. În schimb, chestiunea unei păci echitabile între israelieni şi palestinieni n-a găsit soluţie nici până azi, rămânând un ghimpe în acest „călcâi american al lui Ahile“.

Statul Israel modern s-a născut în urma procesului de emigrare a evreilor din Europa începând de la sfârşitul veacului al XIX-lea (mişcarea sionistă a lui Theodor Herzl, născută după Afacerea Dreyfus din Franţa, din convingerea că evreii nu vor fi niciodată admişi cu adevărat în Europa şi le trebuia deci o ţară a lor, un focar naţional – cel mai firesc fiind în Palestina, patria lor de acum două mii de ani).

În timpul Primului Război Mondial, în noiembrie 1917, ministrul britanic de externe, lordul Balfour, într-o scrisoare către Lord Rothschild („Declaraţia Balfour“), a anunţat intenţia guvernului britanic de a facilita, după încheierea războiului, crearea unui cămin evreiesc în Palestina. Declaraţia izvora din scopul nemărturisit de a îndrepta marea finanţă evreiască mai curând către puterile aliate decât către Germania. Dat fiind că, după rânduielile de la Versailles, mandatul de tutelă asupra Palestinei, fostă provincie otomană, a revenit Marii Britanii, a început, din întreaga Europă, o emigrare mai importantă de evrei în Palestina administrată de britanici, proces care s-a accentuat bineînţeles după teribilele masacre săvârşite de germani sub regimul hitlerist. La care s-a adăugat mai apoi, în urma politicii antisemite a lui Stalin şi a accentuării unei atitudini din ce în ce mai nefavorabile faţă de evrei în toate ţările de regim comunist, un val de emigrări din Uniunea Sovietică şi din ţările-satelit. Pe de altă parte, ţările arabe au făcut greşeala – din perspectiva interesului însuşi al cauzei arabe – de a expulza sute de mii de evrei stabiliţi de două mii de ani în acele locuri. Aceştia erau de rit sefard, în vreme ce cvasitotalitatea celor emigraţi din Europa erau de rit aşkenazi – intervenind aici un paradox ciudat, anume că sefarzii din Israel sunt mai întârziaţi în civilizaţie decât aşkenazii veniţi din Europa, de unde inferioritatea lor politică în Israel; în timp ce sefarzii din Europa, mai toţi descendenţi din evreii spanioli goniţi de Isabela Catolica, se află socialmente pe un plan superior aşkenazilor.

În noiembrie 1947, Adunarea Generală a Naţiunilor Unite (era încă înainte de valul de admiteri la ONU ale ţărilor decolonizate) a hotărât împărţirea Palestinei în două state, unul arab, altul evreiesc; iar în mai 1948 britanicii au părăsit mandatul în Palestina, unde rolul lor de jandarmi devenise extrem de dificil, din cauza agitaţiei imigranţilor evrei. Rezultatul a fost *un prim război declanşat de ţările arabe din proximitate* (Siria, Libanul, Iordania, Egiptul şi Irakul), care ar fi putut fi fatal micii comunităţi evreieşti. Aceasta însă, după un an de luptă, a reuşit să-i înfrângă pe toţi vecinii şi chiar să mărească sensibil teritoriul ce-i fusese iniţial atribuit de ONU. Un rezultat de lungă durată, nefericit pentru cauza arabă, a fost refugierea, atunci, de pe teritoriul preluat de Israel, către Siria şi Iordania, a 700.000 de palestinieni.

La sfârşitul lui octombrie 1956 a avut loc al doilea război. Israelul, de conivenţă cu guvernele francez şi britanic, a încercat să-l răstoarne pe preşedintele Egiptului, Nasser, fiindcă decretase cu zece ani înainte de scadenţă sfârşitul monopolului de o sută de ani al Companiei Suezului asupra exploatării Canalului. Partea tristă pentru ţările din lagărul socialist este că cele trei ţări înţelese pentru această lovitură profitau de angajarea Uniunii Sovietice în reprimarea *revoltei care izbucnise în Ungaria împotriva regimului sovietic* şi care dădea deodată speranţe nebuneşti tuturor celor rupţi de lume prin Cortina de Fier. Astfel, două mari democraţii occidentale, în loc să dea o mână de ajutor naţiunii ungare răsculate, se asocia Statului Israel, în scopul de a salva o mare

companie capitalistă (care, de altfel, a reuşit de atunci să se reprofileze perfect în alte direcţii). URSS a putut atunci marca un punct în ochii ţărilor din „Lumea a Treia“ şi, pe când îneca în sânge Revoluţia Ungară, provocând un nou val de refugiaţi, stăpânul Kremlinului, Nikita Sergheievici Hruşciov, se putea lăuda că a împiedicat debarcarea flotei anglo-franceze la Suez, ameninţând Londra cu bomba atomică.

În realitate, stoparea tentativei anglo–franco–israeliene s-a datorat opoziţiei Statelor Unite, de la început ostile aventurii, care au trimis Escadra a VI-a americană din Mediterana să patruleze de-a lungul coastei egiptene, între flota anglo–franceză şi ţărm. Francezii şi britanicii au renunţat la aventură, iar evenimentul a fost prima şi cea mai evidentă dovadă că, între URSS şi SUA, Anglia şi Franţa deveniseră puteri de rangul doi.

În 1967, a avut loc al treilea război israeliano–arab, zis „Războiul de Şase Zile“. Siria, Iordania şi Egiptul au încercat prin diferite măsuri să dea ajutor palestinienilor răzvrătiţi în interiorul Israelului. Acesta a pornit un război-fulger (5–10 iunie 1967), extins în Sinai, în fâşia Gaza, în Cisiordania, în zona arabă din Ierusalim şi pe înălţimile Golan din Siria. Conflictul a încetat la 10 iunie, în urma unei rezoluţii a Naţiunilor Unite, dar a lăsat Israelul stăpân pe teritoriile cucerite, în ciuda celor stipulate în rezoluţia ONU. Fapt care, după ani de zile de hărţuieli între ambele părţi, a determinat Egiptul şi Siria să lanseze un atac-surpriză asupra Israelului în ziua sărbătorii de Iom Kipur (6 octombrie 1973), declaşând *al patrulea război israeliano–arab*, după care Israelul a rămas totuşi pe aceleaşi poziţii.

După lungi strădanii ale Statelor Unite (acordurile de la Camp David, din septembrie 1978), între Israel şi Egipt s-a încheiat o pace, în urma căreia Egiptul a recuperat peninsula Sinai. Conflictul s-a mutat însă în interior, palestinienii intrând într-o campanie neîntreruptă de confruntări interne. Israelienii au încercat să-i anihileze, tăindu-le aprovizionările din Liban şi invadând această ţară (*al cincilea război*, iunie–august 1982), fără izbândă de durată – astfel încât problema palestiniană a rămas nerezolvată până în ziua de azi.[11]

4. Criza cubaneză

Echilibrul puterii dintre Est şi Vest a rămas multă vreme greu de stabilit. Statele Unite se demobilizaseră grabnic şi trimiseseră la casare un imens material de război, considerat învechit. Marea Britanie era istovită şi pierduse una dintre sursele avuţiei sale, India. Franţa nu-şi revenise încă pe de-a-ntregul. Germania şi Italia erau dezarmate prin tratatele de pace (1946–1947), iar Spania franchistă, neadmisă încă în gruparea ţărilor democratice. Uniunea Sovietică nu dezarmase şi-şi dovedea neîncetat agresivitatea în toate direcţiile. În 1951 avusese loc primul ei experiment atomic, ce punea capăt monopolului american. Astfel se face că cei şase ani cât deţinuseră acest monopol, care le-ar fi permis – dacă ar fi fost o ţară nedemocratică! – să-şi impună voinţa pe tot globul, să fie tocmai cei în care sovieticii puneau mâna pe jumătate din Europa, îi aduceau pe comuniştii lor la putere în China întreagă şi căutau să stăpânească şi Coreea şi Indochina. Europa Occidentală trăia – în cea mai mare parte – cu spaima în suflet sau, în unele ţări mari, ca Italia sau Franţa, ademenită de sistemul marxist.

Când, în octombrie 1957, s-a aflat că URSS îşi lansase primul satelit în jurul Pământului, prietenii Statelor Unite s-au întrebat cu stupoare şi nedumerire dacă nu cumva Uniunea Sovietică le-o luase înainte în toate domeniile.

Unii pretinşi politologi şi analişti economici o spuneau deja de câţiva ani. Marele cotidian francez de seară *Le Monde* publica, în 1954, pe două pagini mari, un savant articol, în care se afirma fără urmă de îndoială că, în 1984, URSS va depăşi pe plan

economic SUA. În zadar un savant autentic, Maurice Allais, profesor la Şcoala Politehnică din Paris, dovedea într-o lucrare temeinică minciuna statisticilor sovietice şi afirma cu dovezi că puterea economică a Statelor Unite – fără a mai ţine seama şi de marile ţări din Europa Occidentală – era de două ori şi jumătate până la de trei ori mai mare decât a Uniunii Sovietice; manuscrisul îi era refuzat de toate editurile. Douăzeci şi cinci de ani mai târziu, Maurice Allais primea Premiul Nobel pentru economie.

Între timp însă, după slaba cârmuire ca preşedinte al Statelor Unite a generalului Eisenhower (1952–1960), care crezuse în eficacitatea unei politici de *appeasement*12 faţă de URSS, Armata americană şi-a pregătit treptata şi solida superioritate faţă de posibilul adversar. Un lanţ de baze terestre şi maritime, de la Polul Nord până la Oceanul Indian, înconjura de-acum imensul teritoriu al Uniunii Sovietice. Mai cu seamă avansul obţinut de SUA asupra URSS în domeniul nuclear s-a menţinut permanent, iar, după descoperirea bombei termonucleare (cu hidrogen; „bomba H“), chiar a sporit. Astfel încât, cu vremea, ambelor părţi le era din ce în ce mai limpede că dezechilibrul creştea în favoarea Statelor Unite. Criza cubaneză, din august 1962, va fi, în acest sens, cât se poate de revelatoare.

În insula Cuba, pe care Statele Unite, de la victoria lor împotriva Spaniei, în 1898, o considerau ca un fel de protectorat, ajunsese la putere în 1959 revoluţionarul Fidel Castro. Din ce în ce mai închinat comunismului şi apropiat de URSS, acceptase în 1962 – în mare secret, se înţelege – ca Uniunea Sovietică să instaleze în insulă platforme de lansare a unor rachete care puteau atinge Statele Unite. Descoperirea instalaţiilor de către americani, în august 1962, prin fotografii de aviaţie sau de satelit stârneşte o gravă criză diplomatică între Washington şi Moscova. Preşedinte al Statelor Unite de un an şi jumătate, tânărul John Fitzgerald Kennedy, presat de puternicul *lobby* militar din jurul preşedinţiei de a soma Uniunea Sovietică să-şi retragă rachetele din Cuba, se hotărăşte să dea telefonic un ultimatum în acest sens lui Nikita S. Hruşciov. Au fost atunci două zile de tensiune maximă, de temere de posibilitatea unui război subit între cele două superputeri. Uniunea Sovietică a cedat. Au venit nave ale flotei sovietice să demonteze instalaţiile. SUA acceptaseră *pro forma* ca URSS să „scape cu faţă curată“ şi au căzut de acord că-şi retragă, în acelaşi timp, unele rachete de la o bază din Turcia. Slabă compensaţie în faţa lanţului de baze americane din jurul „subcontinentului sovietic“!

Capitularea sovieticilor în Cuba îmi pare a fi clipa în care lumea a asistat la înclinarea balanţei puterii mondiale de partea Americii. În cartea mea de filozofie a istoriei,13 am îndrăznit să fac o paralelă între criza cubaneză şi un moment similar din istoria civilizaţiei greco-romane. Scena ne e povestită dramatic de Polybios, fost prizonier grec la Roma, devenit apoi, pentru noi, unul dintre cei mai preţioşi istorici ai Romei: în 168 î.e.n., regele Syriei, Antiochos IV Epiphanes, invadează Egiptul, îl învinge pe regele Ptolemeu şi-l împinge până sub zidurile Alexandriei. Senatul roman, îngrijorat de acest risc de dezechilibru al puterilor în Mediterana, îl trimite în misiune la el pe Caius Popilius Laenas, care se împrietenise cu regele când acesta, tânăr, era ostatic la Roma după ce tatăl său, Antiochos III, fusese învins de romani. Delegaţia, cu trei corăbii oprite în larg, îl întâmpină pe rege pe o plajă lângă Alexandria. Regele îi întinde mâna vechiului camarad, care i-o refuză, înmânându-i, în schimb, *senatus consultum*14, care-i cerea să evacueze îndată Egiptul. Regele spune că va răspunde după ce-şi va consulta sfetnicii. Romanul ia atunci biciuşca lui, desenează un cerc în nisip în jurul regelui şi-i spune că nu va ieşi din el până nu răspunde. Stupefiat, regele şovăie o clipă, apoi răspunde: „Spune senatului roman că mă voi înclina în faţa voinţei poporului roman.“ E momentul când se ştie de-acum cine va domina toată Mediterana. Sorocul se va împlini cu Caesar, după o sută douăzeci de ani. În vremea noastră, se va împlini după numai treizeci de ani, cu dezmembrarea Uniunii Sovietice, în 1991.

După criza cubaneză a rachetelor, din 1962, am avut pentru prima dată simţământul

că Statele Unite vor avea în cele din urmă câştig de cauză asupra Uniunii Sovietice şi vor deţine hegemonia în lumea de azi.

5. Mai ’68

Orizontul nu se luminase încă. Americanii se împotmoleau în Vietnam. În Europa, sovieticii îşi afirmau în continuare dominaţia în întregul spaţiu central şi răsăritean al continentului. În primăvara lui 1968, o schimbare politică la Praga a părut că aduce o rază de speranţă celor din „democraţiile populare“, dar în luna august a aceluiaşi an tancurile sovietice, însoţite – în conformitate cu prevederile Tratatului de la Varşovia, organizaţie politico-militară înfiinţată (în 1955) ca răspuns la crearea NATO – de unităţi militare din alte patru ţări-satelit puneau capăt „primăverii de la Praga“. Atitudinea lui Ceauşescu cu acest prilej nu e bine lămurită nici până azi, dar a determinat o înşelătoare simpatie a conducătorilor occidentali pentru dictatorul de la Bucureşti.

Întristătoare, de asemenea, pentru istoric e coincidenţa acelei „luni mai“ de la Praga care aspira la libertate cu acel „mai ’68“ de la Paris, haotic şi anarhic, care va duce, în cele din urmă, la căderea marelui om politic francez Charles de Gaulle. Acesta avusese curajul să decolonizeze Algeria, de zeci de ani posesiune franceză, şi apoi cuprinsă administrativ în sistemul departamental francez, formulă făţarnică, deoarece rămâneau în continuare cetăţeni de clasa a doua tocmai milioanele de băştinaşi. Independenţa acordată, în cele din urmă, Algeriei, în 1962, a provocat însă un dureros exod pentru un milion de europeni şi evrei consideraţi francezi, pe care Franţa hexagonală a trebuit să-i reaşeze.

6. Orientul Mijlociu. Iranul

În anii 1970, alte dificultăţi au început să se ivească pentru americani în Orientul Mijlociu, în special în Iran şi în Irak. În Iran, politica prea autoritară a lui Mohammad Reza Pahlavi Aryamehr şi considerată de islamişti prea occidentală a provocat, în cele din urmă, o revoluţie care l-a răsturnat pe şahinşah şi i-a adus la putere pe islamişti, în frunte cu ayatollahul Ruhollah Mussawi Hendi Khomeiny, revenit în Iran dintr-un lung exil petrecut în Franţa (ianuarie 1979). Înfruntarea cu Statele Unite a luat, în octombrie 1979, o întorsătură nemaiîntâlnită în istoria diplomatică, cu sechestrarea tuturor membrilor Ambasadei Statelor Unite de la Teheran. Americanii, nedorind să transforme incidentul într-un casus belli, au trebuit să îndure acea umilire mai bine de un an. Culmea e că eliberarea americanilor s-a datorat practic izbucnirii, în toamna anului 1980, a unui război total între Irak şi Iran, provocat de Irak.

7. Un nou papă

În octombrie 1978 a apărut deodată în Europa o rază de lumină: a fost ales papă cardinalul polonez Karol Wojtyła (Ioan Paul II). Această alegere, mult dorită de americani, rupea o tradiţie de veacuri, timp în care nu se aleseseră papi decât italieni (consideraţi cetăţeni ai unei ţări mai slabe şi mai neutre, cel puţin până în secolul al XX-lea). Ocuparea de către un polonez a Sfântului Scaun a dat un avânt extraordinar speranţelor de libertate în ţările-satelit, îndeosebi în Polonia, unde a încurajat naşterea şi întărirea mişcării sindicale protestatare *Solidarność*.

Se povesteşte că, la un moment dat, unii miniştri sau consilieri ai lui Stalin l-au sfătuit să nu ia o anumită măsură, ca să nu provoace ostilitatea Vaticanului. Stalin ar fi întrebat atunci rânjind: „Câte divizii are papa?“... Alegerea lui Ioan Paul II în 1978 a dat răspunsul despre câte oşti cereşti poate avea papa!

8. 1989: fisuri în zidurile fortăreţei URSS. 1991: prăbuşirea edificiului

În noiembrie 1980, era ales la preşedinţia Statelor Unite Ronald Reagan, un fost actor hollywoodian şi prezentator de televiziune cu succes, ajuns, vreme de opt ani, guvernator al statului California. În ciuda nedumeririi pe care o astfel de alegere a provocat-o în lume, Reagan s-a dovedit un preşedinte energic şi deosebit de eficace: înăuntru *boom* economic, în afară fermitate faţă de URSS. Când, reales pentru al doilea mandat, în 1984, a hotărât, cu toată via opoziţie internă şi externă, declanşarea unui program numit „Războiul Stelelor“ (instalarea unei extrem de costisitoare reţele de rachete antirachetă), Uniunea Sovietică n-a mai putut urma „licitaţia“. Ceea ce-şi putea îngădui economia americană – superioară, cum am spus mai sus, de vreo trei ori economiei sovietice – URSS nu-şi putea permite fără a periclita grav situaţia internă. Degeaba a pornit Mihail Sergheievici Gorbaciov[15] – ajuns, în 1985, secretar general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, apoi, în 1988, preşedinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS – faimoasele programe de *perestroika* („restructurare“) şi *glasnost* („transparenţă“), căci sistemul sovietic nu era perfectibil. În zadar a încercat Gorbaciov, în 1988, să obţină de la Reagan acordul de a renunţa la programul militar american. Atunci, a luat o serie de măsuri de liberalizare economică în interior şi de mai mare libertate de mişcare lăsată sateliţilor. Rezultatele au fost revoluţionare: s-au prăbuşit, rând pe rând, regimurile comuniste din Polonia, Germania (în noiembrie 1989, Zidul Berlinului, construit de Republica Democrată în 1961 pentru a opri fluxul de refugiaţi din Est spre Vest şi devenit simbolul Războiului Rece, a fost dărâmat), din Cehia, Ungaria, în cele din urmă şi din România, în decembrie 1989. Se dovedea încă o dată că totalitarismul nu îngăduie jumătăţi de măsură. Dacă nu mai e integral, se surpă.

La Moscova, rezistenţa la schimbare era însă mult mai puternică.

Toate încercările lui Gorbaciov de a modifica sistemul economic comunist se izbeau de rezistenţa conservatorilor, provocând haos economic, inflaţie galopantă şi recesiune. În august 1991, un grup de militari şi de înalte cadre ale partidului au încercat un puci, pentru „revenirea la normal". În urma intervenţiei energice a preşedintelui recent ales al Rusiei, Boris Elţân, puciul a eşuat, eşec urmat de un şir de defecţiuni în multe republici ale URSS. Alegerea, la 1 decembrie 1991, a unui independentist la preşedinţia Ucrainei a fost semnalul sfârşitului: *la 8 decembrie 1991, la Minsk, preşedinţii Rusiei, Bielorusiei şi Ucrainei decretau dizolvarea Uniunii Sovietice* şi înlocuirea ei printr-o Comunitate a Statelor Independente.

La 25 decembrie 1991, Gorbaciov demisiona, înmormântând Uniunea Sovietică, de Crăciun, ziua marii sărbători a creştinătăţii. Statele Unite ale Americii rămâneau singura superputere din lume.

* * *

Astfel se împlineau cele afirmate la început: ca în cazul fiecărei civilizaţii dispărute pe care o putem studia, în răstimpul civilizaţiei occidentale era de dominaţie a unei singure puteri a fost precedată de aproape o jumătate de mileniu de confruntări pentru hegemonie între mai multe state. Această perioadă de *contending states* începe în 1519, odată cu alegerea ca împărat a lui Carol V de Habsburg (Carol Quintul), deja rege al Spaniei; tentativei spaniole de hegemonie – eşuate – îi urmează tentativa franceză, de la Ludovic XIV la căderea lui Napoleon; a treia tentativă va fi a Germaniei, de la mijlocul secolului al XIX-lea până în 1945.

Din 1914, începuse ultima mare „rundă" de confruntări între puteri. La a doua „pauză între reprize", în 1945, nu rămăseseră faţă în faţă decât cele două mari puteri mai periferice, Rusia şi Statele Unite, cum prevăzuse tânărul şi genialul magistrat francez Alexis de Tocqueville în anii 1830. *Iar învingător la urmă* (în 1991, după patru sute şaptezeci şi doi de ani – deci după aproape o jumătate de mileniu!) *a rămas, ca în toate precedentele, puterea geografic cea mai excentrică şi intrată ultima în luptă: Statele Unite ale Americii.*

Quod erat demonstrandum.

IV
ÎNCERCARE DE PROGNOZĂ
Care va fi aria de hegemonie a Statelor Unite şi care sunt şansele ei de longevitate?

În lucrarea mea de filozofie a istoriei[16], am emis sentinţa că filozoful istoriei ar trebui să se limiteze la descoperirea, înţelegerea şi descrierea realităţilor trecutului, cu alte cuvinte la punerea unui diagnostic asupra stării prezentului, dar să nu se încumete să se aventureze şi în prognoza desfăşurărilor din viitor, fiindcă succesiunea evenimentelor din chiar clipa prezentă înainte e totdeauna imprevizibilă, şi am amintit, în acest sens, celebrul vers al lui Victor Hugo, adresat retrospectiv lui Napoleon, care-şi închipuise, la naşterea fiului său, când era în plină glorie, că viitorul e al lui: *l'avenir n'est à personne, l'avenir est à Dieu!*[17] Şi totuşi, în aceeaşi carte, am îndrăznit să expun o serie de argumente pentru a prezice victoria finală a Statelor Unite asupra Uniunii Sovietice, iar predicţia s-a realizat întocmai treizeci de ani mai târziu.

În lucrarea de faţă, n-am nici o reţinere să mă aventurez în ipoteze de desfăşurare viitoare, deoarece de pe coperta cărţii se anunţă că e un eseu de politologie, iar politologul e, prin definiţie, un *gâcitor* (cum ar fi zis Iorga). Voi încerca, aşadar, în rândurile care urmează să *gâcesc* marile desfăşurări politice din viitorul ce se poate închipui.

1. Să fie oare aria hegemoniei americane toată planeta?

Întrebarea se pune, deoarece se constată că, în ultimii douăzeci de ani, nici o mişcare mai însemnată n-a avut loc pe suprafaţa globului fără ca Statele Unite ale Americii să se găsească implicate. Ba, mai mult, nici un conflict iscat undeva n-a găsit o soluţie, nici măcar provizorie, bună sau rea, înainte de intervenţia americană (Iugoslavia, Kuweit, Afganistan, Irak).

Înseamnă oare, în termeni de istorie a civilizaţiilor, că avem de-acum a face cu o civilizaţie globală, o civilizaţie care acoperă toate ţările şi toate continentele? Până acum, cele unsprezece civilizaţii anterioare pe care le-am identificat şi delimitat în întregul curs al unei Istorii de şase mii de ani au avut un contur oarecum definit; la primele generaţii, pe teritorii destul de limitate (Valea Nilului, Valea Indusului, insula Creta etc.); la generaţiile următoare (China, civilizaţia greco-romană), pe întinderi vaste, aproape continentale. Să fie oare menită civilizaţia occidentală să acopere tot globul, şi atunci unificatorul ei să devină cu adevărat un fel de stăpânitor mondial?

Cred că nu. Civilizaţia occidentală este una de a treia generaţie şi

mai are alături de ea cel puţin o altă civilizaţie aproape contemporană, cea musulmană, şi eventual o a treia, cea indiană (socotind că civilizaţia extrem-orientală e pe cale de asimilare – ramura ei japoneză şi coreeană, aproape în întregime – în ramurile chineză şi indochineză, în plină prefacere). S-ar părea, aşadar, că ar fi greu ca într-adevăr civilizaţia noastră să fie acea ultimă cultură susceptibilă de a acoperi pe lungă durată tot globul. Cu atât mai mult cu cât mai subzistă azi, pe lângă cele câteva culturi majore, o puzderie de culturi minore sau rămase la o fază foarte întârziată de evoluţie, de-abia uşor atinse de Occident: vaste întinderi din Africa, America de Sud, Asia Centrală. Cred deci că va trebui să apară o civilizaţie de a patra generaţie ca să acopere cu adevărat tot pământul; „împărăţia americană“, chiar dacă e mai peste tot prezentă, e sortită să domine cu adevărat numai teritoriul pe care-l considerăm stăpânit în decursul veacurilor de ţările europene, plus Japonia şi Coreea. Rămân deci în afară, cu mari semne de întrebare privitoare la evoluţia lor chiar în viitorul apropiat, India brahmană, cu excrescenţele sale budiste, şi, mai cu seamă, toată lumea musulmană, întinsă pe zeci de mii de kilometri, din Maroc şi Mauritania până în insulele Indoneziei. Încă o dată, logic, o civilizaţie care să asimileze cultural întreaga planetă n-ar putea fi decât, peste o mie sau două mii de ani, una de generaţia a patra – dacă va mai fi!

2. Care să fie şansele de durată ale hegemoniei americane?

În celelalte civilizaţii pe care le putem studia, perioadele imperiale au fost de durate variabile: Imperiul Roman, ce încheie civilizaţia elenică, ţine cinci sute de ani, dacă socotim că e deja prezent în jurul anilor 100 î.e.n., şi se isprăveşte, de fapt, nu odată cu detronarea palidului Romulus Augustulus, în 476, ci odată cu divizarea imperiului, în 395, la moartea lui Theodosius, şi consulatul la Roma al barbarului Stilicon, în 400.

Otomanii înfiinţează împărăţia care stăpâneşte aproape totalitatea lumii arabe începând din jurul anilor 1520 (cuceresc Arabia şi Egiptul şi ating, în 1529, graniţa regatului marocan, pe care nu o vor trece) şi pierd toate posesiunile arabe, dispărând ca putere imperială odată cu înfrângerea din 1918 – aşadar, după circa patru sute de ani. Alte civilizaţii au faza imperială scurtată de o intruziune străină, ca fantastica aventură a lui Alexandru Macedon, care înlătură, în 330 î.e.n., dinastia persană a Ahemenizilor, stăpână pe tot Orientul Mijlociu de la 550 î.e.n., dinastie care n-a durat, aşadar, decât două sute douăzeci de ani; dintre cele două imperii precolumbiene, al aztecilor a fiinţat mai puţin de două sute de ani (între circa 1335 şi 1521), odată cu apariţia catastrofală a spaniolilor lui Hernán Cortés; cel al incaşilor, în Perú, şi mai puţin (de la începutul veacului al XV-

lea până la cucerirea lui Francisco Pizzaro, în 1533).

Avem chiar civilizaţii care nu apucă să cunoască faza unitară, cum a fost civilizaţia bizantină, care n-a stăpânit politic niciodată ansamblul Bisericii răsăritene. Nici grecii din Grecia continentală şi din Anatolia (supuşii basileului de la Constantinopol), nici bulgarii (protobulgarii), nici sârbii lui Ştefan Duşan, mai puţin încă ruşii n-au ajuns să domine peste toată lumea ortodoxă, iar cuceririle otomane din secolele al XIV-lea, al XV-lea şi al XVI-lea au pus capăt oricărei nădejdi de unitate politică a ţărilor cuprinse odinioară în cultura Bizanţului.

Două civilizaţii mari, cea egipteană şi cea chineză, au, în schimb, imperii de o extraordinară longevitate. Din istoria antică a Egiptului, nu cunoaştem decât faza finală, după ce, pe la 3300 î.e.n., regatul din sud învinge şi cucereşte regatul din nord, unificând toată Valea Nilului. Istoricii Antichităţii socotesc că Regatul Vechi, care se înfiinţează atunci, ţine de la circa 2800 la 2300 î.e.n., deci cinci sute de ani, urmat de prima perioadă intermediară, adică de o vreme de tulburări, un ev mediu de vreo două sute cincizeci de ani. Regatul Mijlociu care se naşte va dura din 2065 până în 1785, deci circa trei sute de ani, urmat, la rândul său, de o nouă perioadă intermediară, un nou ev mediu, de circa două sute de ani. În sfârşit, Regatul Nou, care cunoaşte cele mai mari împliniri şi în extindere teritorială (Nubia, Palestina), şi în realizări artistice (dinastiile a nouăsprezecea şi a douăzecea, Ramses) durează, şi el, cinci sute de ani, după care va urma haos, apoi cuceririle asiriană, persană şi, în sfârşit, macedoneană (Alexandru), cea care aşază în Egipt, pentru o mie de ani, ca o superstructură, cultura elenistică.

Semnificativ şi chiar impresionant e faptul că civilizaţia chineză, care se întinde, şi ea, pe o durată de peste două mii de ani, cunoaşte, la fel, trei perioade imperiale, întrerupte de două perioade intermediare şi urmate de o decadenţă definitivă, până la trezirea sub impactul civilizaţiei occidentale. Nici una dintre fazele imperiale nu a ţinut mai mult de cinci sute de ani. Tocmai aceasta am vrut să arăt: chiar când unele civilizaţii au durate totale de peste două mii de ani, *perioadele lor imperiale nu depăşesc o jumătate de mileniu*. S-ar zice că e longevitatea firească sau maximă a acestora.

3. La ce ne putem aştepta în cazul Statelor Unite?

Apar mai multe simptome, care ar fi semnul că hegemonia americană nu poate fi de foarte lungă durată. Primul ar fi că profilul etnic al populaţiei Statelor Unite se schimbă acum cu prea mare iuţeală, ceea ce ar putea avea, cu vremea, consecinţe importante. De câteva zeci de ani, afluxul populaţiilor sărace din America Centrală şi de Sud e atât de mare, cu toate piedicile şi zăgazurile puse, încât, în mod fatal, compoziţia ansamblului populaţiei ţării va arăta curând

foarte diferit. Proiecţiuni statistice guvernamentale publicate în septembrie 2008 prevăd că americanii albi nu vor mai reprezenta majoritatea populaţiei în anul 2042, rămânând doar 46%, ca rezultat al acestei imigraţii masive şi incontrolabile şi, de asemeni, a natalităţii mai ridicate în sânul minorităţilor etnice. Să aibă această perspectivă vreo consecinţă politică?

Trebuie aici – cerând iertare cititorului – să mă refer din nou la lucrarea mea de filozofie speculativă a istoriei, mai precis la pasajul pe care marele sociolog Raymond Aron l-a considerat cel mai original din teoria mea.[18] Am tras acolo, dintr-o constatare a maestrului meu de la Sorbona, istoricul Romei Jérôme Carcopino (care, la rândul său, se inspirase din migăloasele cercetări ale unui romanist german din anii 1880, Carl Neumann, asupra originii înalţilor magistraţi ai Romei) – şi anume că formidabila construcţie romană fusese, vreme de o sută cincizeci de ani, opera a doar câteva zeci de familii patriciene de la Roma –, *concluzia că, în faza ascendentă a unui stat multinaţional, puterea e concentrată în mâinile unei infime minorităţi, atât etnice, cât şi sociale*. Ducând cercetările mai departe, am constatat, la rândul meu, cu mirare că îndată după atingerea marelui scop, adică impunerea dominaţiei romane asupra întregului bazin mediteranean, Roma nu mai e condusă de împăraţi proveniţi din Italia, necum din cetatea Romei, ci de provinciali din ce în ce mai periferici (Traian e fiul unui demnitar roman din Hispania şi al unei syriene) şi, curând, chiar de oameni de neam străin de Italia (Severii sunt pur arabi din Libya, Diocleţian, Constantin şi urmaşii lor, originari din Dardania, Illyricum, Thracia etc.). Aşadar, *în faza descendentă, puterea e din ce în ce mai mult în mâinile „periféricilor“ acelei societăţi*.

Dar să evităm răstălmăciri ale acestei evidenţe de fapt: nu „perifericii“ alungă „centralii“ de la putere, ci aceştia nu mai au destulă vlagă şi lasă puterea nou-veniţilor, care, departe de a lichida vechea putere, sunt, dimpotrivă, cei care să străduiesc încetul cu încetul ca fosta împărăţie să nu piară cu totul. Un moment am stat la îndoială: nu cumva să fie cazul roman un caz excepţional? Atunci, descoperind întâmplător constatarea că de la a Treia Republică încoace (1871) Franţa e guvernată majoritar de meridionali, am căutat cu toată precizia cu putinţă de unde proveneau guvernanţii Franţei în ultimul veac al regalităţii (secolul al XVIII-lea) şi de unde cei de după Revoluţia din 1789 – căci, contrar teoriei, pe care încearcă mai toţi intelectualii francezi s-o acrediteze, a unităţii milenare a „hexagonului“ francez, Franţa dinainte de Revoluţia Franceză era un regat multinaţional, în care se vorbeau cel puţin opt limbi (limbi, nu dialecte!). Or, în acest stat cu mai multe limbi, miniştrii regelui s-au ales, într-o proporţie de peste 80%, numai de la nord de Loara, de *langue d'oïl*, adică franceză, şi dintr-un grup social foarte restrâns,

nobilimea (mai puţin cea de spadă, mai veche, şi mai mult cea de robă, creată de rege de două-trei sute de ani, ca o pepinieră administrativă). Şi nici celelalte 20% nu erau, cei mai mulţi, originari din provincii, ci mai mult străini, tocmiţi de rege pentru însuşiri profesionale, militare sau financiare (ca, la începutul veacului al XVIII-lea, faimosul scoţian John Law, inventatorul monedei de hârtie, şi, la sfârşitul veacului, elveţianul Jacques Necker, care încearcă zadarnic restabilirea financiară a regatului). La Revoluţie – răsturnare totală: mai toate „figurile de proră“ sunt periferice: meridionali, alsacieni, bretoni, protestanţi, evrei (Jean-Paul Marat), în sfârşit micul corsican Napoleone Buonaparte, care, dacă se năştea cu câteva luni înainte, nu se năştea francez şi care, la nouă ani, când e trimis intern – săracul! – la şcoala militară de la Brienne, nu ştie boacă de franceză! Continuând apoi o dificilă cercetare a originii prim-miniştrilor de la 1871, încoace am constatat că Franţa e guvernată din ce în ce mai puţin de cei care au construit-o (francezii de la nord de Loara) şi din ce în ce mai mult de periferici. Culmea s-a petrecut acum, la ultimele alegeri prezidenţiale: mai întâi, cei patru candidaţi ai partidului socialist şi ai întregii stângi au fost patru evrei: Fabius, Hollande, Strauss-Kahn, Jack Lang, până s-au resemnat s-o desemneze pe frumuşica concubină a unuia dintre cei patru, François Hollande. Iar adversarul de dreapta care a învins-o e pe jumătate de origine ungară, pe jumătate evreiască sefardă de la Salonic. Ne aflăm exact ca în ultima fază a Imperiului Roman târziu.

Guvernanţii Marii Britanii de la începutul veacului al XVIII-lea până acum mi-au oferit aceeaşi curbă, mai puţin marcantă însă decât în cazul francez. Timp de o sută cincizeci de ani, până la mijlocul secolului al XIX-lea, guvernanţii sunt, cu toţii, englezi, cu exceptarea scoţienilor, a galezilor şi, bineînţeles, a irlandezilor catolici – cu toate că englezii nu reprezintă decât 50% din ansamblu; de-abia spre sfârşitul anilor 1860 încep să apară doi mari premieri „periferici“, scoţianul William Ewart Gladstone şi evreul Benjamin Disraeli. Apoi cele două categorii se vor echilibra, dar nu se va ajunge încă la dezechilibrul atât de vizibil în cazul francez.

Trecând la altă împărăţie multinaţională, Rusia, vedem că, până la revoluţia bolşevică, prim-miniştrii sau miniştrii de externe nu aparţin decât la două categorii: ruşi adevăraţi şi ceea ce am numit global „baroni balţi“, adică cei de origine germanică (nemţească, suedeză, olandeză), care, de la Petru cel Mare înainte, au contribuit la procesul de occidentalizare a Rusiei. Nici un periferic nu accede la putere – nici ucrainean, nici polonez, nici finlandez, nici moldovean, nici georgian, nici evreu şi, bineînţeles, nici un turanic, tătar, kalmâc, kirghiz etc. –, cu toate că, împreună, reprezintă peste o jumătate din populaţie. În 1917, răsturnare totală, ca în precedentul francez: în primul

Politbiuro, cum am spus mai sus, numai „un sfert de rus“, Lenin!

Rămânea o singură ţară mare, cu populaţie de cea mai largă varietate: SUA. Căutând originea celor patru principali magistraţi ai Statelor Unite – preşedinte, vicepreşedinte, secretar de stat şi *Chief Justice*, de la naşterea uniunii şi până la preşedintele John Fitzgerald Kennedy – la Biblioteca Naţională din Washington (Library of Congress, care posedă, în chip aparent surprinzător, cea mai bună secţie de genealogie dintre toate marile biblioteci pe care le cunosc), am descoperit că în această ţară cât o jumătate de continent, în continuă extindere şi prefacere, grupul etnic care era la temelia înfiinţării statului după 1776 şi care nu depăşea 50% din total, protestanţii de obârşie anglo-saxonă, deţinuse totalitatea acelor magistraturi, fără excepţie, vreme de aproape două veacuri. Din punct de vedere social, au fost şi unii ieşiţi din straturi modeste, ca, de pildă, generalul Grant sau Abraham Lincoln, dar marea majoritate proveneau din acea elită care pornise revoluţia, dintre acei *fathers of the Revolution*. Unii s-au succedat la preşedinţie din tată în fiu sau de la unchi la nepot. Familii care se distinseseră în veacul al XVIII-lea, ca Stevenson, Cabot-Lodge, Roosevelt, Schuyler etc., dădeau generaţii de înalţi demnitari. Culmea o reprezintă cazul preşedintelui Franklin Roosevelt, deoarece, căsătorit cu o vară născută tot Roosevelt, perechea se înrudea cu doisprezece foşti preşedinţi ai Statelor Unite! Nici în statele de structură aristocratică din Europa apuseană n-am întâlnit o selecţie mai elitistă, aşa că imaginea Statelor Unite ca democraţie eminamente egalitară trebuie oarecum amendată. Kennedy, irlandez şi catolic, e, aşadar, primul periferic care ajunge să ocupe, în toamna anului 1960, una dintre primele magistraturi ale ţării. Şi nu e lăsat să-şi isprăvească mandatul. Dar, cum se întâmplă adesea în Istorie, crima nu-şi atinge ţelul, ci are efect de bumerang. Asasinarea lui Kennedy va stârni, din patru în patru ani, la fiecare nouă alegere prezidenţială, tot mai multe candidaturi „periferice“: Muskie era polonez, Dukakis grec, Henry Kissinger, influentul ministru de externe (*Secretary of State*) sub doi preşedinţi, evreu născut în Germania; negrul Collin Powell ajunge, şi el, *Secretary of State* şi chiar nominalizat la candidatura prezidenţială. În fine, campania electorală pentru alegerile prezidenţiale din noiembrie 2008 aduce în primul eşichier al notorietăţii pe metisul Barack Obama, desemnat candidat la preşedinţie de Partidul Democrat. Indiferent dacă trece sau nu, e de-acum extraordinar de semnificativ ca, la patruzeci şi cinci de ani după asasinarea primului preşedinte periferic, Kennedy, candidatul unei jumătăţi din electoratul american să fie şi mai periferic. S-a întors o pagină a Istoriei, şi americanii intră probabil, încet, dar sigur, în faza în care vor fi guvernaţi din ce în ce mai mult de periferici. Repet că accederea perifericilor nu e o cauză de decadenţă, ci doar un simptom

al începutului de decadenţă – *trebuie s-o privim ca pe un barometru al schimbării*, şi deci, în cazul prezent, ca pe un semn probabil de durată mai scurtă a hegemoniei americane, care totuşi nu cred să fie pusă în primejdie de actualele răbufniri belicoase şi şantaje ale Rusiei, întemeiate pe deţinerea unor imense resurse de energie. Ele nu vor schimba cu nimic echilibrul puterilor pe planetă. Brutala incursiune militară în Georgia, în vara anului 2008, va avea efect de bumerang, accelerând investiţiile occidentale în acea ţară şi pregătind intrarea ei în NATO. Probabil, în lanţ, şi a Ucrainei.

Voi adăuga însă un ultim motiv de îndoială asupra longevităţii hegemoniei americane: studiul civilizaţiilor ne arată că întotdeauna profundele mutaţii petrecute în viaţa spirituală – artă, gândire, credinţe – care se întâmplă la trecerea de la o civilizaţie la alta apar după începutul scăderii puterii politice, uneori chiar cu veacuri mai târziu. Or, în cazul civilizaţiei noastre, observăm un fenomen cu totul excepţional, extraordinar, nefiresc faţă de modelul tuturor civilizaţiilor defuncte, anume că bruşte şi adânci schimbări în ştiinţă, filozofie, în toate artele, alături de o scădere enormă înregistrată la nivelul practicării religiei creştine, *au început subit în primii ani ai veacului al XX-lea*, deci cu mult înainte de o relativă închegare politică, adică de apariţia unei eventuale unice puteri hegemonice, „imperiale". Într-adevăr, în scurtul răstimp dintre 1905 şi 1913 (înainte de Primul Război Mondial şi cu totul independent de acest fenomen politic), apar adevărate revoluţii în toate domeniile gândirii şi artei – iar dacă folosesc termenul „revoluţie" este fiindcă, în toate cazurile pe care le voi enumera, pe scurt avem a face cu o cotitură radicală faţă de lenta evoluţie din veacurile anterioare. În sculptură, apare un Constantin Brâncuşi, a cărui operă contrastează brutal cu evoluţia sculpturii de la Michelangelo şi Donatello până la Auguste Rodin şi Aristide Maillol; în muzică, Béla Bartók, Igor Stravinski şi cei trei compozitori austrieci iniţiatori ai dodecafonismului serial (Arnold Schönberg, Alban Berg, Anton Webern) rup şi ei continuitatea de la Claudio Monteverdi şi Giovanni Pierluigi da Palestrina până chiar la Claude Debussy; în literatură, cu Guillaume Apollinaire, Franz Kafka, Tristan Tzara, Urmuz, James Joyce, Samuel Beckett, Eugène Ionesco şi alţii apar fantezia debordantă sau triumful impertinent al absurdului; în ştiinţe, teoria relativităţii a lui Einstein şi psihanaliza lui Freud introduc, şi ele, o ruptură cu o lungă tradiţie anterioară. Am putea înmulţi exemplele.

De asemenea, revoltele haotice ale tineretului împotriva oricărei rânduieli tradiţionale, din ce în ce mai dese şi mai sălbatice, pot fi, şi ele, privite ca o dereglare în adâncime a societăţii. Să fi avut dară dreptate Berdiaev cu *Un nou ev mediu* (1920)?

Socot că da, şi atunci ar însemna că vremea „împărăţiei" Statelor

Unite va fi neapărat de scurtă durată, pentru a lăsa locul unei lungi perioade de dezordine generală şi tulburări haotice.

Aici ia sfârşit îndatorirea ce mi-am luat-o de *gâcitor* în stele.

Note

1 Volumul de faţă reprezintă versiunea amplificată a conferinţei cu acelaşi titlu, þinută la Teatrul Naþional din Bucureşti, la 12 martie 2006.
2 *Civilisations et lois historiques. Essai d'étude comparée des civilisations*, Mouton, Paris–La Haye, 1975, 448 p. (volum distins cu Premiul pentru istorie al Academiei Franceze, în 1976); cf. *Civilizaţii şi tipare istorice. Un studiu comparat al civilizaţiilor*, trad. rom. de Şerban Broché, Humanitas, Bucureşti, 1999, 2004, 2006, 2007, 566 p.
3 Alexis de Tocqueville (1805–1859), scriitor şi om politic francez.
4 Nu e lipsit de interes să notăm că Lenin e singurul rus din primul Politbiuro – şi încă doar prin bunicul patern, ceilalţi ascendenţi ai săi fiind kalmâci, evrei, germani –, toţi ceilalţi membri ai guvernului provenind din naţionalităţile alogene ale Rusiei!
5 Dezminţit şi destituit de straşnicul nou prim-ministru al Franţei, Clemenceau („Tigrul"), Saint-Aulaire a fost reabilitat după război şi a ajuns ambasador al Franţei la Londra. În memoriile sale (*Confessions d'un vieux diplomate*), îşi exprimă aprecierea faţă de Ionel Brătianu prin fraza: „Mai mare decât Lloyd George, mai mare decât Clemenceau"…
6 Tatăl autorului acestor rânduri, căpitan (în rezervă) la geniu, a murit de „gripă spaniolă" la Bucureşti, la câteva zile după semnarea armistiţiului din noiembrie 1918.
7 Ca martor al acelor momente, fiind încă student la doctorat în Franţa, pot istorisi că, în ajunul plecării lui Daladier la München, am părăsit Parisul, ca mulţi alţii, pentru a mă adăposti eu, soţia şi fetiţa nou-născută într-un sat pierdut din centrul Franţei. Trenurile circulau cu geamurile vopsite în negru, ca în vreme de război.
8 Întrucât acel curier se întâmplă să fie autorul acestor rânduri, cred de cuviinţă (cu toate că subiectul depăşeşte cadrul unei asemenea schiţe fugare, dar cu pretenţie de generalitate) să aduc câteva precizări, pentru a disipa unele informaţii eronate şi unele tentative tendenţioase de dezinformare. Pare evident că, dacă mareşalul ar fi intenţionat cu adevărat să semneze grabnic un armistiţiu, n-ar fi încredinţat misiunea de a comunica negociatorului nostru de la Stockholm, ministrul plenipotenţiar Fred Nanu, dispoziţia verbală de a relua negocierea tocmai unui tânăr curier diplomatic, a cărui deplasare pe calea aerului ţinea două zile şi era chiar incertă. Ar fi folosit o telegramă cifrată, care ar fi ajuns în câteva minute. Pe de altă parte, instrucţiunile verbale erau: să fie întrebată ambasadoarea Sovietelor, Aleksandra Kollontaï, *dacă URSS mai era dispusă să reia negocierile şi, în caz afirmativ, dacă condiţiile formulate în mai şi la care*

guvernul de la Bucureşti nu răspunsese de aproape trei luni mai erau valabile. E clar că mareşalul voia să lungească discuţiile, sperând mai departe ivirea unui moment strategic mai prielnic. Ce moment mai prielnic se putea încă spera, când sovieticii se apropiau de Galaţi şi erau la porţile Varşoviei, în vreme ce anglo-franco-americanii intrau în Paris? Era limpede că sosise ultimul moment ca România să părăsească alianţa cu Germania, dacă mai nădăjduia să recupereze nordul Transilvaniei de la Aliaţi şi sovietici la conferinţa de pace.

9 Vidkun Quisling (1887–1945), om politic norvegian favorabil nazismului, şeful guvernului după invazia germană (februarie 1942). După eliberarea Norvegiei, a fost condamnat la moarte şi executat. Termenul „quisling“ a devenit, în multe limbi europene, ca substantiv comun, sinonim cu „trădător“ (*n. ed.*).

10 Adică: 1. inteligenţă, minte, pricepere, agerime; 2. informaţii secrete, spionaj, serviciu de informaţii (*n. ed.*).

11 La mijlocul anilor 1960, generalul de Gaulle – căruia i se pot găsi multe cusururi, dar nu pe acela că n-ar fi avut un remarcabil simţ politic – i-a mărturisit preşedintelui tinerei (pe atunci) Republici Niger, Diori Hamani, în legătură cu chestiunea palestiniană următorul gând: *C'est un problème insoluble!*

12 Conciliere (*lb. engl.*) (*n. ed.*).

13 Cf. nota 1 de la p. 9 (*n. ed.*).

14 Decretul senatului (*lb. lat.*) (*n. ed.*).

15 Îndrăznesc o întrebare cam riscantă: oare Gorbaciov, născut în regiunea Stavropol, din nordul Caucazului, n-o fi, după nume, de origine tătară sau kalmâcă (v. rom. *gârbaci* din tc.)?

16 Cf. nota 1 de la p. 9 (*n. ed.*).

17 Vers din poemul *Napoleon II*: „Viitorul nu e al nimănui, viitorul e al lui Dumnezeu“ (*lb. fr.*).

18 Cf. nota 1 de la p. 9, capitolul „Fenomenul de retragere progresivă a «centralilor» şi de ascensiune progresivă a «perifericilor» atunci când societatea complexă atinge faza ei descendentă“, pp. 397–437 şi anexele IV–VIII.

Table of Contents